कूर्म्मपुराणम्।

कृष्णद्वैपायन-महर्षि-श्रीवेदव्यास-

प्रणीतम्।

पण्डितवरश्रीयुक्तपञ्चाननतर्करत्नेन

सम्पादितम्।

श्रीयुक्तवीरसिंहशास्त्रिणा श्रीयुक्तधीरानन्दकाव्यनिधिना च

परिशोधितम्।

कलिकाताराजधान्याम्

कलुटोलाष्ट्रीटस्थित ३४।१ नं वङ्गवासी-ष्टीम-मेसिन-यन्त्रे

श्रीअरुणोदयरायेण

मुद्रितं प्रकाशितञ्च।

शकाब्दाः १८३२।

विज्ञप्तिः ।

अष्टादशपुराणेषु पञ्चदशमिदं श्रीकूर्म्मपुराणं कूर्म्मरूपिणो भगवतो मधुसूदनस्य जगदनुजिघृक्षोर्नारदादीन् प्रत्युपदेशः। कौर्म्मं सप्तदशैव लिङ्गादि-ब्रह्मवैवर्त्तायुक्त्या सप्तदशसहस्रश्लोकात्मकत्वमस्य शास्त्रतो जानीमहे ;

इदन्तु पञ्चदशमं पुराणं कौर्म्ममुत्तमम् ।
चतुर्द्धासंस्थितं पुण्यं संहितानां प्रभेदतः ॥
ब्राह्मी भागवती सौरी वैष्णवी च प्रकीर्त्तिताः ।
चतस्रः संहिताः पुण्या धर्म्म-कामार्थ-मोक्षदाः ॥

इत्यतद्ग्रन्थीयपूर्व्वभागप्रथमाध्यायवचनाच्चास्य चतुःसंहितात्मकत्वम् । परं यदिदं प्रविलुप्तबहुग्रन्थेऽस्मिन्नवनतिसागरगर्भे प्रविशति भारते वर्षे साम्प्रतं कूर्म्म-पुराणमिति व्यपदिश्यते तन्न सप्तदशसहस्रश्लोकात्मकं, न वा चतुःसंहिता-संहितमिति सनिर्व्वेदं वदामः। तत् किमिदमिति जिज्ञासमानाः सन्तुष्यमान-वेश्मनो निःसारितं दारुखण्डमिवातिलाभमभिहितासु संहितासु ब्राह्मीं नाम षट्सहस्रश्लोकात्मिकां संहितामिमामवगच्छन्तु कूर्म्मपुराणस्य । तथाच—

इयन्तु संहिता ब्राह्मी चतुर्व्वेदैस्तु सम्मिता ।
भवन्ति षट् सहस्राणि श्लोकानामत्र संख्यया ॥

इत्येतद्ग्रन्थीयपूर्व्वभागप्रथमाध्यायवचनं,

ब्राह्मी पौराणिकी चेयं संहिता पापनाशिनी ।

इत्यपरिभागीयशेषाध्यायवचनञ्चात्र प्रमाणत्वेन जागर्त्ति। यद्यपि मुद्रित-मेकममुद्रितानि च त्रीणि पुस्तकान्यालोच्य ये सुसङ्गतत्वेन बुध्यमानास्तेऽन्त-र्मूलमितरे च सङ्गताः कृच्छ्रसङ्गतयो वा तावदधोनिवेशिताः पाठाः। तदेवं बहुयत्नतः सम्पादितमिदं कौर्म्मं पण्डितवराभ्यां श्रीवीरसिंहशास्त्रि-श्रीधीरानन्दकाव्यनिधिभ्यां संशोधितं सतां प्रीतये भूयादित्यसकृदाशास्महे ।

सम्पादक-
श्रीपञ्चाननतर्करत्नस्य ।
भट्टपल्लीवासिनः ।

कूर्म्मपुराण-सूचीपत्रम्।

पूर्व्वभागस्य।

उपरिभागस्य।

कूर्म्मपुराण-सूचीपत्रं-समाप्तम्।

कूर्म्मपुराणम्।

पूर्व्वभागः।

प्रथमोऽध्यायः।

ओं नमो भगवते वासुदेवाय।

नारायणं नमस्कृत्य नरञ्चैव नरोत्तमम्।
देवीं सरस्वतीञ्चैव ततो जयमुदीरयेत्॥

नमस्कृत्याप्रमेयाय विष्णवे कूर्म्मरूपिणे।
पुराणं सम्प्रवक्ष्यामि यदुक्तं विश्वयोनिना॥ १
सत्रान्ते सूतमनघं नैमिषेया महर्षयः।
पुराणसंहितां पुण्यां पप्रच्छू रोमहर्षणम्॥ २
त्वया सूत महाबुद्धे भगवान् ब्रह्मवित्तमः।
इतिहासपुराणार्थं व्यासः सम्यगुपासितः॥ ३
तस्य ते सर्व्वरोमाणि वचसा हृषितानि यत्।
द्वैपायनस्य तु भवांस्ततो वै रोमहर्षणः॥ ४
भवन्तमेव भगवान् व्याजहार स्वयं प्रभुः।
मुनीनां संहितां वक्तुं व्यासः पौराणिकीं पुरा॥ ५
त्वं हि स्वायम्भुवे यज्ञे सुत्याहे वितते सति।
सम्भूतः संहितां वक्तुं स्वांशेन पुरुषोत्तमः॥ ६
तस्माद्भवन्तं पृच्छामः पुराणं कौर्म्ममुत्तमम्।
वक्तुमर्हसि चास्माकं पुराणार्थविशारद॥ ७
मुनीनां वचनं श्रुत्वा सूतः पौराणिकोत्तमः।
प्रणम्य मनसा प्राह गुरुं सत्यवतीसुतम्॥ ८

रोमहर्षण उवाच।

नमस्कृत्य जगद्योनिं कूर्म्मरूपधरं हरिम्।
वक्ष्ये पौराणिकीं दिव्यां कथां पापप्रणाशिनीम्॥ ९
यां श्रुत्वा पापकर्म्मापि गच्छेत परमां गतिम्।
न नास्तिके कथां पुण्यामिमां ब्रूयात् कदाचन॥ १०
श्रद्दधानाय शान्ताय धार्म्मिकाय द्विजातये।
इमां कथामनुब्रूयात् साक्षान्नारायणेरिताम्॥ ११
सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वन्तराणि च।
वंशानुचरितञ्चैव पुराणं पञ्चलक्षणम्॥ १२
ब्राह्मं पुराणं प्रथमं पाद्मं वैष्णवमेव च।
शैवं भागवतञ्चैव भविष्यं नारदीयकम्॥ १३
मार्कण्डेयमथाग्नेयं ब्रह्मवैवर्त्तमेव च।
लैङ्गं तथा च वाराहं स्कान्दं वामनमेव च॥ १४
कौर्म्मं मात्स्यं गारुडञ्च वायवीयमनुत्तमम्।
अष्टादशं समुद्दिष्टं ब्रह्माण्डमिति संज्ञितम्॥ १५
अन्यान्युपपुराणानि मुनिभिः कथितानि तु।
अष्टादश पुराणानि श्रुत्वा संक्षेपतो द्विजाः॥ १६
आद्यं सनत्कुमारोक्तं नारसिंहमतः परम्।
तृतीयं स्कान्दमुद्दिष्टं कुमारेण तु भाषितम्॥ १७
चतुर्थं शिवधर्म्माख्यं साक्षान्नन्दीशभाषितम्।

दुर्व्वाससोक्तमाश्चर्य्यं नारदीयमतः परम् ॥ १८
कापिलं वामनञ्चैव तथैवोशनसेरितम्।
ब्रह्माण्डं वारुणञ्चैव कालिकाह्वयमेव च ॥ १९
माहेश्वरं तथा शाम्बं सौरं सर्व्वार्थसञ्चयम्।
पराशरोक्तं मारीचं तथैव भार्गवाह्वयम् ॥ २०
इदन्तु पञ्चदशमं पुराणं कौर्म्ममुत्तमम्।
चतुर्द्धा संस्थितं पुण्यं संहितानां प्रभेदतः ॥ २१
ब्राह्मी भागवती सौरी वैष्णवी च प्रकीर्त्तिताः।
चतस्रः संहिताः पुण्या धर्म्म-कामार्थ-मोक्षदाः ॥ २२
इयन्तु संहिता ब्राह्मी चतुर्व्वेदैस्तु सम्मिता।
भवन्ति षट् सहस्राणि श्लोकानामत्र संख्यया ॥ २३
यत्र धर्म्मार्थकामानां मोक्षस्य च मुनीश्वराः।
माहात्म्यमखिलं ब्रह्म ज्ञायते परमेश्वरः ॥ २४
सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वन्तराणि च।
वंशानुचरितं पुण्या दिव्या प्रासङ्गिकी कथा ॥ २५
ब्राह्मणाद्यैरियं धार्य्या धार्म्मिकैर्व्वेदपारगैः।
तामहं वर्णयिष्यामि व्यासेन कथितां पुरा ॥ २६
पुरामृतार्थं दैतेय-दानवैः सह देवताः।
मन्थानं मन्दरं कृत्वा ममन्थुः क्षीरसागरम् ॥ २७
मथ्यमाने तदा तस्मिन् कूर्म्मरूपी जनार्द्दनः।
बभार मन्दरं देवो देवानां हितकाम्यया ॥ २८
देवाश्च तुष्टुवुर्द्देवं नारदाद्या महर्षयः।
कूर्म्मरूपधरं दृष्ट्वा साक्षिणं विष्णुमव्ययम् ॥ २९
तदन्तरेऽभवद्देवी श्रीर्नारायणवल्लभा।
जग्राह भगवान् विष्णुस्तामेव पुरुषोत्तमः ॥ ३०
तेजसा विष्णुमव्यक्तं नारदाद्या महर्षयः।
मोहिताः सह शक्रेण श्रेयोवचनमब्रुवन् ॥ ३१
भगवन् देवदेवेश नारायण जगन्मय।
कैषा देवी विशालाक्षी यथावद्ब्रूहि पृच्छताम् ॥ ३२
श्रुत्वा तेषां तदा वाक्यं विष्णुर्दानवमर्द्दनः।
प्रोवाच देवीं सम्प्रेक्ष्य नारदादीनकल्मषान् ॥ ३३
इयं सा परमा शक्तिर्मन्मयी ब्रह्मरूपिणी।
माया मम प्रियानन्ता ययेदं धार्य्यते जगत् ॥ ३४
अनयैव जगत् सर्व्वं सदेवासुर-मानुषम्।
मोहयामि द्विजश्रेष्ठा ग्रसामि विसृजामि च ॥ ३५
उत्पत्तिं प्रलयञ्चैव भूतानामागतिं गतिम्।
विद्यया वीक्ष्य(क)चात्मानं तरन्ति विपुलामिमाम् ३६
मस्यास्त्वंशानधिष्ठाय शक्तिमन्तोऽभवन् सुराः।
ब्रह्मेशानादयः सर्व्वे सर्व्वशक्तिरियं मम ॥ ३७
सैषा सर्व्वजगत्सूतिः प्रकृतिस्त्रिगुणात्मिका।
प्रागेव मत्तः सञ्जाता श्रीः कल्पे पद्मवासिनी ॥ ३८
चतुर्भुजा शङ्ख-चक्र-पद्महस्ता स्रगन्विता।
कोटिसूर्य्यप्रतीकाशा मोहिनी सर्व्वदेहिनाम् ॥ ३९
नालं देवा न पितरो मानवा वासवोऽपि च।
मायामेतां समुत्तर्त्तुं ये चान्ये भुवि देहिनः ॥ ४०
इत्युक्ता वासुदेवेन मुनयो विष्णुमब्रुवन्।
ब्रूहि त्वं पुण्डरीकाक्ष यदि कालत्रयेऽपि च ॥ ४१
अथोवाच हृषीकेशो मुनीन् मुनिगणार्च्चितः।
अस्ति द्विजातिप्रवर इन्द्रद्युम्न इति श्रुतः ॥ ४२
पूर्व्वजन्मनि राजाऽभवद्धृष्यः शङ्करादिभिः।
दृष्ट्वा मां कूर्म्मसंस्थानं श्रुत्वा पौराणिकीं स्वयम् ॥ ४३
संहितां मन्मुखाद्दिव्यां पुरस्कृत्य मुनीश्वरान्।
ब्रह्माणञ्च महादेवं देवांश्चान्यान् स्वशक्तिभिः ॥ ४४
मच्छक्तौ संस्थितान् बुद्ध्वा मामेव शरणं गतः।
सम्भाषितो मया चाथ विप्रयोनिं गमिष्यसि ॥ ४५
इन्द्रद्युम्न इति ख्यातो जातिं स्मरसि पौर्व्विकीम्।
सर्व्वेषामेव भूतानां देवानामप्यगोचरम् ॥ ४६
वक्तव्यं तद्गुह्यतमं दास्ये ज्ञानं तवानघ।
लब्ध्वा तन्मामकं ज्ञानं मामेवान्ते प्रवेक्ष्यसि ॥ ४७
अंशान्तरेण भूम्यां त्वं तत्र तिष्ठ सुनिर्वृतः।
वैवस्वतेऽन्तरेऽतीते कार्य्यार्थं मां प्रवेक्ष्यसि ॥ ४८
मां प्रवेक्ष्यन्(ख)पुरीं गत्वा पालयामास मेदिनीम्।
कालधर्म्मं गतः कालाच्छ्वेतद्वीपे मया सह ॥ ४९
भुक्त्वा तान् वैष्णवान् भोगान् योगिनामप्यगोचरान्।
मदाज्ञया मुनिश्रेष्ठा जज्ञे विप्रकुले पुनः ॥ ५०
ज्ञात्वा मां वासुदेवाख्यं यत्र द्वे निहितेऽक्षरे।
विद्याविद्ये गूढ़रूपं यद्ब्रह्म परमं विदुः ॥ ५१
सोऽर्च्चयामास भूतानामाश्रयं परमेश्वरम्।
व्रतोपवासनियमैर्होमैर्ब्राह्मणतर्पणैः ॥ ५२

(क) विद्ययान्वीक्ष्येति क्वचित् पाठः।
(ख) प्रवक्ष्येति पाठान्तरम्।

तज्जापो (क) तन्नमस्कारस्तन्निष्ठस्तत्परायणः।
आराधयन् महादेवं योगिनां हृदि संस्थितम् ॥ ५३
तस्यैवं वर्त्तमानस्य कदाचित् परमा कला।
स्वरूपं दर्शयामास दिव्यं विष्णुसमुद्भवम् ॥ ५४
दृष्ट्वा प्रणम्य शिरसा विष्णोर्भगवतः प्रियाम्।
संस्तूय विविधैः स्तोत्रैः कृताञ्जलिरभाषत ॥ ५५

इन्द्रद्युम्न उवाच।

का त्वं देवि विशालाक्षि विष्णुचिह्नाङ्किते शुभे।
याथातथ्येन वै भावं तवेदानीं ब्रवीहि मे ॥ ५६
तस्य तद्वाक्यमाकर्ण्य सुप्रसन्ना सुमङ्गला।
हसन्ती संस्मरन् विष्णुं प्रियं ब्राह्मणमब्रवीत् ॥ ५७

श्रीरुवाच।

न मां पश्यन्ति मुनयो देवाः शक्रपुरोगमाः।
नारायणात्मिकामेकां मायाहं तन्मयी परा ॥ ५८
न मे नारायणाद्भेदो विद्यते हि विचारतः।
तन्मय्यहं परंब्रह्म स विष्णुः परमेश्वरः ॥ ५९
येऽर्च्चयन्तीह भूतानामाश्रयं पुरुषोत्तमम्।
ज्ञानेन कर्म्मयोगेण न तेषां प्रभवाम्यहम् ॥ ६०
तस्मादनादिनिधनं कर्म्मयोगपरायणः।
ज्ञानेनाराधयानन्तं ततो मोक्षमवाप्स्यसि ॥ ६१
इत्युक्तः स मुनिश्रेष्ठ इन्द्रद्युम्नो महामतिः।
प्रणम्य शिरसा देवीं प्राञ्जलिः पुनरब्रवीत् ॥ ६२
कथं स भगवानीशः शाश्वतो निष्कलोऽच्युतः।
ज्ञातुं हि शक्यते देवि ब्रूहि मे परमेश्वरि ॥ ६३
एवमुक्ताथ विप्रेण देवी कमलवासिनी।
साक्षान्नारायणो ज्ञानं दास्यतीत्याह तं मुनिम् ॥ ६४
उभाभ्यामथ हस्ताभ्यां संस्पृश्य प्रणतं मुनिम्।
स्मृत्वा परात्परं विष्णुं तत्रैवान्तरधीयत ॥ ६५
सोऽपि नारायणं द्रष्टुं परमेण समाधिना।
आराधयद्धृषीकेशं प्रणतार्त्तिप्रभञ्जनम् ॥ ६६
ततो बहुतिथे काले गते नारायणः स्वयम्।
प्रादुरासीन्महायोगी पीतवासा जगन्मयः ॥ ६७
दृष्ट्वा देवं समायान्तं विष्णुमात्मानमव्ययम्।
जानुभ्यामवनीं गत्वा तुष्टाव गरुड़ध्वजम् ॥ ६८

इन्द्रद्युम्न उवाच।

यज्ञेशाच्युत गोविन्द माधवानन्त केशव।
कृष्ण विष्णो हृषीकेश तुभ्यं विश्वात्मने नमः ॥ ६९
नमोऽस्तु ते पुराणाय हरये विश्वमूर्त्तये।
सर्ग-स्थिति-विनाशानां हेतवेऽनन्तशक्तये ॥ ७०
निर्गुणाय नमस्तुभ्यं निष्कलाय नमो नमः।
पुरुषाय नमस्तेऽस्तु विश्वरूपाय ते नमः ॥ ७१
नमस्ते वासुदेवाय विष्णवे विश्वयोनये।
आदिमध्यान्तहीनाय ज्ञानगम्याय ते नमः ॥ ७२
नमस्ते निर्व्विकाराय निष्प्रपञ्चाय ते नमः।
भेदाभेदविहीनाय नमोऽस्त्वानन्दरूपिणे ॥ ७३
नमस्ताराय शान्ताय नमोऽप्रतिहतात्मने।
अनन्तमूर्त्तये तुभ्यममूर्त्ताय नमो नमः ॥ ७४
नमस्ते परमार्थाय मायातीताय ते नमः।
नमस्ते परमेशाय ब्रह्मणे परमात्मने ॥ ७५
नमोऽस्तु ते सुसूक्ष्माय महादेवाय ते नमः।
नमः शिवाय शुद्धाय नमस्ते परमेष्ठिने ॥ ७६
त्वयैतत् सृष्टमखिलं त्वमेव परमा गतिः।
त्वं पिता सर्व्वभूतानां त्वं माता पुरुषोत्तम ॥ ७७
त्वमक्षरं परं धाम चिन्मात्रं व्योम निष्कलम्।
सर्व्वस्याधारमव्यक्तमनन्तं तमसः परम् ॥ ७८
प्रपश्यन्ति परात्मानं ज्ञानदीपेन केवलम्।
प्रपद्ये भवतो रूपं तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ७९
एवं स्तुवन्तं भगवान् भूतात्मा भूतभावनः।
उभाभ्यामथ हस्ताभ्यां पस्पर्श प्रहसन्निव ॥ ८०
स्पृष्टमात्रो भगवता विष्णुना मुनिपुङ्गवः।
यथावत् परमं तत्त्वं ज्ञातवांस्त्वत्प्रसादतः ॥ ८१
ततः प्रहृष्टमनसा प्रणिपत्य जनार्द्दनम्।
प्रोवाचोन्निद्रपद्माक्षं पीतवाससमच्युतम् ॥ ८२
त्वत्प्रसादादसन्दिग्धमुत्पन्नं पुरुषोत्तम।
ज्ञानं ब्रह्मैकविषयं परमानन्दसिद्धिदम् ॥ ८३
नमो भगवते तुभ्यं वासुदेवाय वेधसे।
किं करिष्यामि योगेश तन्मे वद जगन्मय ॥ ८४
श्रुत्वा नारायणो वाक्यमिन्द्रद्युम्नस्य माधवः।
उवाच सस्मितं वाक्यमशेषं जगतो हितम् ॥ ८५

(क) तदाशीरिति वा पाठः।

श्रीभगवानुवाच।

वर्णाश्रमाचारवतां पुंसां देवो महेश्वरः।
ज्ञानेन भक्तियोगेन पूजनीयो न चान्यथा ॥ ८६
विज्ञाय तत् परं तत्त्वं विभूतिं कार्य्यकारणम्।
प्रवृत्तिञ्चापि मे ज्ञात्वा मोक्षार्थीश्वरमर्च्चयेत् ॥ ८७
सर्व्वसङ्गान् परित्यज्य ज्ञात्वा मायामयं जगत्।
अद्वैतं भावयात्मानं द्रक्ष्यसे परमेश्वरम् ॥ ८८
त्रिविधां भावनां ब्रह्मन् प्रोच्यमानां निबोध मे।
एका मद्विषया तत्र द्वितीया व्यक्तसंश्रया।
अन्या च भावना ब्राह्मी विज्ञेया सा गुणातिगा॥८९
आसामन्यतमाञ्चाथ भावनां भावयेद्बुधः।
अशक्तः संश्रयेदाद्यामित्येषा वैदिकी श्रुतिः ॥ ९०
तस्मात् सर्व्वप्रयत्नेन तन्निष्ठस्तत्परायणः।
समाराधय विश्वेशं ततो मोक्षमवाप्स्यसि ॥ ९१

इन्द्रद्युम्न उवाच।

किं तत् परतरं तत्त्वं का विभूतिर्जनार्द्दन।
किं कार्य्यं कारणं कस्त्वं प्रवृत्तिश्चापि का तव ॥ ९२

श्रीभगवानुवाच।

परात्परतरं तत्त्वं परं ब्रह्मैकमव्ययम्।
नित्यानन्दमयं ज्योतिरक्षरं तमसः परम् ॥ ९३
ऐश्वर्य्यं तस्य यन्नित्यं विभूतिरिति गीयते।
कार्य्यं जगदथाव्यक्तं कारणं शुद्धमक्षरम् ॥ ९४
अहं हि सर्व्वभूतानामन्तर्यामीश्वरः परः।
सर्गस्थित्यन्तकर्तृत्वं प्रवृत्तिर्मम गीयते ॥ ९५
एतद्विज्ञाय भावेन यथावदखिलं द्विज।
ततस्त्वं कर्म्मयोगेण शाश्वतं सम्यगर्च्चय ॥ ९६

इन्द्रद्युम्न उवाच।

के ते वर्णाश्रमाचारा यैः समाराध्यते परः।
ज्ञानञ्च कीदृशं दिव्यं भावनात्रयसंस्थितम् ॥ ९७
कथं सृष्टमिदं पूर्व्वं कथं संह्रियते पुनः।
कियत्यः सृष्टयो लोके वंशा मन्वन्तराणि च ॥ ९८
कानि तेषां प्रमाणानि पावनानि व्रतानि च।
तीर्थान्यर्कादिसंस्थानं पृथिव्यायामविस्तरम् ॥ ९९
कति द्वीपाः समुद्राश्च पर्व्वताश्च नदी-नदाः।
ब्रूहि मे पुण्डरीकाक्ष यथावदधुना पुनः ॥ १००

कूर्म्म उवाच।

एवमुक्तोऽथ तेनाहं भक्तानुग्रहकाम्यया।
यथावदखिलं सम्यगवोचं मुनिपुङ्गवाः ॥ १०१
व्याख्यायाशेषमेवेदं यत् पृष्टोऽहं द्विजेन तु।
अनुगृह्य च तं विप्रं तत्रैवान्तर्हितोऽभवम् ॥ १०२
सोऽपि तेन विधानेन मदुक्तेन द्विजोत्तमाः।
आराधयामास परं भावपूतः समाहितः ॥ १०३
त्यक्त्वा पुत्रादिषु स्नेहं निर्द्वन्द्वो निष्परिग्रहः।
संन्यस्य सर्व्वकर्म्माणि परं वैराग्यमाश्रितः ॥ १०४
आत्मन्यात्मानमन्वीक्ष्य स्वात्मन्येवाखिलं जगत्।
सम्प्राप्य भावनामन्त्यां ब्राह्मीमक्षरपूर्व्विकाम् ॥१०५
अवाप परमं योगं येनैकं परिपश्यति।
यं विनिद्रा जितश्वासाः काङ्क्षन्ते मोक्षकाङ्क्षिणः॥१०६
ततः कदाचिद्योगीन्द्रो ब्रह्माणं द्रष्टुमव्ययम्।
जगामादित्यनिर्द्देशान्मानसोत्तरपर्व्वतम् ॥ १०७
आकाशेनैव विप्रेन्द्रो योगैश्वर्य्यप्रभावतः।
विमानं सूर्य्यसङ्काशं प्रादुर्भूतमनुत्तमम् ॥ १०८
अन्वगच्छन् देवगणा गन्धर्व्वाप्सरसां गणाः।
दृष्ट्वान्ये पथि योगीन्द्रं सिद्धा ब्रह्मर्षयो ययुः ॥ १०९
ततः स गत्वा तु गिरिं विवेश सुरवन्दितम्।
स्थानं तद्योगिभिर्जुष्टं यत्रास्ते परमः पुमान् ॥ ११०
सम्प्राप्य परमं स्थानं सूर्य्यायुतसमप्रभम्।
विवेश चान्तर्भवनं देवानाञ्च दुरासदम् ॥ १११
विचिन्तयामास परं शरण्यं सर्व्वदेहिनाम्।
अनादिनिधनञ्चैव देवदेवं पितामहम् ॥ ११२
ततः प्रादुरभूत् तस्मिन् प्रकाशः परमाद्भुतः।
तन्मध्ये पुरुषं पूर्व्वमपश्यत् परमं पदम् ॥ ११३
महान्तं तेजसो राशिमगम्यं ब्रह्मविद्विषाम्।
चतुर्म्मुखमुदाराङ्गमर्च्चिभिरुपशोभितम् ॥ ११४
सोऽपि योगिनमन्वीक्ष्य प्रणमन्तमुपस्थितम्।
प्रत्युद्गम्य स्वयं देवो विश्वात्मा परिषस्वजे ॥ ११५
परिष्वक्तस्य देवेन द्विजेन्द्रस्याथ देहतः।
निर्गत्य महती ज्योत्स्ना विवेशादित्यमण्डलम् ॥११६
ऋग्यजुःसामसंज्ञं तत् पवित्रममलं पदम्।
हिरण्यगर्भो भगवान् यत्रास्ते हव्यकव्यभुक् ॥ ११७
द्वारं तद्योगिनामाद्यं वेदान्तेषु प्रतिष्ठितम्।

ब्रह्मतेजोमयं श्रीमन्निष्ठा चैव मनीषिणाम् ॥ ११८
दृष्टमात्रो भगवता ब्रह्मणार्च्चिर्म्मयो मुनिः ।
अपश्यदैश्वरं तेजः शान्तं सर्व्वत्रगं शिवम् ॥ ११९
स्वात्मानमक्षरं व्योम यत्र विष्णोः परं पदम् ।
आनन्दमचलं ब्रह्मस्थानं तत् पारमेश्वरम् ॥ १२०
सर्व्वभूतात्मभूतस्थः परमैश्वर्य्यमास्थितः ।
प्राप्तवानात्मनो धाम यत्तन्मोक्षाख्यमव्ययम् ॥ १२१
तस्मात् सर्व्वप्रयत्नेन वर्णाश्रमविधौ स्थितः ।
समाश्रित्यान्तिमं भावं मायां लक्ष्मीं तरेद्बुधः ॥ १२२

सूत उवाच ।

व्याहृता हरिणा त्वेवं नारदाद्या महर्षयः ।
शक्रेण सहिताः सर्व्वे पप्रच्छुर्गरुडध्वजम् ॥ १२३

ऋषय ऊचुः ।

देवदेव हृषीकेश नाथ नारायणाव्यय ।
तद्वदाशेषमस्माकं यदुक्तं भवता पुरा ॥ १२४
इन्द्रद्युम्नाय विप्राय ज्ञानं धर्म्मादिगोचरम् ।
शुश्रूषुश्चाप्ययं शक्रः सखा तव जगन्मय ॥ १२५
ततः स भगवान् विष्णुः कूर्म्मरूपी जनार्द्दनः ।
रसातलगतो देवो नारदाद्यैर्महर्षिभिः ॥ १२६
पृष्टः प्रोवाच सकलं पुराणं कौर्म्ममुत्तमम् ।
सन्निधौ देवराजस्य तद्वक्ष्ये भवतामहम् ॥ १२७
धन्यं यशस्यमायुष्यं पुण्यं मोक्षप्रदं नृणाम् ।
पुराणश्रवणं विप्राः पठनञ्च विशेषतः ॥ १२८
श्रुत्वा चाध्यायमेवैकं सर्व्वपापैः प्रमुच्यते ।
उपाख्यानमथैकं वा ब्रह्मलोके महीयते ॥ १२९
इदं पुराणं परमं कौर्म्मं कूर्म्मस्वरूपिणा ।
उक्तं देवाधिदेवेन श्रद्धातव्यं द्विजातिभिः ॥ १३०

इति श्रीकौर्म्मे महापुराणे पूर्व्वभागे इन्द्रद्युम्नमोक्षे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

कूर्म्म उवाच ।

शृणुध्वमृषयः सर्व्वे यत् पृष्टोऽहं जगद्धितम् ।
वक्ष्यमाणं मया सर्व्वमिन्द्रद्युम्नाय भाषितम् ॥ १
भूतैर्भव्यैर्भवद्भिश्च चरितैरुपबृंहितम् ।
पुराणं पुण्यदं नृणां मोक्षधर्म्मानुकीर्त्तनम् ॥ २
अहं नारायणो देवः पूर्व्वमासं न मे परम् ।
उपास्य विपुलां निद्रां भोगिशय्यां समाश्रितः ।
चिन्तयामि पुनः सृष्टिं निशान्ते प्रतिबुध्य तु ॥ ३
ततो मे सहसोत्पन्नः प्रसादो मुनिपुङ्गवाः ।
चतुर्म्मुखस्ततो जातो ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ ४
तदन्तरेऽभवत् क्रोधः कस्माच्चित् कारणात् तदा ।
आत्मनो मुनिशार्दूलास्तत्र देवो महेश्वरः ॥ ५
रुद्रः क्रोधात्मको जज्ञे शूलपाणिस्त्रिलोचनः ।
तेजसा सूर्य्यसङ्काशस्त्रैलोक्यं निर्द्दहन्निव ॥ ६
ततः श्रीरभवद्देवी कमलायतलोचना ।
सुरूपा सौम्यवदना मोहिनी सर्व्वदेहिनाम् ॥ ७
शुचिस्मिता सुप्रसन्ना मङ्गला महिमास्पदा ।
दिव्यकान्तिसमायुक्ता दिव्यमाल्योपशोभिता ॥ ८
नारायणी महामाया मूलप्रकृतिरव्यया ।
स्वधाम्ना पूरयन्तीदं मत्पार्श्वं समुपाविशत् ॥ ९
तां दृष्ट्वा भगवान् ब्रह्मा मामुवाच जगत्पतिम् ।
मोहायाशेषभूतानां नियोजय सुरूपिणीम् ॥ १०
येनेयं विपुला सृष्टिर्वर्द्धते मम माधव ।
तथोक्तोऽहं श्रियं देवीमब्रवं प्रहसन्निव ॥ ११
देवीदमखिलं विश्वं सदेवासुरमानुषम् ।
मोहयित्वा ममादेशात् संसारे विनिपातय ॥ १२
ज्ञानयोगरतान् दान्तान् ब्रह्मिष्ठान् ब्रह्मवादिनः ।
अक्रोधनान् सत्यपरान् दूरतः परिवर्ज्जय ॥ १३
ध्यायिनो निर्म्ममाञ्छान्तान् धार्म्मिकान् वेदपारगान् ।
याजिनस्तापसान् विप्रान् दूरतः परिवर्ज्जय ॥ १४
वेदवेदान्तविज्ञान-सञ्छिन्नाशेषसंशयान् ।
महायज्ञपरान् विप्रान् दूरतः परिवर्ज्जय ॥ १५
ये यजन्ति जपैर्होमैर्देवदेवं महेश्वरम् ।
स्वाध्यायेनेज्यया दूरात् तान् प्रयत्नेन वर्ज्जय ॥ १६
भक्तियोगसमायुक्तानीश्वरार्पितमानसान् ।
प्राणायामादिषु रतान् दूरात् परिहरामलान् ॥ १७
प्रणवासक्तमनसो रुद्रजप्यपरायणान् ।
अथर्व्वशिरसो वेत्तॄन् धर्म्मज्ञान् परिवर्ज्जय ॥ १८
बहुनात्र किमुक्तेन स्वधर्म्मपरिपालकान् ।
ईश्वराराधनरतान् मन्नियोगान्न मोहय ॥ १९

एवं मया महामाया प्रेरिता हरिवल्लभा ।
यथादिशं चकारासौ तस्माल्लक्ष्मीं समर्च्चयेत् ॥ २०
श्रियं ददाति विपुलां पुष्टिं मेधां यशो बलम् ।
अर्च्चिता भगवत्पत्नी तस्माल्लक्ष्मीं समर्च्चयेत् ॥ २१
ततोऽसृजत् स भगवान् ब्रह्मा लोकपितामहः ।
चराचराणि भूतानि यथापूर्व्वं ममाज्ञया ॥ २२
मरीचिभृग्वङ्गिरसं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ।
दक्षमत्रिं वशिष्ठञ्च सोऽसृजद्योगविद्यया ॥ २३
नवैते ब्रह्मणः पुत्त्रा ब्राह्मणा ब्राह्मणोत्तमाः ।
ब्रह्मवादिन एवैते मरीच्याद्यास्तु साधकाः ॥ २४
ससर्ज्ज ब्राह्मणान् वक्त्रात् क्षत्त्रियांश्च भुजाद्विभुः ।
वैश्यानूरुद्वयाद्देवः पद्भ्यां शूद्रान् पितामहः ॥ २५
यज्ञनिष्पत्तये ब्रह्मा शूद्रवर्ज्जं ससर्ज्ज ह ।
गुप्तये सर्व्वदेवानां तेभ्यो यज्ञो हि निर्ब्बभौ ॥ २६
ऋचो यजूंषि सामानि तथैवाथर्व्वणानि च ।
ब्रह्मणः सहजं रूपं नित्यैषा शक्तिरव्यया ॥ २७
अनादिनिधना दिव्या वागुत्सृष्टा स्वयम्भुवा ।
आदौ वेदमयी भूता यतः सर्व्वाः प्रवृत्तयः ॥ २८
अतोऽन्यानि हि शास्त्राणि पृथिव्यां यानि कानिचित्
न तेषु रमते धीरः पाषण्डी तेन जायते (क)॥ २९
वेदार्थवित्तमैः कार्य्यं यत् स्मृतं मुनिभिः पुरा ।
स ज्ञेयः परमो धर्म्मो नान्यशास्त्रेषु संस्थितः ॥ ३०
या वेदवाह्याः स्मृतयो याश्च काश्च कुदृष्टयः ।
सर्व्वास्ता निष्फलाः प्रेत्य तमोनिष्ठा हिताः स्मृताः ३१
पूर्व्वकल्पे प्रजा जाताः सर्व्वबाधाविवर्ज्जिताः ।
शुद्धान्तःकरणाः सर्व्वाः स्वधर्म्मपरिपालकाः ॥ ३२
ततः कालवशात् तासां रागद्वेषादिकोऽभवत् ।
अधर्म्मो मुनिशार्दूलाः स्वधर्म्मप्रतिबन्धकः ॥ ३३
ततः सा सहजा सिद्धिस्तासां नातीव जायते ।
रजोमात्रात्मिकास्तासां सिद्धयोऽन्यास्तदाभवन् ॥३४
तासु क्षीणास्वशेषासु कालयोगेन ताः पुनः ।
वार्त्तोपायं पुनश्चक्रुर्हस्तसिद्धिञ्च कर्म्मजाम् ॥ ३५
ततस्तासां विभुर्ब्रह्मा कर्म्माजीवमकल्पयत् ।
स्वायम्भुवो मनुः पूर्व्वं धर्म्मान् प्रोवाच सर्व्वदृक् ॥ ३६
साक्षात् प्रजापतेर्म्मूर्त्तिर्निसृष्टा ब्रह्मणो द्विजाः ।
भृग्वादयस्तद्वदनाच्छ्रुत्वा धर्म्मानथोचिरे ॥ ३७
यजनं याजनं दानं ब्राह्मणस्य प्रतिग्रहः ।
अध्यापनञ्चाध्ययनं षट् कर्म्माणि द्विजोत्तमाः ॥ ३८
दानमध्ययनं यज्ञो धर्म्मः क्षत्त्रिय-वैश्ययोः
दण्डो युद्धं क्षत्त्रियस्य कृषिर्वैश्यस्य शस्यते ॥ ३९
शुश्रूषैव द्विजातीनां शूद्राणां धर्म्मसाधनम् ।
कारुकर्म्म तथाजीवः पाकयज्ञादि धर्म्मतः ॥ ४०
ततः स्थितेषु वर्णेषु स्थापयामास चाश्रमान् ।
गृहस्थञ्च वनस्थञ्च भिक्षुकं ब्रह्मचारिणम् ॥ ४१
अग्नयोऽतिथिशुश्रूषा यज्ञो दानं सुरार्च्चनम् ।
गृहस्थस्य समासेन धर्म्मोऽयं मुनिपुङ्गवाः ॥ ४२
होमो मूल-फलाशित्वं स्वाध्यायस्तप एव च ।
संविभागो यथान्यायं धर्म्मोऽयं वनवासिनाम् ॥ ४३
भक्षाशनञ्च मौनित्वं तपो ध्यानं विशेषतः ।
सम्यग्ज्ञानञ्च वैराग्यं धर्म्मोऽयं भिक्षुके मतः ॥ ४४
भिक्षाचर्य्या च शुश्रूषा गुरोः स्वाध्याय एव च ।
सन्ध्याकर्म्माग्निकार्य्यञ्च धर्म्मोऽयं ब्रह्मचारिणाम्॥४५
ब्रह्मचारि-व[illegible] भिक्षुकाणां द्विजोत्तमाः ।
साधारणं ब्रह्मचर्य्यं प्रोवाच कमलोद्भवः ॥ ४६
ऋतुकालाभिगामित्वं स्वदारेषु न चान्यतः ।
पर्व्ववर्ज्जं गृहस्थस्य ब्रह्मचर्य्यमुदाहृतम् ॥ ४७
आ गर्भधारणादाज्ञा कार्य्या तेनाप्रमादतः ।
अकुर्व्वाणस्तु विप्रेन्द्रा भ्रूणहा तूपजायते ॥ ४८
वेदाभ्यासोऽन्वहं शक्त्या श्राद्धञ्चातिथिपूजनम् ।
गृहस्थस्य परो धर्म्मो देवताभ्यर्च्चनं तथा ॥ ४९
वैवाह्यमग्निमिन्धीत सायं प्रातर्यथाविधि ।
देशान्तरगते वाथ सुतः पत्नृत्विगेव वा ॥ ५०
त्रयाणामाश्रमाणान्तु गृहस्थो योनिरुच्यते ।
अन्ये तमुपजीवन्ति तस्माच्छ्रेयान् गृहाश्रमी ॥ ५१
ऐकाश्रम्यं गृहस्थस्य चतुर्णां श्रुतिदर्शनात् ।
तस्माद्गार्हस्थ्यमेवैकं विज्ञेयं धर्म्मसाधनम् ॥ ५२
परित्यजेदर्थ-कामौ यौ स्यातां धर्म्मवर्ज्जितौ ।
सर्व्वलोकविरुद्धञ्च धर्म्ममप्याचरेन्न तु ॥ ५३
धर्म्मात् सञ्जायते ह्यर्थो धर्म्मात् कामोऽभिजायते ।
धर्म्म एवापवर्गाय तस्माद्धर्म्मं समाश्रयेत् ॥ ५४
धर्म्मश्चार्थश्च कामश्च त्रिवर्गस्त्रिगुणो मतः ।

(क) रमते बुध इति क्वचित् पाठः ।

सत्त्वं रजस्तमश्चेति तस्मादर्म्मं समाश्रयेत्॥ ५५
ऊर्द्धं गच्छन्ति सत्त्वस्था मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः।
जघन्यगुणवृत्तिस्था अधो गच्छन्ति तामसाः॥ ५६
यस्मिन् धर्म्मसमायुक्तौ ह्यर्थकामौ व्यवस्थितौ।
इह लोके सुखी भूत्वा प्रेत्यानन्त्याय कल्पते॥ ५७
धर्म्मात् सञ्जायते मोक्षो ह्यर्थात् कामोऽभिजायते
एवं साधन-साध्यत्वं चातुर्व्विध्ये प्रदर्शितम्॥ ५८
य एवं वेद धर्म्मार्थ-काम-मोक्षस्य मानवः।
माहात्म्यञ्चानुतिष्ठेत स चानन्त्याय कल्पते॥ ५९
तस्मादर्थञ्च कामञ्च त्यक्त्वा धर्म्मं समाश्रयेत्।
धर्म्मात् सञ्जायते सर्व्वमित्याहुर्ब्रह्मवादिनः॥ ६०
धर्म्मेण धार्य्यते सर्व्वं जगत् स्थावरजङ्गमम्।
अनादिनिधना शक्तिः सैषा ब्राह्मी द्विजोत्तमाः॥६१
कर्म्मणा प्राप्यते धर्म्मो ज्ञानेन च न संशयः।
तस्माज्ज्ञानेन सहितं कर्म्मयोगं समाश्रयेत्॥ ६२
प्रवृत्तञ्च निवृत्तञ्च द्विविधं कर्म्म वैदिकम्।
ज्ञानपूर्व्वं निवृत्तं स्यात् प्रवृत्तं यदतोऽन्यथा॥ ६३
निवृत्तं सेवमानस्तु याति तत् परमं पदम्।
तस्मान्निवृत्तं संसेव्यमन्यथा संसरेत् पुनः॥ ६४
क्षमा दमो दया दानमलोभस्त्याग एव च।
आर्ज्जवञ्चानसूया च तीर्थानुसरणं तथा॥ ६५
सत्यं सन्तोषमास्तिक्यं श्रद्धा चेन्द्रियनिग्रहः।
देवताभ्यर्च्चनं पूजा ब्राह्मणानां विशेषतः॥ ६६
अहिंसा प्रियवादित्वमपैशुन्यमकल्कता।
सामासिकमिमं धर्म्मं चातुर्व्वर्ण्येऽब्रवीन्मनुः॥ ६७
प्राजापत्यं ब्राह्मणानां स्मृतं स्थानं क्रियावताम्।
स्थानमैन्द्रं क्षत्त्रियाणां संग्रामेष्वपलायिनाम्॥ ६८
वैश्यानां मारुतं स्थानं स्वधर्म्ममनुवर्त्तताम्।
गान्धर्व्वं शूद्रजातीनां परिचारेण वर्त्तताम्॥ ६९
अष्टाशीतिसहस्राणामृषीणामूर्द्धरेतसाम्।
स्मृतं तेषान्तु यत् स्थानं तदेव गुरुवासिनाम्॥ ७०
सप्तर्षीणान्तु यत् स्थानं स्मृतं तद्वै वनौकसाम्।
प्राजापत्यं गृहस्थानां स्थानमुक्तं स्वयम्भुवा॥ ७१
यतीनां जितचित्तानां न्यासिनामूर्द्धरेतसाम्।
हैरण्यगर्भं तत् स्थानं यस्मान्नावर्त्तते पुनः॥ ७२
योगिनाममृतं स्थानं व्योमाख्यं परमक्षरम्।
आनन्दमैश्वरं धाम सा काष्ठा सा परा गतिः॥ ७३

ऋषय ऊचुः।

भगवन् देवतारिघ्न हिरण्याक्षनिसूदन।
चत्वारो ह्याश्रमाः प्रोक्ता योगिनामेक उच्यते॥७४

कूर्म्म उवाच।

सर्व्वकर्म्माणि सन्न्यस्य समाधिमचलं श्रितः।
य आस्ते निश्चलो योगी स सन्न्यासी च पञ्चमः॥७५
सर्व्वेषामाश्रमाणान्तु द्वैविध्यं श्रुतिदर्शितम्।
ब्रह्मचार्य्युपकुर्व्वाणो नैष्ठिको ब्रह्मतत्परः॥ ७६
योऽधीत्य विधिवद्वेदान् गृहस्थाश्रममाव्रजेत्।
उपकुर्व्वाणको ज्ञेयो नैष्ठिको मरणान्तिकः॥ ७७
उदासीनः साधकश्च गृहस्थो द्विविधो भवेत्।
कुटुम्बभरणायत्तः साधकोऽसौ गृही भवेत्॥ ७८
ऋणानि त्रीण्यपाकृत्य त्यक्त्वा भार्य्याधनादिकम्।
एकाकी यस्तु विचरेदुदासीनः स मौक्षिकः॥ ७९
तपस्तप्यति योऽरण्ये यजेद्देवान् जुहोति च।
स्वाध्याये चैव निरतो वनस्थस्तापसो मतः॥ ८०
तपसा कर्षितोऽत्यर्थं यस्तु ध्यानपरो भवेत्।
सान्न्यासिकः स विज्ञेयो वानप्रस्थाश्रमे स्थितः॥ ८१
योगाभ्यासरतो नित्यमारुरुक्षुर्जितेन्द्रियः।
ज्ञानाय वर्त्तते भिक्षुः प्रोच्यते पारमेष्ठिकः॥ ८२
यस्त्वात्मरतिरेव स्यान्नित्यतृप्तो महामुनिः।
सम्यग्दर्शनसम्पन्नः स योगी भिक्षुरुच्यते॥ ८३
ज्ञानसन्न्यासिनः केचिद्वेदसन्न्यासिनोऽपरे।
कर्म्मसन्न्यासिनः केचित् त्रिविधाः पारमेष्ठिकाः॥८४
योगी च त्रिविधो ज्ञेयो भौतिकः सांख्य एव च।
तृतीयोऽत्याश्रमी प्रोक्तो योगमुत्तममाश्रितः॥ ८५
प्रथमा भावना पूर्व्वे सांख्ये त्वक्षरभावना।
तृतीये चान्तिमा प्रोक्ता भावना पारमेश्वरी॥ ८६
तस्मादेतद्विजानीध्वमाश्रमाणां चतुष्टयम्।
सर्व्वेषु वेदशास्त्रेषु पञ्चमो नोपपद्यते॥ ८७
एवं वर्णाश्रमान् सृष्ट्वा देवदेवो निरञ्जनः।
दक्षादीन् प्राह विश्वात्मा सृजध्वं विविधाः प्रजाः॥८८
ब्रह्मणो वचनात् पुत्त्रा दक्षाद्या मुनिसत्तमाः।
असृजन्त प्रजाः सर्व्वा देवमानुषपूर्व्विकाः॥ ८९
इत्येवं भगवान् ब्रह्मा स्रष्टृत्वे संव्यवस्थितः।

अहं वै पालयामीदं संहरिष्यति शूलभृत् ॥ ९०
तिस्रस्तु मूर्त्तयः प्रोक्ता ब्रह्म-विष्णु शिवात्मिकाः।
रजः-सत्त्व-तमोयोगात् परस्य परमात्मनः ॥ ९१
अन्योन्यमनुरक्तास्ते ह्यन्योन्यमुपजीविनः।
अन्योन्यं प्रणतास्चैव लीलया परमेश्वराः ॥ ९२
ब्राह्मी माहेश्वरी चैव तथैवाक्षरभावना।
तिस्रस्तु भावना रुद्रे वर्त्तन्ते सततं द्विजाः ॥ ९३
प्रवर्त्तते मय्यजस्रमाद्या चाक्षरभावना।
द्वितीया ब्रह्मणः प्रोक्ता देवस्याक्षरभावना ॥ ९४
अहन्त्वेव महादेवो न भिन्नो परमार्थतः।
विभज्य स्वेच्छयात्मानं सोऽन्तर्यामीश्वरः स्थितः॥९५
त्रैलोक्यमखिलं स्रष्टुं सदेवासुरमानुषम्।
पुरुषः परतोऽव्यक्ताद्ब्रह्मत्वं समुपागमत् ॥ ९६
तस्माद्ब्रह्मा महादेवो विष्णुर्विश्वेश्वरः परः।
एकस्यैव स्मृतास्तिस्रो मूर्त्तीः कार्य्यवशात् प्रभोः॥९७
तस्मात् सर्व्वप्रयत्नेन वन्द्याः पूज्याः विशेषतः।
यदीच्छेदचिरात् स्थानं यत्तन्मोक्षाख्यमव्ययम् ॥९८
वर्णाश्रमप्रयुक्तेन धर्म्मेण प्रीतिसंयुतः।
पूजयेद्भावयुक्तेन यावज्जीवं प्रतिज्ञया ॥ ९९
चतुर्णामाश्रमाणान्तु प्रोक्तोऽयं विधिवद्द्विजाः।
आश्रमो वैष्णवो ब्राह्मो हराश्रम इति त्रयः ॥ १००
तल्लिङ्गधारी सततं तद्भक्तजनवत्सलः।
ध्यायेदथार्च्चयेदेतान् ब्रह्मविद्यापरायणः ॥ १०१
सर्व्वेषामेव भक्तानां शम्भोर्लिङ्गमनुत्तमम्।
सितेन भस्मना कार्य्यं ललाटे तु त्रिपुण्ड्रकम् ॥ १०२
यस्तु नारायणं देवं प्रपन्नः परमं पदम्।
धारयेत् सर्व्वदा शूलं ललाटे गन्धवारिभिः ॥ १०३
प्रपन्ना ये जगद्बीजं ब्रह्माणं परमेष्ठिनम्।
तेषां ललाटे तिलकं धारणीयन्तु सर्व्वदा ॥ १०४
योऽसावनादिर्भूतादिः कालात्मासौ धृतो भवेत्।
उपर्य्यधोभावयोगात् त्रिपुण्ड्रस्य तु धारणा ॥१०५
यत्तत् प्रधानं त्रिगुणं ब्रह्म-विष्णु-शिवात्मकम्।
धृतं त्रिशूलधरणाद्भवत्येव न संशयः ॥ १०६
ब्रह्मतेजोमयं शुक्लं यदेतन्मण्डलं रवेः।
भवत्येव धृतं स्थानमैश्वरं तिलके कृते ॥ १०७
तस्मात् कार्य्यं त्रिशूलाङ्कं तथा च तिलकं शुभम्।
आयुष्यञ्चापि भक्तानां त्रयाणां विधिपूर्व्वकम् ॥१०८
यजेत जुहुयादग्नौ जपेद्दद्याज्जितेन्द्रियः।
शान्तो दान्तो जितक्रोधो वर्णाश्रमविधानवित्॥१०९
एवं परिचरेद्देवान् यावज्जीवं समाहितः।
तेषां स्वस्थानमचलं सोऽचिरादधिगच्छति ॥ ११०

इति श्रीकौर्म्मे महापुराणे पूर्व्वभागे वर्णाश्रम-
वर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः।

ऋषय ऊचुः।

वर्णा भगवतोद्दिष्टाश्चत्वारोऽप्याश्रमास्तथा।
इदानीं क्रममस्माकमाश्रमाणां वद प्रभो ॥ १

कूर्म्म उवाच।

ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थो यतिस्तथा।
क्रमेणैवाश्रमाः प्रोक्ताः कारुण्यादन्यथा नहि(क)॥२
उत्पन्नज्ञानविज्ञानो वैराग्यं परमं गतः।
प्रव्रजेद्ब्रह्मचर्य्या तु यदिच्छेत् परमां गतिम् ॥ ३
दारानाहृत्य विधिवदन्यथा विविधैर्मखैः।
यजेदुत्पादयेत् पुत्रान् विरक्तो यदि सन्न्यसेत् ॥ ४
अनिष्ट्वा विधिवद्यज्ञैरनुत्पाद्य तथात्मजान्।
न गार्हस्थ्यं गृहीत्वा न सन्न्यसेद्बुद्धिमान् द्विजः ॥ ५
अथ वैराग्यवेगेण स्थातुं नोत्सहते गृहे।
तत्रैव सन्न्यसेद्विद्वाननिष्ट्वापि द्विजोत्तमः ॥ ६
तथापि विविधैर्यज्ञैरिष्ट्वा वनमथाश्रयन्।
तपस्तप्त्वा तपोयोगाद्विरक्तः सन्न्यसेद्यदि ॥ ७
वानप्रस्थाश्रमं गत्वा न गृहं प्रविशेत् पुनः।
न सन्न्यासी वनञ्चाथ ब्रह्मचर्य्यञ्च साधकः ॥ ८
प्राजापत्यां निरूप्येष्टिमाग्नेयीमथवा द्विजः।
प्रव्रजेत् तु गृही विद्वान् वनाद्वा श्रुतिचोदनात् ॥ ९
प्रकर्त्तुमसमर्थोऽपि जुहोति-यजतिक्रियाः।
अन्धः पङ्गुर्दरिद्रो वा विरक्तः सन्न्यसेद्द्विजः ॥ १०
सर्व्वेषामेव वैराग्यं सन्न्यासे तु विधीयते।
पतत्येवाविरक्तो यः सन्न्यासं कर्त्तुमिच्छति ॥ ११
एकस्मिन्नथवा सम्यग्वर्त्तेतामरणान्तिकम्।

(क) कारणादन्यथा भवेदिति क्वचित् पाठः।

श्रद्धावानाश्रमे युक्तः सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥ १२
न्यायागतधनः शान्तो ब्रह्मविद्यापरायणः।
स्वधर्म्मपालको नित्यं ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ १३
ब्रह्मण्याधाय कर्म्माणि निःसङ्गः कामवर्ज्जितः।
प्रसन्नेनैव मनसा कुर्व्वाणो याति तत् पदम् ॥ १४
ब्रह्मणा दीयते देयं ब्रह्मणे सम्प्रदीयते।
ब्रह्मैव दीयते चेति ब्रह्मार्पणमिदं परम् ॥ १५
नाहं कर्त्ता सर्व्वमेतद्ब्रह्मैव कुरुते तथा।
एतद्ब्रह्मार्पणं प्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ १६
प्रीणातु भगवानीशः कर्म्मणानेन शाश्वतः।
करोति सततं बुद्ध्या ब्रह्मार्पणमिदं परम् ॥ १७
यद्वा फलानां सन्न्यासं प्रकुर्य्यात् परमेश्वरे।
कर्म्मणामेतदप्याहुर्ब्रह्मार्पणमनुत्तमम् ॥ १८
कार्य्यमित्येव यत् कर्म्म नियतं सङ्गवर्ज्जितम्।
क्रियते विदुषा कर्म्म तद्भवेदपि मोक्षदम् ॥ १९
अन्यथा यदि कर्म्माणि कुर्य्यान्नित्यान्यपि द्विजः।
अकृत्वा फलसन्न्यासं बध्यते तत्फलेन तु ॥ २०
तस्मात् सर्व्वप्रयत्नेन त्यक्त्वा कर्म्माश्रितं फलम्।
अविद्वानपि कुर्व्वीत कर्म्माप्नोति चिरात् पदम् ॥ २१
कर्म्मणा क्षीयते पापमैहिकं पौर्व्विकं तथा।
मनःप्रसादमन्वेति ब्रह्मविज्ञायते नरः ॥ २२
कर्म्मणा सहिताज्ज्ञानात् सम्यग्योगोऽभिजायते।
ज्ञानञ्च कर्म्मसहितं जायते दोषवर्ज्जितम् ॥ २३
तस्मात् सर्व्वप्रयत्नेन यत्र तत्राश्रमे रतः।
कर्म्माणीश्वरतुष्ट्यर्थं कुर्य्यान्नैष्कर्म्म्यमाप्नुयात् ॥ २४
सम्प्राप्य परमं ज्ञानं नैष्कर्म्म्यं तत्प्रसादतः।
एकाकी निर्म्ममः शान्तो जीवन्नेव विमुच्यते ॥ २५
वीक्षते परमात्मानं परं ब्रह्म महेश्वरम्।
नित्यानन्दी निराभासस्तस्मिन्नेव लयं व्रजेत् ॥ २६
तस्मात् सेवेत सततं कर्म्मयोगं प्रसन्नधीः।
तृप्तये परमेशस्य तत् पदं याति शाश्वतम् ॥ २७
एतद्वः कथितं सर्व्वं चातुराश्रम्यमुत्तमम्।
न ह्येतत् समतिक्रम्य सिद्धिं विन्दति मानवः ॥ २८

इति श्रीकौर्म्मे महापुराणे पूर्व्वभागे चातुराश्रम्यकथनं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः।

सूत उवाच।

श्रुत्वाश्रमविधिं कृत्स्नमृषयो हृष्टचेतसः।
नमस्कृत्य हृषीकेशं पुनर्वचनमब्रुवन् ॥ १

मुनय ऊचुः।

भाषितं भवता सर्व्वं चातुराश्रम्यमुत्तमम्।
इदानीं श्रोतुमिच्छामो यथा सम्भवते जगत् ॥ २
कुतः सर्व्वमिदं जातं कस्मिंश्च लयमेष्यति।
नियन्ता कश्च सर्व्वेषां वदस्व पुरुषोत्तम ॥ ३
श्रुत्वा नारायणो वाक्यमृषीणां कूर्म्मरूपधृक्।
प्राह गम्भीरया वाचा भूतानां प्रभवाप्ययौ (क)॥ ४

कूर्म्म उवाच।

महेश्वरः परोऽव्यक्तश्चतुर्व्यूहः सनातनः।
अनन्तश्चाप्रमेयश्च नियन्ता सर्व्वतोमुखः ॥ ५
अव्यक्तं कारणं यत्तन्नित्यं सदसदात्मकम्।
प्रधानं प्रकृतिश्चेति यमाहुस्तत्त्वचिन्तकाः ॥ ६
गन्ध-वर्ण-रसैर्हीनं शब्द-स्पर्शविवर्ज्जितम्।
अजरं ध्रुवमक्षय्यं नित्यं स्वात्मन्यवस्थितम् ॥ ७
जगद्‌योनिर्महाभूतं परब्रह्म सनातनम्।
विग्रहः सर्व्वभूतानामात्मनाधिष्ठितं महत् ॥ ८
अनाद्यन्तमजं सूक्ष्मं त्रिगुणं प्रभवाव्ययम्।
असाम्प्रतमविज्ञेयं ब्रह्माग्रे समवर्त्तत ॥ ९
गुणसाम्ये तदा तस्मिन् पुरुषे चात्मनि स्थिते।
प्राकृतः प्रलयो ज्ञेयो यावद्विश्वसमुद्भवः ॥ १०
ब्राह्मी रात्रिरियं प्रोक्ता ह्यहः सृष्टिरुदाहृता।
अहर्न्न विद्यते तस्य न रात्रिर्ह्युपचारतः ॥ ११
निशान्ते प्रतिबुद्धोऽसौ जगदादिरनादिमान्।
सर्व्वभूतमयोऽव्यक्तो ह्यन्तर्यामीश्वरः परः ॥ १२
प्रकृतिं पुरुषञ्चैव प्रविश्याशु महेश्वरः।
क्षोभयामास योगेन परेण परमेश्वरः ॥ १३
यथा मदो नवस्त्रीणां यथा वा माधवोऽनिलः।
अनुप्रविष्टः क्षोभाय तथासौ योगमूर्त्तिमान् ॥ १४
स एव क्षोभको विप्राः क्षोभ्यश्च परमेश्वरः।
स सङ्कोच-विकाशाभ्यां प्रधानत्वे व्यवस्थितः ॥ १५

(क) प्रभवोऽव्यय इति पाठान्तरम्।

प्रधानात् चोभ्यमाणाच्च तथा पुंसः पुरातनात्।
प्रादुरासीन्महद्वीजं प्रधानपुरुषात्मकम्॥ १६
महानात्मा मतिर्ब्रह्मा प्रबुद्धिः ख्यातिरीश्वरः।
प्रज्ञा धृतिः स्मृतिः संविदेतस्मादिति तत् स्मृतम्॥१७
वैकारिकस्तैजसश्च भूतादिश्चैव तामसः।
त्रिविधोऽयमहङ्कारो महतः सम्बभूव ह॥ १८
अहङ्कारोऽभिमानश्च कर्त्ता मन्ता च स स्मृतः।
आत्मा च मत्परो जीवो यतः सर्व्वाः प्रवृत्तयः॥१९
पञ्च भूतान्यहङ्कारात् तन्मात्राणि च जज्ञिरे।
इन्द्रियाणि तथा देवाः सर्व्वं तस्यात्मजं जगत्॥२०
मनस्त्वव्यक्तजं प्रोक्तं विकारः प्रथमः स्मृतः।
येनासौ जायते कर्त्ता भूतादींश्चानुपश्यति॥ २१
वैकारिकादहङ्कारात् सर्गो वैकारिकोऽभवत्।
तैजसानीन्द्रियाणि स्युर्देवा वैकारिका दश॥ २२
एकादशं मनस्तत्र स्वगुणेनोभयात्मकम्।
भूततन्मात्रसर्गोऽयं भूतादेरभवद्द्विजाः॥ २३
भूतादिस्तु विकुर्व्वाणः शब्दमात्रं ससर्ज्ज ह।
आकाशं शुषिरं तस्मादुत्पन्नं शब्दलक्षणम्॥ २४
आकाशस्तु विकुर्व्वाणः स्पर्शमात्रं ससर्ज्ज ह।
वायुरुत्पद्यते तस्मात् तस्य स्पर्शं गुणं विदुः॥ २५
वायुश्चापि विकुर्व्वाणो रूपमात्रं ससर्ज्ज ह।
ज्योतिरुत्पद्यते वायोस्तद्रूपगुणमुच्यते॥ २६
ज्योतिश्चापि विकुर्व्वाणं रसमात्रं ससर्ज्ज ह।
सम्भवन्ति ततोऽम्भांसि रसाधाराणि तानि च॥ २७
आपश्चापि विकुर्व्वाणा गन्धमात्रं ससर्ज्जिरे।
सङ्घातो जायते तस्मात् तस्य गन्धो गुणो मतः।
जायते पृथिवी तस्मात् सर्व्वाधारा सनातनी॥ २८
आकाशं शब्दमात्रन्तु स्पर्शमात्रं समावृणोत्।
द्विगुणस्तु ततो वायुः शब्दस्पर्शात्मकोऽभवत्॥ २९
रूपं तथैवाविशतः शब्द-स्पर्शौ गुणावुभौ।
त्रिगुणः स्यात् ततो वह्निः स शब्दस्पर्शरूपवान्॥३०
शब्दः स्पर्शश्च रूपञ्च रसमात्रं समाविशत्।
तस्माच्चतुर्गुणा आपो विज्ञेयास्तु रसात्मिकाः॥ ३१
शब्दः स्पर्शश्च रूपञ्च रसो गन्धं समाविशत्।
तस्मात् पञ्चगुणा भूमिः स्थूला भूतेषु शब्दते॥३२
शान्ता घोराश्च मूढाश्च विशेषास्तेन ते स्मृताः।
परस्परानुप्रवेशाद्धारयन्ति परस्परम्॥ ३३
एते सप्त महात्मानो ह्यन्योन्यस्य समाश्रयात्।
नाशक्नुवन् प्रजाः स्रष्टुमसमागम्य कृत्स्नशः॥ ३४
पुरुषाधिष्ठितत्वाच्च अव्यक्तानुग्रहेण च।
महदादयो विशेषान्ता ह्यण्डमुत्पादयन्ति ते॥ ३५
एककालसमुत्पन्नं जलबुद्बुदवच्च तत्।
विशेषेभ्योऽण्डमभवद्बृहत् तदुदकेशयम्॥ ३६
तस्मिन् कार्य्यस्य करणं संसिद्धं परमेष्ठिनः।
प्राकृतेऽण्डे विवृद्धे तु क्षेत्रज्ञो ब्रह्मसंज्ञितः॥ ३७
स वै शरीरी प्रथमः स वै पुरुष उच्यते।
आदिकर्त्ता स भूतानां ब्रह्माग्रे समवर्त्तत॥ ३८
यमाहुः पुरुषं हंसं प्रधानात् परतः स्थितम्।
हिरण्यगर्भं कपिलं छन्दोमूर्त्तिं सनातनम्॥ ३९
मेरुरुल्वमभूत् तस्य जरायुश्चापि पर्व्वताः।
गर्भोदकं समुद्राश्च तस्यासन् परमात्मनः॥ ४०
तस्मिन्नण्डेऽभवद्विश्वं सदेवासुरमानुषम्।
चन्द्रादित्यौ सनक्षत्रौ सग्रहौ सह वायुना॥ ४१
अद्भिर्दशगुणाभिश्च वाह्यतोऽण्डं समावृतम्।
आपो दशगुणेनैव तेजसा वाह्यतो वृताः॥ ४२
तेजो दशगुणेनैव वाह्यतो वायुना वृतम्।
आकाशेनावृतो वायुः खन्तु भूतादिना वृतम्।
भूतादिर्महता तद्वदव्यक्तेनावृतो महान्॥ ४३
एते लोका महात्मानः सर्व्वे तत्त्वाभिमानिनः।
वसन्ति तत्र पुरुषास्तदात्मानो व्यवस्थिताः॥ ४४
ईश्वरा योगधर्म्माणो ये चान्ये तत्त्वचिन्तकाः।
सर्व्वज्ञाः शान्तरजसो नित्यं मुदितमानसाः॥ ४५
एतैरावरणैरण्डं प्राकृतैः सप्तभिर्वृतम्।
एतावच्छक्यते वक्तुं मायैषा गहना द्विजाः॥ ४६
एतत्प्राधानिकं कार्य्यं यन्मया वीजमीरितम्।
प्रजापतेः परा मूर्त्तिरितीयं वैदिकी श्रुतिः॥ ४७
ब्रह्माण्डमेतत् सकलं सप्तलोकबलान्वितम्।
द्वितीयं तस्य देवस्य शरीरं परमेष्ठिनः॥ ४८
हिरण्यगर्भो भगवान् ब्रह्मा वै कनकाण्डजः।
तृतीयं भगवद्रूपं प्राहुर्वेदार्थवेदिनः॥ ४९
रजोगुणमयञ्चान्यद्रूपं तस्यैव धीमतः।
चतुर्म्मुखः स भगवान् जगत्सृष्टौ प्रवर्त्तते॥ ५०

सृष्टञ्च पाति सकलं विश्वात्मा विश्वतोमुखः।
सत्त्वं गुणमुपाश्रित्य विष्णुर्विश्वेश्वरः स्वयम् ॥ ५१
अन्तकाले स्वयं देवः सर्व्वात्मा परमेश्वरः।
तमोगुणं समाश्रित्य रुद्रः संहरते जगत् ॥ ५२
एकोऽपि सन् महादेवस्त्रिधासौ समवस्थितः।
सर्ग-रक्षा-लयगुणैर्निर्गुणोऽपि निरञ्जनः ॥ ५३
एकधा स द्विधा चैव त्रिधा च बहुधा गुणैः ॥ ५४
योगेश्वरः शरीराणि करोति विकरोति च।
नानाकृति-क्रिया-रूप-नामवन्ति स्वलीलया ॥ ५५
हिताय चैव भक्तानां स एव ग्रसते पुनः।
त्रिधा विभज्य चात्मानं त्रैकाल्ये सम्प्रवर्त्तते।
सृजते ग्रसते चैव रक्षते च विशेषतः ॥ ५६
यस्मात् सृष्ट्वानुगृह्णाति ग्रसते च पुनः प्रजाः।
गुणात्मकत्वात् त्रैकाल्ये तस्मादेकः स उच्यते ॥ ५७
अग्रे हिरण्यगर्भः स प्रादुर्भूतः सनातनः।
आदित्वादादिदेवोऽसावजातत्वादजः स्मृतः ॥ ५८
पाति यस्मात् प्रजाः सर्व्वाः प्रजापतिरिति स्मृतः।
देवेषु च महादेवो महादेव इति स्मृतः ॥ ५९
बृहत्त्वाच्च स्मृतो ब्रह्मा परत्वात् परमेश्वरः।
वशित्वादप्यवश्यत्वादीश्वरः परिभाषितः ॥ ६०
ऋषिः सर्व्वत्रगत्वेन हरिः सर्व्वहरो यतः।
अनुत्पादाच्च पूर्व्वत्वात् स्वयम्भुरिति स स्मृतः ॥ ६१
नराणामयनं यस्मात् तेन नारायणः स्मृतः।
हरः संसारहरणाद्विभुत्वाद्विष्णुरुच्यते ॥ ६२
भगवान् सर्व्वविज्ञानादवनादोमिति स्मृतः।
सर्व्वज्ञः सर्व्वविज्ञानात् सर्व्वः सर्व्वमयो यतः ॥ ६३
शिवः स्यान्निर्म्मलो यस्माद्विभुः सर्व्वगतो यतः।
तारणात् सर्व्वदुःखानां तारकः परिगीयते ॥ ६४
बहुनात्र किमुक्तेन सर्व्वं ब्रह्ममयं जगत्।
अनेकभेदभिन्नस्तु क्रीड़ते परमेश्वरः ॥ ६५
इत्येष प्राकृतः सर्गः संक्षेपात् कथितो मया।
अबुद्धिपूर्व्वकां विप्रा ब्राह्मीं सृष्टिं निबोधत ॥ ६६

इति श्रीकौर्म्मे महापुराणे पूर्व्वभागे प्राकृत-सर्गो नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः।

कूर्म्म उवाच।

स्वयम्भुवोऽपि वृत्तस्य कालसंख्या द्विजोत्तमाः।
न शक्यते समाख्यातुं बहुवर्षैरपि स्वयम् ॥ १
कालसंख्या समासेन परार्द्धद्वयकल्पिता।
स एव स्यात् परः कालस्तदन्ते सृज्यते पुनः ॥ २
निजेन तस्य मानेन चायुर्वर्षशतं स्मृतम्।
तत्परार्द्धं तदर्द्धं वा परार्द्धमभिधीयते ॥ ३
काष्ठा पञ्चदश ख्याता निमेषा द्विजसत्तमाः।
काष्ठात्रिंशत् कला त्रिंशत्कला मौहूर्त्तिकी गतिः ॥४
तावत्संख्यैरहोरात्रं मुहूर्त्तैर्मानुषं स्मृतम्।
अहोरात्राणि तावन्ति मासः पक्षद्वयात्मकः ॥ ५
तैः षड्भिरयनं वर्षं द्वेऽयने दक्षिणोत्तरे।
अयनं दक्षिणं रात्रिर्देवानामुत्तरं दिनम् ॥ ६
दिव्यैर्वर्षसहस्रैस्तु कृतत्रेतादिसंज्ञितम्।
चतुर्युगं द्वादशभिस्तद्विभागं निबोधत ॥ ७
चत्वार्य्याहुः सहस्राणि वर्षाणां तत् कृतं युगम्।
तस्य तावच्छती सन्ध्या सन्ध्यांशश्च कृतस्य तु ॥ ८
त्रिशती द्विशती सन्ध्या तथा चैकशती क्रमात्।
अंशकं षट्शतं तस्मात् कृतसन्ध्यांशकैर्विना ॥ ९
त्रिद्व्येकधा च साहस्रं विना सन्ध्यांशकेन तु।
त्रेता-द्वापर-तिष्याणां कालज्ञाने प्रकीर्त्तितम् ॥ १०
एतद्द्वादशसाहस्रं साधिकं परिकल्पितम्।
तदेकसप्ततिगुणं मनोरन्तरमुच्यते ॥ ११
ब्रह्मणो दिवसे विप्रा मनवश्च चतुर्द्दश।
स्वायम्भुवादयः सर्व्वे ततः सावर्णिकादयः ॥ १२
तैरियं पृथिवी सर्व्वा सप्तद्वीपा सपर्व्वता।
पूर्णं युगसहस्रं वै परिपाल्या नरेश्वरैः ॥ १३
मन्वन्तरेण चैकेन सर्व्वाण्येवान्तराणि वै।
व्याख्यातानि न सन्देहः कल्पे कल्पे न चैव हि ॥१४
ब्राह्ममेकमहः कल्पस्तावती रात्रिरिष्यते।
चतुर्युगसहस्रन्तु कल्पमाहुर्मनीषिणः ॥ १५
त्रीणि कल्पशतानि स्युस्तथा षष्टिर्द्विजोत्तमाः।
ब्रह्मणो वत्सरस्तज्ज्ञैः कथितो वै द्विजोत्तमाः।
स च कालः शतगुणः परार्द्धश्चैव तद्विदुः ॥ १६

नात् चोभ्यमाणाच्च तथा पुंसः पुरातनात्।
दुरासीन्महद्बीजं प्रधानपुरुषात्मकम् ॥ १६
हानात्मा मतिर्ब्रह्मा प्रबुद्धिः ख्यातिरीश्वरः।
ज्ञा धृतिः स्मृतिः संविदेतस्मादिति तत् स्मृतम् ॥१७
कारिकस्तैजसश्च भूतादिश्चैव तामसः।
विधोऽयमहङ्कारो महतः सम्बभूव ह ॥ १८
हङ्कारोऽभिमानश्च कर्त्ता मन्ता च स स्मृतः।
ात्मा च मत्परो जीवो यतः सर्व्वाः प्रवृत्तयः ॥१९
ञ्च भूतान्यहङ्कारात् तन्मात्राणि च जज्ञिरे।
इन्द्रियाणि तथा देवाः सर्व्वं तस्यात्मजं जगत् ॥२०
मनस्त्वव्यक्तजं प्रोक्तं विकारः प्रथमः स्मृतः।
येनासौ जायते कर्त्ता भूतादींश्चानुपश्यति ॥ २१
वैकारिकादहङ्कारात् सर्गो वैकारिकोऽभवत्।
तैजसानीन्द्रियाणि स्युर्देवा वैकारिका दश ॥ २२
एकादशं मनस्तत्र स्वगुणेनोभयात्मकम्।
भूततन्मात्रसर्गोऽयं भूतादेरभवद्द्विजाः ॥ २३
भूतादिस्तु विकुर्व्वाणः शब्दमात्रं ससर्ज्ज ह।
आकाशं शुषिरं तस्मादुत्पन्नं शब्दलक्षणम् ॥ २४
आकाशस्तु विकुर्व्वाणः स्पर्शमात्रं ससर्ज्ज ह।
वायुरुत्पद्यते तस्मात् तस्य स्पर्शं गुणं विदुः ॥ २५
वायुश्चापि विकुर्व्वाणो रूपमात्रं ससर्ज्ज ह।
ज्योतिरुत्पद्यते वायोस्तद्रूपगुणमुच्यते ॥ २६
ज्योतिश्चापि विकुर्व्वाणं रसमात्रं ससर्ज्ज ह।
सम्भवन्ति ततोऽम्भांसि रसाधाराणि तानि च ॥ २७
आपश्चापि विकुर्व्वाणा गन्धमात्रं ससर्ज्जिरे।
सङ्घातो जायते तस्मात् तस्य गन्धो गुणो मतः।
जायते पृथिवी तस्मात् सर्व्वाधारा सनातनी ॥ २८
आकाशं शब्दमात्रन्तु स्पर्शमात्रं समावृणोत्।
द्विगुणस्तु ततो वायुः शब्दस्पर्शात्मकोऽभवत् ॥ २९
रूपं तथैवाविशतः शब्द-स्पर्शौ गुणावुभौ।
त्रिगुणः स्यात् ततो वह्निः स शब्दस्पर्शरूपवान् ॥३०
शब्दः स्पर्शश्च रूपञ्च रसमात्रं समाविशत्।
तस्माच्चतुर्गुणा ह्यापो विज्ञेयास्तु रसात्मिकाः ॥ ३१
शब्दः स्पर्शश्च रूपञ्च रसो गन्धं समाविशत्।
तस्मात् पञ्चगुणा भूमिः स्थूला भूतेषु शब्द्यते ॥३२
शान्ता घोराश्च मूढाश्च विशेषास्तेन ते स्मृताः।
परस्परानुप्रवेशाद्धारयन्ति परस्परम् ॥ ३३
एते सप्त महात्मानो ह्यन्योन्यस्य समाश्रयात्।
नाशक्नुवन् प्रजाः स्रष्टुमसमागम्य कृत्स्नशः ॥ ३४
पुरुषाधिष्ठितत्वाच्च अव्यक्तानुग्रहेण च।
महदादयो विशेषान्ता ह्यण्डमुत्पादयन्ति ते ॥ ३५
एककालसमुत्पन्नं जलबुद्बुदवच्च तत्।
विशेषेभ्योऽण्डमभवद्बृहत् तदुदकेशयम् ॥ ३६
तस्मिन् कार्य्यस्य करणं संसिद्धं परमेष्ठिनः।
प्राकृतेऽण्डे विवृद्धे तु क्षेत्रज्ञो ब्रह्मसंज्ञितः ॥ ३७
स वै शरीरी प्रथमः स वै पुरुष उच्यते।
आदिकर्त्ता स भूतानां ब्रह्माग्रे समवर्त्तत ॥ ३८
यमाहुः पुरुषं हंसं प्रधानात् परतः स्थितम्।
हिरण्यगर्भं कपिलं छन्दोमूर्त्तिं सनातनम् ॥ ३९
मेरुरुल्बमभूत् तस्य जरायुश्चापि पर्व्वताः।
गर्भोदकं समुद्राश्च तस्यासन् परमात्मनः ॥ ४०
तस्मिन्नण्डेऽभवद्विश्वं सदेवासुरमानुषम्।
चन्द्रादित्यौ सनक्षत्रौ सग्रहौ सह वायुना ॥ ४१
अद्भिर्दशगुणाभिश्च बाह्यतोऽण्डं समावृतम्।
आपो दशगुणेनैव तेजसा बाह्यतो वृताः ॥ ४२
तेजो दशगुणेनैव बाह्यतो वायुना वृतम्।
आकाशेनावृतो वायुः खन्तु भूतादिना वृतम्।
भूतादिर्महता तद्वदव्यक्तेनावृतो महान् ॥ ४३
एते लोका महात्मानः सर्व्वे तत्त्वाभिमानिनः।
वसन्ति तत्र पुरुषास्तदात्मानो व्यवस्थिताः ॥ ४४
ईश्वरा योगधर्म्माणो ये चान्ये तत्त्वचिन्तकाः।
सर्व्वज्ञाः शान्तरजसो नित्यं मुदितमानसाः ॥ ४५
एतैरावरणैरण्डं प्राकृतैः सप्तभिर्वृतम्।
एतावच्छक्यते वक्तुं मायैषा गहना द्विजाः ॥ ४६
एतत्प्राधानिकं कार्य्यं यन्मया बीजमीरितम्।
प्रजापतेः परा मूर्त्तिरितीयं वैदिकी श्रुतिः ॥ ४७
ब्रह्माण्डमेतत् सकलं सप्तलोकबलान्वितम्।
द्वितीयं तस्य देवस्य शरीरं परमेष्ठिनः ॥ ४८
हिरण्यगर्भो भगवान् ब्रह्मा वै कनकाण्डजः।
तृतीयं भगवद्रूपं प्राहुर्वेदार्थवेदिनः ॥ ४९
रजोगुणमयञ्चान्यद्रूपं तस्यैव धीमतः।
चतुर्म्मुखः स भगवान् जगत्सृष्टौ प्रवर्त्तते ॥ ५०

सृष्टञ्च पाति सकलं विश्वात्मा विश्वतोमुखः ।
सत्त्वं गुणमुपाश्रित्य विष्णुर्विश्वेश्वरः स्वयम् ॥ ५१
अन्तकाले स्वयं देवः सर्व्वात्मा परमेश्वरः ।
तमोगुणं समाश्रित्य रुद्रः संहरते जगत् ॥ ५२
एकोऽपि सन् महादेवस्त्रिधासौ समवस्थितः ।
सर्ग-रक्षा-लयगुणैर्निर्गुणोऽपि निरञ्जनः ॥ ५३
एकधा स द्विधा चैव त्रिधा च बहुधा गुणैः ॥ ५४
योगीश्वरः शरीराणि करोति विकरोति च ।
नानाकृति-क्रिया-रूप-नामवन्ति स्वलीलया ॥ ५५
हिताय चैव भक्तानां स एव ग्रसते पुनः ।
त्रिधा विभज्य चात्मानं त्रैकाल्ये सम्प्रवर्त्तते ।
सृजते ग्रसते चैव रक्षते च विशेषतः ॥ ५६
यस्मात् सृष्ट्वानुगृह्णाति ग्रसते च पुनः प्रजाः ।
गुणात्मकत्वात् त्रैकाल्ये तस्मादेकः स उच्यते ॥ ५७
अग्रे हिरण्यगर्भः स प्रादुर्भूतः सनातनः ।
आदित्वादादिदेवोऽसावजातत्वादजः स्मृतः ॥ ५८
पाति यस्मात् प्रजाः सर्व्वाः प्रजापतिरिति स्मृतः ।
देवेषु च महादेवो महादेव इति स्मृतः ॥ ५९
बृहत्त्वाच्च स्मृतो ब्रह्मा परत्वात् परमेश्वरः ।
वशित्वादप्यवश्यत्वादीश्वरः परिभाषितः ॥ ६०
ऋषिः सर्व्वत्रगत्वेन हरिः सर्व्वहरो यतः ।
अनुत्पादाच्च पूर्व्वत्वात् स्वयम्भुरिति स स्मृतः ॥ ६१
नराणामयनं यस्मात् तेन नारायणः स्मृतः ।
हरः संसारहरणाद्विभुत्वाद्विष्णुरुच्यते ॥ ६२
भगवान् सर्व्वविज्ञानादवनादोमिति स्मृतः ।
सर्व्वज्ञः सर्व्वविज्ञानात् सर्व्वः सर्व्वमयो यतः ॥ ६३
शिवः स्यान्निर्म्मलो यस्माद्विभुः सर्व्वगतो यतः ।
तारणात् सर्व्वदुःखानां तारकः परिगीयते ॥ ६४
बहुनात्र किमुक्तेन सर्व्वं ब्रह्ममयं जगत् ।
अनेकभेदभिन्नस्तु क्रीड़ते परमेश्वरः ॥ ६५
इत्येष प्राकृतः सर्गः संक्षेपात् कथितो मया ।
अबुद्धिपूर्व्वकां विप्रा ब्राह्मीं सृष्टिं निबोधत ॥ ६६

इति श्रीकौर्म्मे महापुराणे पूर्व्वभागे प्राकृत-
सर्गो नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

कूर्म्म उवाच ।

स्वयम्भुवोऽपि वृत्तस्य कालसंख्या द्विजोत्तमाः ।
न शक्यते समाख्यातुं बहुवर्षैरपि स्वयम् ॥ १
कालसंख्या समासेन परार्द्धद्वयकल्पिता ।
स एव स्यात् परः कालस्तदन्ते सृज्यते पुनः ॥ २
निजेन तस्य मानेन चायुर्वर्षशतं स्मृतम् ।
तत्परार्द्धं तदर्द्धं वा परार्द्धमभिधीयते ॥ ३
काष्ठा पञ्चदश ख्याता निमेषा द्विजसत्तमाः ।
काष्ठात्रिंशत् कला त्रिंशत्कला मौहूर्त्तिकी गतिः ॥ ४
तावत्संख्यैरहोरात्रं मुहूर्त्तैर्मानुषं स्मृतम् ।
अहोरात्राणि तावन्ति मासः पक्षद्वयात्मकः ॥ ५
तैः षड्भिरयनं वर्षं द्वेऽयने दक्षिणोत्तरे ।
अयनं दक्षिणं रात्रिर्देवानामुत्तरं दिनम् ॥ ६
दिव्यैर्वर्षसहस्रैस्तु कृतत्रेतादिसंज्ञितम् ।
चतुर्युगं द्वादशभिस्तद्विभागं निबोधत ॥ ७
चत्वार्य्याहुः सहस्राणि वर्षाणां तत् कृतं युगम् ।
तस्य तावच्छती सन्ध्या सन्ध्यांशश्च कृतस्य तु ॥ ८
त्रिशती द्विशती सन्ध्या तथा चैकशती क्रमात् ।
अंशकं षट्शतं तस्मात् कृतसन्ध्यांशकैर्विना ॥ ९
त्रिद्व्येकेषा च साहस्रं विना सन्ध्यांशकेन तु ।
त्रेता-द्वापर-तिष्याणां कालज्ञाने प्रकीर्त्तितम् ॥ १०
एतद्द्वादशसाहस्रं साधिकं परिकल्पितम् ।
तदेकसप्ततिगुणं मनोरन्तरमुच्यते ॥ ११
ब्रह्मणो दिवसे विप्रा मनवश्च चतुर्द्दश ।
स्वायम्भुवादयः सर्व्वे ततः सावर्णिकादयः ॥ १२
तैरियं पृथिवी सर्व्वा सप्तद्वीपा सपर्व्वता ।
पूर्णं युगसहस्रं वै परिपाल्या नरेश्वरैः ॥ १३
मन्वन्तरेण चैकेन सर्व्वाण्येवान्तराणि वै ।
व्याख्यातानि न सन्देहः कल्पे कल्पे न चैव हि ॥१४
ब्राह्ममेकमहः कल्पस्तावती रात्रिरिष्यते ।
चतुर्युगसहस्रन्तु कल्पमाहुर्मनीषिणः ॥ १५
त्रीणि कल्पशतानि स्युस्तथा षष्टिर्द्विजोत्तमाः ।
ब्रह्मणो वत्सरस्तज्ज्ञैः कथितो वै द्विजोत्तमाः ।
स च कालः शतगुणः परार्द्धश्चैव तद्विदुः ॥ १६

तस्यान्ते सर्व्वसत्त्वानां स्वहेतौ प्रकृतौ लयः।
तेनायं प्रोच्यते सद्भिः प्राकृतः प्रतिसञ्चरः॥ १७
ब्रह्मनारायणेशानां त्रयाणां प्रकृतौ लयः।
प्रोच्यते कालयोगेन पुनरेव च सम्भवः॥ १८
एवं ब्रह्मा च भूतानि वासुदेवोऽपि शङ्करः।
कालेनैव तु सृज्यन्ते स एव ग्रसते पुनः॥ १९
अनादिरेष भगवान् कालोऽनन्तोऽजरोऽमरः।
सर्व्वगत्वात् स्वतन्त्रत्वात् सर्व्वात्मत्वान्महेश्वरः॥ २०
ब्रह्माणो बहवो रुद्रा ह्यन्ये नारायणादयः।
एको हि भगवानीशः कालः कविरिति श्रुतिः॥ २१
एकमत्र व्यतीतन्तु परार्द्धं ब्रह्मणो द्विजाः।
साम्प्रतं वर्त्तते त्वर्द्धं तस्य कल्पोऽयमग्रजः॥ २२
योऽतीतः सोऽन्तिमः कल्पः पाद्म इत्युच्यते बुधैः।
वाराहो वर्त्तते कल्पस्तस्य वक्ष्यामि विस्तरम्॥ २३

इति श्रीकौर्म्मे महापुराणे पूर्व्वभागे काल-
संख्याकथनं नाम पञ्चमोऽध्यायः॥ ५॥

षष्ठोऽध्यायः।

कूर्म्म उवाच।

आसीदेकार्णवं घोरमविभागं तमोमयम्।
शान्तवातादिकं सर्व्वं न प्राज्ञायत किञ्चन॥ १
एकार्णवे तदा तस्मिन् नष्टे स्थावर-जङ्गमे।
तदा समभवद्ब्रह्मा सहस्राक्षः सहस्रपात्॥ २
सहस्रशीर्षा पुरुषो रुक्मवर्णो ह्यतीन्द्रियः।
ब्रह्मा नारायणाख्यस्तु सुष्वाप सलिले तदा॥ ३
इमञ्चोदाहरन्त्यत्र श्लोकं नारायणं प्रति।
ब्रह्मस्वरूपिणं देवं जगतः प्रभवाव्ययम्॥ ४
आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः।
अयनं तस्य ता यस्मात् तेन नारायणः स्मृतः॥ ५
तुल्यं युगसहस्रस्य नैशं कालमुपास्य सः।
शर्व्वर्य्यन्ते प्रकुरुते ब्रह्मत्वं सर्गकारणात्॥ ६
ततस्तु सलिले तस्मिन् विज्ञायान्तर्गतां महीम्।
अनुमानात् तदुद्धारं कर्त्तुकामः प्रजापतिः॥ ७
जलक्रीड़ासु रुचिरं वाराहं रूपमास्थितः।
अधृष्यं मनसाप्यन्यैर्वाङ्मयं ब्रह्मसंज्ञितम्॥ ८
पृथिव्युद्धरणार्थाय प्रविश्य च रसातलम्।
दंष्ट्रयाभ्युज्जहारैनामात्माधारो धराधरः॥ ९
दृष्ट्वा दंष्ट्राग्रविन्यस्तां पृथ्वीं प्रथितपौरुषम्।
अस्तुवन् जनलोकस्थाः सिद्धा ब्रह्मर्षयो हरिम्॥ १०

ऋषय ऊचुः।

नमस्ते देवदेवाय ब्रह्मणे परमेष्ठिने।
पुरुषाय पुराणाय शाश्वतायाजराय च॥ ११
नमः स्वयम्भुवे तुभ्यं स्रष्ट्रे सर्व्वार्थवेदिने।
नमो हिरण्यगर्भाय वेधसे परमात्मने॥ १२
नमस्ते वासुदेवाय विष्णवे विश्वयोनये।
नारायणाय देवाय देवानां हितकारिणे॥ १३
नमोऽस्तु ते चतुर्व्वक्त्र-शार्ङ्ग-चक्रासिधारिणे।
सर्व्वभूतात्मभूताय कूटस्थाय नमो नमः॥ १४
नमो वेदरहस्याय नमस्ते वेदयोनये।
नमो बुद्धाय शुद्धाय नमस्ते ज्ञानरूपिणे॥ १५
नमोऽस्त्वानन्दरूपाय साक्षिणे जगतां नमः।
अनन्तायाप्रमेयाय कार्य्याय कारणाय च॥ १६
नमस्ते पञ्चभूताय पञ्चभूतात्मने नमः।
नमो मूलप्रकृतये मायारूपाय ते नमः॥ १७
नमोऽस्तु ते वराहाय नमस्ते मत्स्यरूपिणे।
नमो योगाधिगम्याय नमः सङ्कर्षणाय ते॥ १८
नमस्त्रिमूर्त्तये तुभ्यं त्रिधाम्ने दिव्यतेजसे।
नमः सिद्धाय पूज्याय गुणत्रयविभागिने॥ १९
नमोऽस्त्वादित्यरूपाय नमस्ते पद्मयोनये।
नमोऽमूर्त्ताय मूर्त्ताय माधवाय नमो नमः॥ २०
त्वयैव सृष्टमखिलं त्वय्येव सकलं स्थितम् (क)।
पालयैतज्जगत् सर्व्वं त्राता त्वं शरणं गतिः॥ २१
इत्थं स भगवान् विष्णुः सनकाद्यैरभिष्टुतः।
प्रसादमकरोत् तेषां वराहवपुरीश्वरः॥ २२
ततः स्वस्थानमानीय पृथिवीं पृथिवीपतिः।
मुमोच रूपं मनसा धारयित्वा धराधरः॥ २३
तस्योपरि जलौघस्य महती नौरिव स्थिता।
विततत्वाच्च देहस्य न मही याति संप्लवम्॥ २४

(क) लयमेष्यतीति पाठः क्वचित्कः।

पृथिवीं स समीकृत्य पृथिव्यां सोऽचिनोद्गिरीन्।
प्राक्सर्गदग्धानखिलान् ततः सर्गेऽदधन्मनः॥ २५

इति श्रीकौर्म्मे महापुराणे पूर्व्वभागे
पृथिव्युद्धारो नाम षष्ठोऽध्यायः॥६॥

सप्तमोऽध्यायः।

कूर्म्म उवाच।

सृष्टिं चिन्तयतस्तस्य कल्पादिषु यथा पुरा।
अबुद्धिपूर्व्वकः सर्गः प्रादुर्भूतस्तमोमयः॥ १
तमोमोहो महामोहस्तामिस्रश्चान्धसंज्ञितः।
अविद्या पञ्चमी तेषां प्रादुर्भूता महात्मनः॥ २
पञ्चधावस्थितः सर्गो ध्यायतः सोऽभिमानिनः।
संवृतस्तमसा चैव बीजकुम्भवदावृतः॥ ३
बहिरन्तश्चाप्रकाशस्तब्धो निःसङ्ग एव च।
मुख्या नगा इति प्रोक्ता मुख्यसर्गस्तु स स्मृतः॥ ४
तं दृष्ट्वाऽसाधकं सर्गममन्यदपरं प्रभुः।
तस्याभिध्यायतः सर्गं तिर्य्यक्स्रोतोऽभ्यवर्त्तत॥ ५
यस्मात् तिर्य्यक् प्रवृत्तः स तिर्य्यक्स्रोतस्ततः स्मृतः।
पश्वादयस्ते विख्याता उत्पथग्राहिणो द्विजाः॥ ६
तमप्यसाधकं ज्ञात्वा सर्गमन्यं ससर्ज्ज ह।
ऊर्द्ध्वस्रोत इति प्रोक्तो देवसर्गस्तु सात्त्विकः॥ ७
ते सुखप्रीतिबहुला बहिरन्तश्चनावृताः।
प्रकाशा बहिरन्तश्च स्वभावाद्देवसंज्ञिताः॥ ८
ततोऽभिध्यायतस्तस्य सत्याभिध्यायिनस्तदा।
प्रादुरासीत् तदा व्यक्तादर्व्वाक्स्रोतस्तु साधकः॥ ९
तत्र प्रकाशबहुलास्तमोद्रिक्ता रजोऽधिकाः।
दुःखोत्कटाः सत्त्वयुता मनुष्याः परिकीर्त्तिताः॥ १०
तं दृष्ट्वा चापरं सर्गममन्यद्भगवानजः।
तस्याभिध्यायतः सर्गं सर्गो भूतादिकोऽभवत्॥ ११
ते परिग्रहिणः सर्व्वे संविभागरताः पुनः।
खादिनश्चाप्यशीलाश्च भूताद्याः परिकीर्त्तिताः॥ १२
इत्येते पञ्च कथिताः सर्गा वै द्विजपुङ्गवाः।
प्रथमो महतः सर्गो विज्ञेयो ब्रह्मणस्तु सः॥ १३
तन्मात्राणां द्वितीयस्तु भूतसर्गो हि संस्मृतः।
वैकारिकस्तृतीयस्तु सर्ग ऐन्द्रियकः स्मृतः॥ १४
इत्येष प्राकृतः सर्गः सम्भूतो बुद्धिपूर्व्वकः।
मुख्यसर्गश्चतुर्थस्तु मुख्या वै स्थावराः स्मृताः॥ १५
तिर्य्यक्स्रोतस्तु यः प्रोक्तस्तिर्य्यग्योन्यः स पञ्चमः।
तथोर्द्ध्वस्रोतसां षष्ठो देवसर्गस्तु स स्मृतः॥ १६
ततोऽर्व्वाक्स्रोतसां सर्गः सप्तमः स तु मानुषः।
अष्टमो भौतिकः सर्गो भूतादीनां प्रकीर्त्तितः॥ १७
नवमश्चैव कौमारः प्राकृता वैकृतास्त्विमे।
प्राकृतास्तु त्रयः पूर्व्वे सर्गास्ते बुद्धिपूर्व्वकाः॥ १८
बुद्धिपूर्व्वं प्रवर्त्तन्ते मुख्याद्या मुनिपुङ्गवाः।
अग्रे ससर्ज्ज वै ब्रह्मा मानसानात्मनः समान्॥ १९
सनकं सनातनञ्चैव तथैव च सनन्दनम्।
क्रतुं सनत्कुमारञ्च पूर्व्वमेव प्रजापतिः॥ २०
पञ्चैते योगिनो विप्राः परं वैराग्यमाश्रिताः।
ईश्वरासक्तमनसो न सृष्टौ दधिरे मतिम्॥ २१
तेष्वेवं निरपेक्षेषु लोकसृष्टौ प्रजापतिः।
मुमोह मायया सद्यो मायिनः परमेष्ठिनः॥ २२
सम्बोधयामास च तं जगन्मायी महामुनिः।
नारायणो महायोगी योगिचित्तानुरञ्जनः॥ २३
बोधितस्तेन विश्वात्मा तताप परमं तपः।
स तप्यमानो भगवान् न किञ्चित् प्रत्यपद्यत॥ २४
ततो दीर्घेण कालेन दुःखात् क्रोधोऽभ्यजायत।
क्रोधाविष्टस्य नेत्राभ्यां प्रापतन्नश्रुबिन्दवः॥ २५
भ्रुकुटीकुटिलात् तस्य ललाटात् परमेष्ठिनः।
समुत्पन्नो महादेवः शरण्यो नीललोहितः॥ २६
स एव भगवानीशस्तेजोराशिः सनातनः।
यं प्रपश्यन्ति विद्वांसः स्वात्मस्थं परमेश्वरम्॥ २७
ओङ्कारं समनुस्मृत्य प्रणम्य च कृताञ्जलिः।
तमाह भगवान् ब्रह्मा सृजेमा विविधाः प्रजाः॥ २८
निशम्य भगवद्वाक्यं शङ्करो धर्म्मवाहनः।
आत्मना सदृशान् रुद्रान् ससर्ज्ज मनसा शिवः।
कपर्द्दिनो निरातङ्कांस्त्रिनेत्रान् नीललोहितान्॥ २९
तं प्राह भगवान् ब्रह्मा जन्ममृत्युयुताः प्रजाः।
सृजेति सोऽब्रवीदीशो नाहं मृत्युजरान्विताः॥ ३०
प्रजाः स्रक्ष्ये जगन्नाथ सृज त्वमशुभाः प्रजाः।
निवार्य्य च तदा रुद्रं ससर्ज्ज कमलोद्भवः।
स्थानाभिमानिनः सर्व्वान् गदतस्तान् निबोधत॥ ३१

आपोऽग्निरन्तरीक्षञ्च द्यौर्वायुः पृथिवी तथा।
नद्यः समुद्राः शैलाश्च वृक्षा वीरुध एव च ॥ ३२
लवाः काष्ठाः कलाश्चैव मुहूर्त्ता दिवसाः क्षपाः।
अर्द्धमासाश्च मासाश्च अयनाब्दयुगादयः।
स्थानाभिमानिनः सृष्ट्वा साधकानसृजत् पुनः ॥ ३३
मरीचिभृग्वङ्गिरसः पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम्।
दक्षमत्रिं वशिष्ठञ्च धर्म्मं सङ्कल्पमेव च ॥ ३४
प्राणाद्ब्रह्मासृजद्दक्षं चक्षुर्भ्याञ्च मरीचिकम्।
शिरसोऽङ्गिरसं देवो हृदयाद्भृगुमेव च ॥ ३५
नेत्राभ्यामत्रिनामानं धर्म्मञ्च व्यवसायतः।
सङ्कल्पञ्चैव सङ्कल्पात् सर्व्वलोकपितामहः ॥ ३६
पुलस्त्यञ्च तथोदानाद्व्यानाच्च पुलहं मुनिम्।
अपानात् क्रतुमव्यग्रं समानाच्च वशिष्ठकम् ॥ ३७
इत्येते ब्रह्मणा सृष्टाः साधका गृहमेधिनः।
आस्थाय मानवं रूपं धर्म्मस्तैः सम्प्रवर्त्तितः ॥ ३८
ततो देवासुरपितॄन् मनुष्यांश्च चतुष्टयम्।
सिसृक्षुरम्भांस्येतानि स्वमात्मानमयोजयत् ॥ ३९
युक्तात्मनस्तमोमात्रा ह्युद्रिक्ताभूत् प्रजापतेः।
ततोऽस्य जघनात् पूर्व्वमसुरा जज्ञिरे सुताः ॥ ४०
उत्ससर्ज्जासुरान् सृष्ट्वा तां तनुं पुरुषोत्तमः।
सा चोत्सृष्टा तनुस्तेन सद्यो रात्रिरजायत।
सा तमोबहुला यस्मात् प्रजास्तस्यां स्वपन्त्यतः ॥ ४१
सत्त्वमात्रात्मिकां देवस्तनुमन्यां गृहीतवान्।
ततोऽस्य मुखतो देवा दीव्यतः सम्प्रजज्ञिरे ॥ ४२
त्यक्ता सापि तनुस्तेन सत्त्वप्रायमभूद्दिनम्।
तस्मादहर्धर्म्मयुक्ता देवताः समुपासते ॥ ४३
सत्त्वमात्रात्मिकामेव ततोऽन्यां जगृहे तनुम्।
पितृवन्मन्यमानस्य पितरः सम्प्रजज्ञिरे ॥ ४४
उत्ससर्ज्ज पितॄन् सृष्ट्वा ततस्तामपि विश्वसृक्।
सापविद्धा तनुस्तेन सद्यः सन्ध्या व्यजायत ॥ ४५
तस्मादहर्देवतानां रात्रिः स्याद्देवविद्विषाम्।
तयोर्मध्ये पितृणान्तु मूर्त्तिः सन्ध्या गरीयसी ॥ ४६
तस्माद्देवासुराः सर्व्वे मुनयो मानवास्तदा।
उपासते सदा युक्ता रात्र्यह्नोर्म्मध्यमां तनुम् ॥ ४७
रजोमात्रात्मिकां ब्रह्मा तनुमन्यां ततोऽसृजत्।
ततोऽस्य जज्ञिरे पुत्रा मनुष्या रजसावृताः ॥ ४८

तामथाशु स तत्याज तनूं सद्यः प्रज[illegible]तिः।
ज्योत्स्ना सा चाभवद्विप्राः प्राक्सन्ध्या य[illegible]भिधीयते ४९
ततः स भगवान् ब्रह्मा सम्प्राप्य द्विजपु[illegible]ः।
मूर्त्तिं तमोरजःप्रायां पुनरेवाभ्यपूजयत् ॥ ५०
अन्धकारे क्षुधाविष्टा राक्षसास्तस्य जज्ञिरे।
पुत्रास्तमोरजःप्राया बलिनस्ते निशाचराः ॥ ५१
सर्पा यक्षास्तथा भूता गन्धर्व्वाः सम्प्रजज्ञिरे।
रजस्तमोभ्यामाविष्टांस्ततोऽन्यानसृजत् प्रभुः ॥ ५२
वयांसि वयसः सृष्ट्वा अवीन् वै वक्षसोऽसृजत्।
मुखतोऽजान् ससर्ज्जान्यान् उदराद्गाश्च निर्म्ममे ॥ ५३
पद्भ्याञ्चाश्वान् समातङ्गान् रासभान् गवयान् मृगान्।
उष्ट्रानश्वतरांश्चैव न्यङ्कूनन्याश्च जातयः (क)॥ ५४
ओषध्यः फलमूलानि रोमभ्यस्तस्य जज्ञिरे।
गायत्रञ्च ऋचश्चैव त्रिवृत्स्तोमं रथन्तरम् ॥ ५५
अग्निष्टोमञ्च यज्ञानां निर्म्ममे प्रथमान्मुखात्।
यजूंषि त्रैष्टुभं छन्दःस्तोमं पञ्चदशं तथा ॥ ५६
बृहत्साम तथोक्थञ्च दक्षिणादसृजन्मुखात्।
सामानि जागतं छन्दःस्तोमं सप्तदशं तथा ॥ ५७
वैरूपमतिरात्रञ्च पश्चिमादसृजन्मुखात्।
एकविंशमथर्व्वाणमाप्तोर्यामाणमेव च ॥ ५८
अनुष्टुभं सवैराजमुत्तरादसृजन्मुखात्।
उच्चावचानि भूतानि गात्रेभ्यस्तस्य जज्ञिरे ॥ ५९
ब्रह्मणो हि प्रजासर्गं सृजतस्तु प्रजापतेः।
सृष्ट्वा चतुष्टयं सर्गं देवर्षिपितृमानुषम् ॥ ६०
ततोऽसृजच्च भूतानि स्थावराणि चराणि च।
यक्षान् पिशाचान् गन्धर्व्वांस्तथैवाप्सरसः शुभाः ॥ ६१
नर-किन्नर-रक्षांसि वयः पशुमृगोरगान्।
अव्ययञ्च व्ययञ्चैव द्वयं स्थावरजङ्गमम् ॥ ६२
तेषां ये यानि कर्म्माणि प्राक् सृष्टेः प्रतिपेदिरे।
तान्येव ते प्रपद्यन्ते सृज्यमानाः पुनःपुनः ॥ ६३
हिंस्राहिंस्रे मृदुक्रूरे धर्म्माधर्म्मावृतानृते।
तद्भाविताः प्रपद्यन्ते तस्मात् तत्तस्य रोचते ॥ ६४
महाभूतेषु नानात्वमिन्द्रियार्थेषु मूर्त्तिषु।
विनियोगञ्च भूतानां धातैव व्यदधात् स्वयम् ॥ ६५
नामरूपञ्च भूतानां प्राकृतानां प्रपञ्चनम्।

(क) अरण्ये च प्रजापतिरिति क्वचित् पाठः।

वेदशब्देभ्य एवादौ निर्म्ममे स महेश्वरः ॥ ६६
आर्षाणि चैव नामानि याश्च वेदेषु दृष्टयः।
शर्व्वर्य्यन्ते प्रसूतानां तान्येवैभ्यो ददात्यजः ॥ ६७
यावन्ति प्रतिलिङ्गानि नानारूपाणि पर्य्यये।
दृश्यन्ते तानि तान्येव तथा भावा युगादिषु ॥ ६८

इति श्रीकौर्म्मे महापुराणे पूर्व्वभागे सर्गकथने सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः।

कूर्म्म उवाच।

एवम्भूतानि सृष्टानि स्थावराणि चराणि च।
यदास्य ताः प्रजाः सृष्टा न व्यवर्द्धन्त धीमतः ॥ १
तमोमात्रावृतो ब्रह्मा तदाशोचत दुःखितः।
ततः स विदधे बुद्धिमर्थनिश्चयगामिनीम् ॥ २
अथात्मनि समद्राक्षीत् तमोमात्रां नियामिकाम्।
रजः सत्त्वञ्च संवृत्य वर्त्तमानां स्वधर्म्मतः ॥ ३
तमस्तु व्यनुदत् पश्चाद्रजःसत्त्वेन संयुतः।
तत् तमः प्रतिनुन्नं वै मिथुनं समजायत ॥ ४
अधर्म्माचरणे विप्रा हिंसा चाशुभलक्षणा।
स्वां तनुं स ततो ब्रह्मा तामपोहत भास्वराम् ॥ ५
द्विधाकरोत् पुनर्देहमर्द्धेन पुरुषोऽभवत्।
अर्द्धेन नारी पुरुषो विराजमसृजत् प्रभुः ॥ ६
नारीञ्च शतरूपाख्यां योगिनीं ससृजे शुभाम्।
सा दिवं पृथिवीञ्चैव महिम्ना व्याप्य संस्थिता ॥ ७
योगैश्वर्य्यबलोपेता ज्ञान-विज्ञानसंयुता।
योऽभवत् पुरुषात् पुत्रो विराड़व्यक्तजन्मनः ॥ ८
स्वायम्भुवो मनुर्देवः सोऽभवत् पुरुषो मुनिः।
सा देवी शतरूपाख्या तपः कृत्वा सुदुश्चरम् ॥ ९
भर्त्तारं दीप्तयशसं मनुमेवान्वपद्यत।
तस्माच्च शतरूपा सा पुत्रद्वयमसूयत ॥ १०
प्रियव्रतोत्तानपादौ कन्याद्वयमनुत्तमम्।
तयोः प्रसूतिं दक्षाय मनुः कन्यां ददौ पुनः ॥ ११
प्रजापतिरथाकूतिं मानसो जगृहे रुचिः।
आकूत्यां मिथुनं जज्ञे मानसस्य रुचेः शुभम् ॥ १२
यज्ञश्च दक्षिणा चैव याभ्यां संवर्द्धितं जगत्।
यज्ञस्य दक्षिणायाञ्च पुत्रा द्वादश जज्ञिरे ॥ १३
यामा इति समाख्याता देवाः स्वायम्भुवेऽन्तरे।
प्रसूत्याञ्च तथा दक्षश्चतस्रो विंशतिं तथा ॥ १४
ससर्ज्ज कन्या नामानि तासां सम्यङ्निबोधत।
श्रद्धा लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः पुष्टिर्मेधा क्रिया तथा ॥ १५
बुद्धिर्लज्जा वपुः शान्तिः सिद्धिः कीर्त्तिस्त्रयोदशी।
पत्न्यर्थं प्रतिजग्राह धर्म्मो दाक्षायणीः शुभाः ॥ १६
ताभ्यः शिष्टा यवीयस्य एकादश सुलोचनाः।
ख्यातिः सत्यथ सम्भूतिः स्मृतिः प्रीतिः क्षमा तथा॥१७
सन्नतिश्चानसूया च ऊर्ज्जा स्वाहा स्वधा तथा।
भृगुर्भवो मरीचिश्च तथा चैवाङ्गिरा मुनिः ॥ १८
पुलस्त्यः पुलहश्चैव क्रतुः परमधर्म्मवित्।
अत्रिर्वशिष्ठो वह्निश्च पितरश्च यथाक्रमम् ॥ १९
ख्यात्याद्या जगृहुः कन्या मुनयो ज्ञानसत्तमाः।
श्रद्धाया आत्मजः कामो दर्पो लक्ष्मीसुतः स्मृतः ॥२०
धृत्यास्तु नियमः पुत्रस्तुष्ट्याः सन्तोष उच्यते।
पुष्ट्या लाभः सुतश्चापि मेधापुत्रः शमस्तथा ॥ २१
क्रियायाश्चाभवत् पुत्रो दण्डश्च नय एव च।
बुद्ध्या बोधः सुतस्तद्वदप्रमादोऽप्यजायत ॥ २२
लज्जाया विनयः पुत्रो वपुषो व्यवसायकः।
क्षेमः शान्तिसुतश्चापि सुखं सिद्धेरजायत ॥ २३
यशः कीर्त्तिसुतस्तद्वदित्येते धर्म्मसूनवः।
कामस्य हर्षः पुत्रोऽभूद्देवानन्दोऽप्यजायत ॥ २४
इत्येष वै सुखोदर्कः सर्गो धर्म्मस्य कीर्त्तितः।
जज्ञे हिंसा त्वधर्म्माद्वै निकृतिञ्चानृतं सुतम् ॥ २५
निकृत्यनृतयोर्जज्ञे भयं नरकमेव च।
माया च वेदना चैव मिथुनन्त्विदमेतयोः ॥ २६
भयाज्जज्ञेऽथ वै माया मृत्युं भूतापहारिणम्।
वेदना च सुतञ्चापि दुःखं जज्ञेऽथ रौरवात् ॥ २७
मृत्योर्व्याधिर्जरा-शोकौ तृष्णा क्रोधश्च जज्ञिरे।
दुःखोत्तराः स्मृता ह्येते सर्व्वे चाधर्म्मलक्षणाः ॥ २८
नैषां भार्य्यास्ति पुत्रो वा सर्व्वे ते ह्यूर्द्ध्वरेतसः।
इत्येष तामसः सर्गो जज्ञे धर्म्मनियामकः।
संक्षेपेण मया प्रोक्ता विसृष्टिर्मुनिपुङ्गवाः ॥ २९

इति श्रीकौर्म्मे महापुराणे पूर्व्वभागे मुख्यादि-सर्गकथनेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः।

सूत उवाच।

एतच्छ्रुत्वा तु वचनं नारदाद्या महर्षयः।
प्रणम्य वरदं विष्णुं पप्रच्छुः संशयान्विताः॥ १

ऋषय ऊचुः।

कथितो भवता सर्गो मुख्यादीनां जनार्द्दन।
इदानीं संशयञ्चेममस्माकं छेत्तुमर्हसि॥ २
कथं स भगवानीशः पूर्व्वजोऽपि पिनाकधृक्।
पुत्रत्वमगमच्छम्भुर्ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः॥ ३
कथञ्च भगवान् जज्ञे ब्रह्मा कमलसम्भवः।
अण्डतो जगतामीशस्तन्नो वक्तुमिहार्हसि॥ ४

कूर्म्म उवाच।

शृणुध्वमृषयः सर्व्वे शङ्करस्यामितौजसः।
पुत्रत्वं ब्रह्मणस्तस्य पद्मयोनित्वमेव च॥ ५
अतीतकल्पावसाने तमोभूतं जगत्त्रयम्।
आसीदेकार्णवं घोरं न देवाद्या न चर्षयः॥ ६
तत्र नारायणो देवो निर्ज्जने निरुपप्लवे।
आश्रित्य शेषशयनं सुष्वाप पुरुषोत्तमः॥ ७
सहस्रशीर्षा भूत्वा स सहस्राक्षः सहस्रपात्।
सहस्रबाहुः सर्व्वज्ञश्चिन्त्यमानो मनीषिभिः॥ ८
पीतवासा विशालाक्षो नीलजीमूतसन्निभः।
महाविभूतिर्योगात्मा योगिनान्तु दयापरः॥ ९
कदाचित् तस्य सुप्तस्य लीलार्थं दिव्यमद्भुतम्।
त्रैलोक्यसारं विमलं नाभ्यां पङ्कजमुद्बभौ॥ १०
शतयोजनविस्तीर्णं तरुणादित्यसन्निभम्।
दिव्यगन्धमयं पुण्यं कर्णिका-केसरान्वितम्॥ ११
तस्यैवं सुचिरं कालं वर्त्तमानस्य शार्ङ्गिणः।
हिरण्यगर्भो भगवांस्तं देशमुपचक्रमे॥ १२
स तं करेण विश्वात्मा समुत्थाप्य सनातनम्।
प्रोवाच मधुरं वाक्यं मायया तस्य मोहितः॥ १३
अस्मिन्नेकार्णवे घोरे निर्ज्जने तमसावृते।
एकाकी को भवाञ्छेते ब्रूहि मे पुरुषर्षभ॥ १४
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा विहस्य गरुड़ध्वजः।
उवाच देवं ब्रह्माणं मेघगम्भीरनिस्वनः॥ १५
भो भो नारायणं देवं लोकानां प्रभवाव्ययम्।
महायोगीश्वरं मां वै जानीहि पुरुषोत्तमम्॥ १६
मयि पश्य जगत् कृत्स्नं त्वाञ्च लोकपितामहम्।
सपर्व्वतमहाद्वीपं समुद्रैः सप्तभिर्वृतम्॥ १७
एवमाभाष्य विश्वात्मा प्रोवाच पुरुषं हरिः।
जानन्नपि महायोगी को भवानिति वेधसम्॥ १८
ततः प्रहस्य भगवान् ब्रह्मा वेदनिधिः प्रभुः।
प्रत्युवाचाम्बुजाभाक्षं सस्मितं श्लक्ष्णया गिरा॥ १९
अहं धाता विधाता च स्वयम्भूः प्रपितामहः।
मय्येव संस्थितं विश्वं ब्रह्माहं विश्वतोमुखः॥ २०
श्रुत्वा वाचं स भगवान् विष्णुः सत्यपराक्रमः।
अनुज्ञाप्याथ योगेन प्रविष्टो ब्रह्मणस्तनुम्॥ २१
त्रैलोक्यमेतत् सकलं सदेवासुरमानुषम्।
उदरे तस्य देवस्य दृष्ट्वा विस्मयमागतः॥ २२
तदास्य वक्त्रान्निष्क्रम्य पन्नगेन्द्रारिकेतनः।
अथापि भगवान् विष्णुः पितामहमथाब्रवीत्॥ २३
भवानप्येवमेवाद्य शाश्वतं हि ममोदरम्।
प्रविश्य लोकान् पश्येतान् विचित्रान् पुरुषर्षभ॥ २४
ततः प्रह्लादिनीं वाणीं श्रुत्वा तस्याभिनन्द्य च।
श्रीपतेरुदरं भूयः प्रविवेश कुशध्वजः॥ २५
तानेव लोकान् गर्भस्थानपश्यत् सत्यविक्रमः।
पर्य्यटित्वाथ देवस्य ददृशेऽन्तं न वै हरेः॥ २६
ततो द्वाराणि सर्व्वाणि पिहितानि महात्मना।
जनार्द्दनेन ब्रह्मासौ नाभ्यां द्वारमविन्दत॥ २७
तत्र योगबलेनासौ प्रविश्य कनकाण्डजः।
उज्जहारात्मनो रूपं पुष्कराच्चतुराननः॥ २८
विरराजारविन्दस्थः पद्मगर्भसमद्युतिः।
ब्रह्मा स्वयम्भूर्भगवान् जगद्योनिः पितामहः॥ २९
स मन्यमानो विश्वेशमात्मानं परमं पदम्।
प्रोवाच विष्णुं पुरुषं मेघगम्भीरया गिरा॥ ३०
कृतं किं भवतेदानीमात्मनो जयकाङ्क्षया।
एकोऽहं प्रबलो नान्यो मां वै कोऽभिभविष्यति॥ ३१
श्रुत्वा नारायणो वाक्यं ब्रह्मणोक्तमतन्द्रितः।
सान्त्वपूर्व्वमिदं वाक्यं बभाषे मधुरं हरिः॥ ३२
भवान् धाता विधाता च स्वयम्भूः प्रपितामहः।
न मात्सर्य्याभियोगेन द्वाराणि पिहितानि मे॥ ३३
किन्तु लीलार्थमेवैतन्न त्वां बाधितुमिच्छया।

को हि बाधितुमन्विच्छेद्देवदेवं पितामहम् ॥ ३४
न तेऽन्यथावगन्तव्यं मान्यो मे सर्व्वथा भवान्।
सर्व्वं क्षमस्व कल्याण यन्मयापकृतं तव ॥ ३५
अस्माच्च कारणाद्ब्रह्मन् पुत्रो भवतु मे भवान्।
पद्मयोनिरिति ख्यातो मत्प्रियार्थं जगन्मय ॥ ३६
ततः स भगवान् देवो वरं दत्त्वा किरीटिने।
प्रहर्षमतुलं गत्वा पुनर्विष्णुमभाषत ॥ ३७
भवान् सर्व्वात्मकोऽनन्तः सर्व्वेषां परमेश्वरः।
सर्व्वभूतान्तरात्मा वै परं ब्रह्म सनातनम् ॥ ३८
अहं वै सर्व्वलोकानामात्मा देवो महेश्वरः।
मन्मयं सर्व्वमेवेदं ब्रह्माहं पुरुषः परः ॥ ३९
नावाभ्यां विद्यते ह्यन्यो लोकानां परमेश्वरः।
एका मूर्त्तिर्द्विधा भिन्ना नारायण-पितामहौ ॥ ४०
तेनैवमुक्तो ब्रह्माणं वासुदेवोऽब्रवीदिदम्।
इयं प्रतिज्ञा भवतो विनाशाय भविष्यति ॥ ४१
किं न पश्यसि योगेन ब्रह्माधिपतिमव्ययम्।
प्रधानपुरुषेशानं वेदाहं परमेश्वरम् ॥ ४२
यं न पश्यन्ति योगीन्द्राः सांख्या अपि महेश्वरम्।
अनादिनिधनं ब्रह्म तमेव शरणं व्रज ॥ ४३
ततः क्रुद्धोऽम्बुजाभाक्षं ब्रह्मा प्रोवाच केशवम्।
भगवन् नूनमात्मानं वेद्मि तत् परमाक्षरम् ॥ ४४
ब्रह्माणं जगतामेकमात्मानं परमं पदम्।
नावाभ्यां विद्यते त्वन्यो लोकानां परमेश्वरः ॥ ४५
सन्त्यज्य निद्रां विपुलां स्वमात्मानं विलोकय।
तस्य तत् क्रोधजं वाक्यं श्रुत्वा विष्णुरभाषत ॥ ४६
मा मैवं वद कल्याण परीवादं महात्मनः।
न मेऽस्त्यविदितं ब्रह्मन् नान्यथाहं वदामि ते ॥ ४७
किन्तु मोहयति ब्रह्मन् भवन्तं पारमेश्वरी।
मायाशेषविशेषाणां हेतुरात्मसमुद्भवा ॥ ४८
एतावदुक्त्वा भगवान् विष्णुस्तूष्णीं बभूव ह।
ज्ञात्वा तत् परमं तत्त्वं स्वमात्मानं सुरेश्वरः ॥ ४९
ततो ह्यपरिमेयात्मा भूतानां परमेश्वरः।
प्रसादं ब्रह्मणे कर्त्तुं प्रादुरासीत् ततो हरः ॥ ५०
ललाटनयनो देवो जटामण्डलमण्डितः।
त्रिशूलपाणिर्भगवांस्तेजसां परमो निधिः ॥ ५१
विद्याविलासग्रथितां ग्रहैः सार्केन्दुतारकैः।
मालामत्यद्भुताकारां धारयन् पादलम्बिनीम् ॥ ५२
तं दृष्ट्वा देवमीशानं ब्रह्मा लोकपितामहः।
मोहितो माययात्यर्थं पीतवाससमब्रवीत् ॥ ५३
क एष पुरुषो नीलः शूलपाणिस्त्रिलोचनः।
तेजोराशिरमेयात्मा समायाति जनार्द्दन ॥ ५४
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा विष्णुर्दानवमर्द्दनः।
अपश्यदीश्वरं देवं ज्वलन्तं विमलेऽम्भसि ॥ ५५
ज्ञात्वा तं परमं भावमैश्वरं ब्रह्मभावनः।
प्रोवाचोत्थाय भगवान् देवदेवं पितामहम् ॥ ५६
अयं देवो महादेवः स्वयंज्योतिः सनातनः।
अनादिनिधनोऽचिन्त्यो लोकानामीश्वरो महान् ॥ ५७
शङ्करः शम्भुरीशानः सर्व्वात्मा परमेश्वरः।
भूतानामधिपो योगी महेशो विमलः शिवः ॥ ५८
एष धाता विधाता च प्रधानपुरुषेश्वरः।
यं प्रपश्यन्ति यतयो ब्रह्मभावेन भाविताः ॥ ५९
सृजत्येष जगत् कृत्स्नं पाति संहरते तथा।
कालो भूत्वा महादेवः केवलो निष्कलः शि[illegible] ॥ ६०
ब्रह्माणं विदधे पूर्व्वं भवन्तं यः सना[illegible]
वेदांश्च प्रददौ तुभ्यं सोऽयमायाति[illegible]रः ॥ ६१
अस्यैव चापरां मूर्त्तिं विश्वयोनिं सनातनीम्।
वासुदेवाभिधानं मामवेहि प्रपितामह ॥ ६२
किं न पश्यसि योगीशं ब्रह्माधिपतिमव्ययम्।
दिव्यं भवतु ते चक्षुर्येन द्रक्ष्यसि तत्परम् ॥ ६३
लब्ध्वा शैवं तदा चक्षुर्विष्णोर्लोकपितामहः।
बुबुधे परमेशानं पुरतः समवस्थितम् ॥ ६४
स लब्ध्वा परमं ज्ञानमैश्वरं प्रपितामहः।
प्रपेदे शरणं देवं तमेव पितरं शिवम् ॥ ६५
ओङ्कारं समनुस्मृत्य संस्तभ्यात्मानमात्मना।
अथर्व्वशिरसा देवं तुष्टाव च कृताञ्जलिः ॥ ६६
संस्तुतस्तेन भगवान् ब्रह्मणा परमेश्वरः।
अवाप परमां प्रीतिं व्याजहार स्मयन्निव ॥ ६७
मत्समस्त्वं न सन्देहो वत्स भक्तश्च मे भवान्।
मयैवोत्पादितः पूर्व्वं लोकसृष्ट्यर्थमव्ययः ॥ ६८
त्वमात्मा ह्यादिपुरुषो मम देहसमुद्भवः।
वरं वरय विश्वात्मन् वरदोऽहं तवानघ ॥ ६९
स देवदेववचनं निशम्य कमलोद्भवः।

निरीक्ष्य विष्णुं पुरुषं प्रणम्योवाच शङ्करम् ॥ ७०
भगवन् भूतभव्येश महादेवाम्बिकापते ।
त्वामेव पुत्रमिच्छामि त्वया वा सदृशं सुतम् ॥ ७१
मोहितोऽस्मि महादेव मायया सूक्ष्मया त्वया ।
न जाने परमं भावं याथातथ्येन ते शिव ॥ ७२
त्वमेव देव भक्तानां माता भ्राता पिता सुहृत् ।
प्रसीद तव पादाब्जं नमामि शरणागतः ॥ ७३
स तस्य वचनं श्रुत्वा जगन्नाथो वृषध्वजः ।
व्याजहार तदा पुत्रं समालोक्य जनार्द्दनम् ॥ ७४
यदर्थितं भगवता तत् करिष्यामि पुत्रक ।
विज्ञानमैश्वरं दिव्यमुत्पत्स्यति तवानघ ॥ ७५
त्वमेव सर्व्वभूतानामादिकर्त्ता नियोजितः ।
कुरुष्व तेषु देवेश मायां लोकपितामह ॥ ७६
एष नारायणोऽनन्तो ममैव परमा तनुः ।
भविष्यति तवेशान योगक्षेमवहो हरिः ॥ ७७
एवं व्याहृत्य हस्ताभ्यां प्रीतः स परमेश्वरः ।
संस्पृश्य देवं ब्रह्माणं हरिं वचनमब्रवीत् ॥ ७८
तुष्टो[illegible] सर्व्वथाहं ते भक्तस्त्वञ्च जगन्मय ।
वरं वृणी[illegible]वावां विभिन्नौ परमार्थतः ॥ ७९
श्रुत्वाथ देववचनं विष्णुर्विश्वजगन्मयः ।
प्राह प्रसन्नया वाचा समालोक्य च तन्मुखम् ॥ ८०
एष एव वरः श्लाघ्यो यदहं परमेश्वरम् ।
पश्यामि परमात्मानं भक्तिर्भवतु मे त्वयि ॥ ८१
तथेत्युक्त्वा महादेवः पुनर्विष्णुमभाषत ।
भवान् सर्व्वस्य कार्य्यस्य कर्त्ताहमधिदैवतम् ॥ ८२
त्वन्मयं मन्मयञ्चैव सर्व्वमेतन्न संशयः ।
भवान् सोमस्त्वहं सूर्य्यो भवान् रात्रिरहं दिनम् ॥ ८३
भवान् प्रकृतिरव्यक्तमहं पुरुष एव च ।
भवान् ज्ञानमहं ज्ञाता भवान् मायाहमीश्वरः ।
भवान् विद्यात्मिका शक्तिः शक्तिमानहमीश्वरः ॥ ८४
योऽहं स निष्कलो देवः सोऽसि नारायणः प्रभुः ।
एकीभावेन पश्यन्ति योगिनो ब्रह्मवादिनः ॥ ८५
त्वामनाश्रित्य विश्वात्मन् न योगी मामुपैष्यति ।
पालयैतज्जगत् कृत्स्नं सदेवासुर-मानुषम् ॥ ८६
इतीदमुक्त्वा भगवाननादिः
स्वमायया मोहितभूतभेदः ।
जगाम जन्मर्द्धिविनाशहीनं
धामैकमव्यक्तमनन्तशक्तिः ॥ ८७

इति श्रीकौर्म्मे महापुराणे पूर्व्वभागे पद्मोद्भव-प्रादुर्भावे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

दशमोऽध्यायः ।

कूर्म्म उवाच ।

गते महेश्वरे देवे भूय एव पितामहः ।
तदेव सुमहत् पद्मं भेजे नाभिसमुत्थितम् ॥ १
अथ दीर्घेण कालेन तत्राप्रतिमपौरुषौ ।
महासुरौ समायातौ भ्रातरौ मधु-कैटभौ ॥ २
क्रोधेन महताविष्टौ महापर्व्वतविग्रहौ ।
कर्णान्तरसमुद्भूतौ देवदेवस्य शार्ङ्गिणः ॥ ३
तावागतौ समीक्ष्याह नारायणमजो विभुः ।
त्रैलोक्यकण्टकावेतावसुरौ हन्तुमर्हसि ॥ ४
तदस्य वचनं श्रुत्वा हरिर्नारायणः प्रभुः ।
आज्ञापयामास तयोर्वधार्थं पुरुषावुभौ ॥ ५
तदाज्ञया महद्युद्धं तयोस्ताभ्यामभूद्द्विजाः ।
व्यजयत् कैटभं जिष्णुर्विष्णुश्च व्यजयन्मधुम् ॥ ६
ततः पद्मासनासीनं जगन्नाथः पितामहम् ।
बभाषे मधुरं वाक्यं स्नेहाविष्टमना हरिः ॥ ७
अस्मान्मयोह्यमानस्त्वं पद्मादवतर प्रभो ।
नाहं भवन्तं शक्नोमि वोढुं तेजोमयं गुरुम् ॥ ८
ततोऽवतीर्य्य विश्वात्मा देहमाविश्य चक्रिणः ।
अवाप वैष्णवीं निद्रामेकीभूयाथ विष्णुना ॥ ९
सह तेन तयाविश्य शङ्ख-चक्र गदाधरः ।
ब्रह्मा नारायणाख्योऽसौ सुष्वाप सलिले तदा ॥ १०
सोऽनुभूय चिरं कालमानन्दं परमात्मनः ।
अनाद्यनन्तमद्वैतं स्वात्मानं ब्रह्मसंज्ञितम् ॥ ११
ततः प्रभाते योगात्मा भूत्वा देवश्चतुर्म्मुखः ।
ससर्ज्ज सृष्टिं तद्रूपां वैष्णवं भावमाश्रितः ॥ १२
पुरस्तादसृजद्देवः सनन्दं सनकं तथा ।
ऋभुं सनत्कुमारञ्च पूर्व्वजं तं सनातनम् ॥ १३
ते द्वन्द्वमोहनिर्म्मुक्ताः परं वैराग्यमास्थिताः ।
विदित्वा परमं भावं ज्ञाने विदधिरे मतिम् ॥ १४

तेष्वेवं निरपेक्षेषु लोकसृष्टौ पितामहः।
बभूव नष्टचेता वै मायया परमेष्ठिनः॥ १५
ततः पुराणपुरुषो जगन्मूर्त्तिः सनातनः।
व्याजहारात्मनः पुत्त्रं मोहनाशाय पद्मजम्॥ १६
विष्णुरुवाच।
कच्चिन्नु विस्मृतो देवः शूलपाणिः सनातनः।
यदुक्तो वै पुरा शम्भुः पुत्त्रत्वे भव शङ्कर॥ १७
अवाप्य संज्ञां गोविन्दात् पद्मयोनिः पितामहः।
प्रजाः स्रष्टुमनास्तेपे तपः परमदुश्चरम्॥ १८
तस्यैवं तप्यमानस्य न किञ्चित् समवर्त्तत।
ततो दीर्घेण कालेन दुःखात् क्रोधोऽभ्यजायत॥१९
क्रोधाविष्टस्य नेत्राभ्यां प्रापतन्नश्रुबिन्दवः।
ततस्तेभ्योऽश्रुबिन्दुभ्यो भूताः प्रेतास्तदाभवन्॥ २०
सर्व्वांस्तानग्रतो दृष्ट्वा ब्रह्मात्मानमनिन्दत।
जहौ प्राणांश्च भगवान् क्रोधाविष्टः प्रजापतिः॥ २१
तदा प्राणमयो रुद्रः प्रादुरासीत् प्रभोर्मुखात्।
सहस्रादित्यसङ्काशो युगान्तदहनोपमः॥ २२
रुरोद सुस्वरं घोरं देवदेवः स्वयं शिवः।
रोदमानं ततो ब्रह्मा मा रोदीरित्यभाषत॥ २३
रोदनाद्रुद्र इत्येवं लोके ख्यातिं गमिष्यसि।
अन्यानि सप्त नामानि पत्नीः पुत्त्रांश्च शाश्वतान्॥२४
स्थानानि तेषामष्टानां ददौ लोकपितामहः।
भवः शर्व्वस्तथेशानः पशूनां पतिरेव च।
भीमश्चोग्रो महादेवस्तानि नामानि सप्त वै॥ २५
सूर्य्यो जलं मही वह्निर्वायुराकाशमेव च।
दीक्षितो ब्राह्मणश्चन्द्र इत्येता अष्टमूर्त्तयः॥ २६
स्थानेष्वेतेषु ये रुद्रान् ध्यायन्ति प्रणमन्ति च।
तेषामष्टतनुर्देवो ददाति परमं पदम्॥ २७
सुवर्चला तथैवोमा विकेशी च शिवा तथा।
स्वाहा दिशश्च दीक्षा च रोहिणी चेति पत्नयः॥२८
शनैश्चरस्तथा शुक्रो लोहिताङ्गो मनोजवः।
स्कन्दः सर्गोऽथ सन्तानो बुधश्चैषां सुताः स्मृताः॥२९
एवम्प्रकारो भगवान् देवदेवो महेश्वरः।
प्रजा धर्म्मञ्च कामञ्च त्यक्त्वा वैराग्यमाश्रितः॥ ३०
आत्मन्याधाय चात्मानमैश्वरं भावमास्थितः।
पीत्वा तदक्षरं ब्रह्म शाश्वतं परमामृतम्॥ ३१
प्रजाः सृजेति चादिष्टो ब्रह्मणा नीललोहितः।
स्वात्मना सदृशान् रुद्रान् ससर्ज्ज मनसा शिवः॥ ३२
कपर्द्दिनो निरातङ्कान् नीलकण्ठान् पिनाकिनः।
त्रिशूलहस्तानुद्रिक्तान् सदानन्दांस्त्रिलोचनान्॥३३
जरामरणनिर्म्मुक्तान् महावृषभवाहनान्।
वीतरागांश्च सर्व्वज्ञान् कोटिकोटिशतान् प्रभुः॥ ३४
तान् दृष्ट्वा विविधान्रुद्रान्निर्म्मलान्नीललोहितान्
जरामरणनिर्म्मुक्तान् व्याजहार हरं गुरुः॥ ३५
मा स्राक्षीरीदृशीर्द्देव प्रजा मृत्युविवर्ज्जिताः।
अन्याः सृजस्व भूतेश जन्ममृत्युसमन्विताः॥ ३६
ततस्तमाह भगवान् कपर्द्दी कामशासनः (क)।
नास्ति मे तादृशः सर्गः सृज त्वं विविधाः प्रजाः॥३७
ततःप्रभृति देवोऽसौ न प्रसूते शुभाः प्रजाः।
स्वात्मजैरेव तैरुद्रैर्निवृत्तात्मा ह्यतिष्ठत॥ ३८
स्थाणुत्वं तेन तस्यासीद्देवदेवस्य शूलिनः।
ज्ञानं वैराग्यमैश्वर्य्यं तपः सत्यं क्षमा धृतिः॥ ३९
द्रष्टृत्वमात्मसम्बोधो ह्यधिष्ठातृत्वमेव च।
अव्ययानि दशैतानि नित्यं तिष्ठन्ति शङ्करे॥ ४०
स एव शङ्करः साक्षात् पिनाकी परमेश्वरः।
ततः स भगवान् ब्रह्मा वीक्ष्य देवं त्रिलोचनम्॥४१
सहैव मानसैः पुत्त्रैः प्रीतिविस्फारलोचनः।
ज्ञात्वा परतरं भावमैश्वरं ज्ञानचक्षुषा।
तुष्टाव जगतामीशं कृत्वा शिरसि चाञ्जलिम्॥ ४२
ब्रह्मोवाच।
नमस्तेऽस्तु महादेव नमस्ते परमेश्वर।
नमः शिवाय देवाय नमस्ते ब्रह्मरूपिणे॥ ४३
नमोऽस्तु ते महेशाय नमः शान्ताय हेतवे।
प्रधानपुरुषेशाय योगाधिपतये नमः॥ ४४
नमः कालाय रुद्राय महाग्रासाय शूलिने।
नमः पिनाकहस्ताय त्रिनेत्राय नमो नमः॥ ४५
नमस्त्रिमूर्त्तये तुभ्यं ब्रह्मणो जनकाय ते।
ब्रह्मविद्याधिपतये ब्रह्मविद्याप्रदायिने॥ ४६
नमो वेदरहस्याय कालकालाय ते नमः।
वेदान्तसारसाराय नमो वेदात्ममूर्त्तये॥ ४७
नमो बुद्धाय शुद्धाय योगिनां गुरवे नमः।

(क) सोमभूषण इति पाठान्तरम्।

प्रहीणशोकैर्विविधभूतः परिव्रताय ते ॥ ४८
नमो ब्रह्मण्यदेवाय ब्रह्माधिपतये नमः।
त्र्यम्बकायादिदेवाय नमस्ते परमेष्ठिने ॥ ४९
नमो दिग्वाससे तुभ्यं नमो मुण्डाय दण्डिने।
अनादिमलहीनाय ज्ञानगम्याय ते नमः ॥ ५०
नमस्ताराय तीर्थाय नमो योगर्द्धिहेतवे।
नमो धर्माधिगम्याय योगगम्याय ते नमः ॥ ५१
नमस्ते निष्प्रपञ्चाय निराभासाय ते नमः।
ब्रह्मणे विश्वरूपाय नमस्ते परमात्मने ॥ ५२
त्वयैव सृष्टमखिलं त्वय्येव सकलं स्थितम्।
त्वया संह्रियते विश्वं प्रधानाद्यं जगन्मय ॥ ५३
त्वमीश्वरो महादेवः परं ब्रह्म महेश्वरः।
परमेष्ठी शिवः शान्तः पुरुषो निष्कलो हरः ॥ ५४
त्वमक्षरं परं ज्योतिस्त्वं कालः परमेश्वरः।
त्वमेव पुरुषोऽनन्तः प्रधानं प्रकृतिस्तथा ॥ ५५
भूमिरापोऽनलो वायुर्व्योमाहङ्कार एव च।
यस्य रूपं नमस्यामि भवन्तं ब्रह्मसंज्ञितम् ॥ ५६
यस्य द्यौरभवन्मूर्द्धा पादौ पृथ्वी दिशो भुजाः।
आकाशमुदरं तस्मै विराजे प्रणमाम्यहम् ॥ ५७
सन्तापयति यो नित्यं स्वभाभिर्भासयन् दिशः।
ब्रह्मतेजोमयं विश्वं तस्मै सूर्यात्मने नमः ॥ ५८
हव्यं वहति यो नित्यं रौद्री तेजोमयी तनुः।
कव्यं पितृगणानाञ्च तस्मै वह्न्यात्मने नमः ॥ ५९
आप्याययति यो नित्यं स्वधाम्ना सकलं जगत्।
पीयते देवतासङ्घैस्तस्मै चन्द्रात्मने नमः ॥ ६०
बिभर्त्त्यशेषभूतानि यान्तश्चरति सर्व्वदा।
शक्तिर्माहेश्वरी तुभ्यं तस्मै वाय्वात्मने नमः ॥ ६१
सृजत्यशेषमेवेदं यः स्वकर्म्मानुरूपतः।
आत्मन्यवस्थितस्तस्मै चतुर्व्वक्त्रात्मने नमः ॥ ६२
यः शेते शेषशयने विश्वमावृत्य मायया।
स्वात्मानुभूतियोगेन तस्मै विश्वात्मने नमः ॥ ६३
बिभर्त्ति शिरसा नित्यं द्विसप्तभुवनात्मकम्।
ब्रह्माण्डं योऽखिलाधारस्तस्मै शेषात्मने नमः ॥ ६४
यः परान्ते परानन्दं पीत्वा दिव्यैकसाक्षिकम्।
नृत्यत्यनन्तमहिमा तस्मै रुद्रात्मने नमः ॥ ६५
सोऽन्तरा सर्व्वभूतानां नियन्ता तिष्ठतीश्वरः।
तं सर्व्वसाक्षिणं देवं नमस्ये विश्वतस्तनुम् ॥ ६६
यं विनिद्रा जितश्वासाः सन्तुष्टाः समदर्शिनः।
ज्योतिः पश्यन्ति युञ्जानास्तस्मै योगात्मने नमः ॥ ६७
यया सन्तरते मायां योगी संक्षीणकल्मषः।
अपारतरपर्य्यन्तां तस्मै विद्यात्मने नमः ॥ ६८
यस्य भासा विभातीदमद्वयं तमसः परम्।
प्रपद्ये तत् परं तत्त्वं तद्रूपं पारमेश्वरम् ॥ ६९
नित्यानन्दं निराधारं निष्कलं परमं शिवम्।
प्रपद्ये परमात्मानं भवन्तं परमेश्वरम् ॥ ७०
एवं स्तुत्वा महादेवं ब्रह्मा तद्भावभावितः।
प्राञ्जलिः प्रणतस्तस्थौ गृणन् ब्रह्म सनातनम् ॥ ७१
ततस्तस्मै महादेवो दिव्यं योगमनुत्तमम्।
ऐश्वरं ब्रह्मसद्भावं वैराग्यञ्च ददौ हरः ॥ ७२
कराभ्यां सुशुभाभ्याञ्च संस्पृश्य प्रणतार्त्तिहा।
व्याजहार स्मयन्नेव सोऽनुगृह्य पितामहम् ॥ ७३
यत् त्वयाभ्यर्थितं ब्रह्मन् पुत्रत्वे भवता मम।
कृतं मया तत् सकलं सृजस्व विविधं जगत् ॥ ७४
त्रिधा भिन्नोऽस्म्यहं ब्रह्मन् ब्रह्म-विष्णु-हराख्यया।
सर्ग-रक्षा-लयगुणैर्निष्कलः परमेश्वरः ॥ ७५
स त्वं ममाग्रजः पुत्रः सृष्टिहेतोर्विनिर्म्मितः।
ममैव दक्षिणादङ्गाद्वामाङ्गात् पुरुषोत्तमः ॥ ७६
तस्य देवाधिदेवस्य शम्भोर्हृदयदेशतः।
सम्बभूवाथ रुद्रो वा सोऽहं तस्य परा तनुः ॥ ७७
ब्रह्म-विष्णु-शिवा ब्रह्मन् सर्गस्थित्यन्तहेतवः।
विभज्यात्मानमेकोऽपि स्वेच्छया शङ्करः स्थितः ॥ ७८
तथान्यानि च रूपाणि मम मायाकृतानि च।
अरूपः केवलः स्वस्थो महादेवः स्वभावतः ॥ ७९
य एभ्यः परतो देवस्त्रिमूर्त्तिः परमा तनुः।
माहेश्वरी त्रिनयना योगिनां शान्तिदा सदा ॥ ८०
तस्या एव परां मूर्त्तिं मामवेहि पितामह।
शाश्वतश्वर्य्यविज्ञान-तेजोयोगसमन्विताम् ॥ ८१
सोऽहं ग्रसामि सकलमधिष्ठाय तमोगुणम्।
कालो भूत्वा न मनसा मामन्योऽभिभविष्यति ॥ ८२
यदा यदा हि मां नित्यं विचिन्तयसि पद्मज।
तदा तदा मे सान्निध्यं भविष्यति तवानघ ॥ ८३
एतावदुक्त्वा ब्रह्माणं सोऽभिवन्द्य गुरुं हरः।

सहैव मानसैः पुत्त्रैः क्षणादन्तरधीयत ॥ ८४
सोऽपि योगं समास्थाय ससर्ज्ज विविधं जगत्।
नारायणाख्यो भगवान् यथापूर्व्वं प्रजापतिः ॥ ८५
मरीचिभृग्वङ्गिरसः पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम्।
दक्षमत्रिं वसिष्ठञ्च सोऽसृजद्योगविद्यया ॥ ८६
नव ब्रह्माण इत्येते पुराणे निश्चयं गताः।
सर्व्वे ते ब्रह्मणा तुल्याः साधका ब्रह्मवादिनः ॥ ८७
सङ्कल्पञ्चैव धर्म्मञ्च युगधर्म्मांश्च शाश्वतान्।
स्थानाभिमानिनः सर्व्वान् यथा ते कथितं पुरा ॥ ८८

इति श्रीकौर्म्मे महापुराणे पूर्व्वभागे रुद्र-सृष्टिर्नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः।

कूर्म्म उवाच।

एवं सृष्ट्वा मरीच्यादीन् देवदेवः पितामहः।
सहैव मानसैः पुत्त्रैस्तताप परमं तपः ॥ १
तस्यैवं तपतो वक्त्राद्रुद्रः कालाग्निसम्भवः।
त्रिशूलपाणिरीशानः प्रादुरासीत् त्रिलोचनः ॥ २
अर्द्धनारीश्वरवपुर्दुष्प्रेक्ष्योऽतिभयङ्करः।
विभजात्मानमित्युक्त्वा ब्रह्मा चान्तर्दधे भयात् ॥ ३
तथोक्तोऽसौ द्विधा स्त्रीत्वं पुरुषत्वं तथाकरोत्।
बिभेद पुरुषत्वञ्च दशधा चैकधा पुनः ॥ ४
एकादशैते कथिता रुद्रास्त्रिभुवनेश्वराः।
कपालीशादयो विप्रा देवकार्य्ये नियोजिताः ॥ ५
सौम्यासौम्यैस्तथा शान्ताशान्तैः स्त्रीत्वञ्च स प्रभुः।
बिभेद बहुधा देवः स्वरूपैरसितैः सितैः ॥ ६
ता वै विभूतयो विप्रा विश्रुताः शक्तयो भुवि।
लक्ष्म्यादयो याभिरीशा विश्वं व्याप्नोति शाङ्करी ॥ ७
विभज्य पुनरीशानी स्वात्मांशमकरोद्द्विजाः।
महादेवनियोगेन पितामहमुपस्थिता ॥ ८
तामाह भगवान् ब्रह्मा दक्षस्य दुहिता भव।
सापि तस्य नियोगेन प्रादुरासीत् प्रजापतेः ॥ ९
नियोगाद्ब्रह्मणो देवीं ददौ रुद्राय तां सतीम्।
दाक्षीं रुद्रोऽपि जग्राह स्वकीयामेव शूलभृत् ॥ १०
प्रजापतिविनिर्द्देशात् कालेन परमेश्वरी।
मेनायामभवत् पुत्त्री तदा हिमवतः सतो ॥ ११
स चापि पर्व्वतवरो ददौ रुद्राय पार्व्वतीम्।
हिताय सर्व्वदेवानां त्रैलोक्यस्यात्मनोऽपि च ॥ १२
सैषा माहेश्वरी देवी शङ्करार्द्धशरीरिणी।
शिवा सती हैमवती सुरासुरनमस्कृता ॥ १३
तस्याः प्रभावमतुलं सर्व्वे देवाः सवासवाः।
वदन्ति मुनयो वेत्ति शङ्करो वा स्वयं हरिः ॥ १४
एतद्वः कथितं विप्राः पुत्त्रत्वं परमेष्ठिनः।
ब्रह्मणः पद्मयोनित्वं शङ्करस्यामितौजसः ॥ १५

इति श्रीकौर्म्मे महापुराणे पूर्व्वभागे देव्यवतारे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः।

सूत उवाच।

इत्याकर्ण्याथ मुनयः कूर्म्मरूपेण भाषितम्।
विष्णुना पुनरेवैनं पप्रच्छुः प्रणता हरिम् ॥ १

ऋषय ऊचुः।

कैषा भगवती देवी शङ्करार्द्धशरीरिणी।
शिवा सती हैमवती यथावद्ब्रूहि पृच्छताम् ॥ २
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा मुनीनां पुरुषोत्तमः।
प्रत्युवाच महायोगी ध्यात्वा स्वं परमं पदम् ॥ ३

कूर्म्म उवाच।

पुरा पितामहेनोक्तं मेरुपृष्ठे सुशोभने।
रहस्यमेतद्विज्ञानं गोपनीयं विशेषतः ॥ ४
सांख्यानां परमं सांख्यं ब्रह्मविज्ञानमुत्तमम्।
संसारार्णवमग्नानां जन्तूनामेकमोचनम् ॥ ५
या सा माहेश्वरी शक्तिर्ज्ञानरूपातिलालसा।
व्योमसंज्ञा परा काष्ठा सेयं हैमवती मता ॥ ६
शिवा सर्व्वगतानन्ता गुणातीतातिनिष्कला।
एकानेकविभागस्था ज्ञानरूपातिलालसा ॥ ७
अनन्या निष्कले तत्त्वे संस्थिता तस्य तेजसा।
स्वाभाविकी च तन्मूला प्रभा भानोरिवामला ॥ ८
एका माहेश्वरी शक्तिरनेकोपाधियोगतः।
परावरेण रूपेण क्रीड़ते तस्य सन्निधौ ॥ ९
सेयं करोति सकलं तस्याः कार्य्यमिदं जगत्।

न कार्य्यं नापि करणमीश्वरस्येति सूरयः ॥ १०
चतस्रः शक्तयो देव्याः स्वरूपत्वेन संस्थिताः।
अधिष्ठानवशात् तस्याः शृणुध्वं मुनिपुङ्गवाः ॥ ११
शान्तिर्विद्या प्रतिष्ठा च निवृत्तिश्चेति ताः स्मृताः।
चतुर्व्यूहस्ततो देवः प्रोच्यते परमेश्वरः ॥ १२
अनया परया देवः स्वात्मानन्दं समश्नुते।
चतुर्ष्वपि च वेदेषु चतुर्मूर्त्तिर्महेश्वरः ॥ १३
अस्यास्त्वनादिसंसिद्धमैश्वर्य्यमतुलं महत्।
तत्सम्बन्धादनन्तया रुद्रेण परमात्मना ॥ १४
सैषा सर्व्वेश्वरी देवी सर्व्वभूतप्रवर्त्तिका।
प्रोच्यते भगवान् कालो हरिप्राणो महेश्वरः ॥ १५
तत्र सर्व्वमिदं प्रोतमोतञ्चैवाखिलं जगत्।
स कालाग्निर्हरो देवो गीयते वेदवादिभिः ॥ १६
कालः सृजति भूतानि कालः संहरते प्रजाः।
सर्व्वे कालस्य वशगा न कालः कस्यचिद्वशः ॥ १७
प्रधानं पुरुषस्तत्त्वं महानात्मा त्वहङ्कृतिः।
कालेनान्यानि तत्त्वानि समाविष्टानि योगिना ॥१८
तस्य सर्व्वजगन्मूर्त्तिः शक्तिर्मायेति विश्रुता।
तदियं भ्रामयेदीशो मायावी पुरुषोत्तमः ॥ १९
सैषा मायात्मिका शक्तिः सर्व्वाकारा सनातनी।
विश्वरूपं महेशस्य सर्व्वदा सम्प्रकाशयेत् ॥ २०
अन्याश्च शक्तयो मुख्यास्तस्य देवस्य निर्म्मिताः।
ज्ञानशक्तिः क्रियाशक्तिः प्राणशक्तिरिति त्रयम् ॥२१
सर्व्वासामेव शक्तीनां शक्तिमन्तो विनिर्म्मिताः।
मायथैवाथ विप्रेन्द्राः सा चानादिरनश्वरा ॥ २२
सर्व्वशक्त्यात्मिका माया दुर्निवारा दुरत्यया।
मायावी सर्व्वशक्तीशः कालः कालकरः प्रभुः ॥ २३
करोति कालः सकलं संहरेत् काल एव हि।
कालः स्थापयते विश्वं कालाधीनमिदं जगत् ॥ २४
लब्ध्वा देवाधिदेवस्य सन्निधिं परमेष्ठिनः।
अनन्तस्याखिलेशस्य शम्भोः कालात्मनः प्रभोः ॥ २५
प्रधानं पुरुषो माया मायी सैव प्रभिद्यते।
एका सर्व्वगतानन्ता केवला निष्कला शिवा ॥ २६
एका शक्तिः शिवैकोऽपि शक्तिमानुच्यते शिवः।
शक्तयः शक्तिमन्तोऽन्ये सर्व्वशक्तिसमुद्भवाः ॥ २७
शक्ति-शक्तिमतोर्भेदं वदन्ति परमार्थतः।
अभेदञ्चानुपश्यन्ति योगिनस्तत्त्वचिन्तकाः ॥ २८
शक्तयो गिरिजा देवी शक्तिमानथ शङ्करः।
विशेषः कथ्यते चायं पुराणे ब्रह्मवादिभिः ॥ २९
भोग्या विश्वेश्वरी देवी महेश्वरपतिव्रता।
प्रोच्यते भगवान् भोक्ता कपर्द्दी नीललोहितः ॥ ३०
मन्ता विश्वेश्वरो देवः शङ्करो मन्मथान्तकः।
प्रोच्यते मतिरीशानी मन्तव्या च विचारतः ॥ ३१
इत्येतदखिलं विप्राः शक्ति-शक्तिमदुद्भवम्।
प्रोच्यते सर्व्ववेदेषु मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ ३२
एतत् प्रदर्शितं दिव्यं देव्या माहात्म्यमुत्तमम्।
सर्व्ववेदान्तवादेषु निश्चितं ब्रह्मवादिभिः ॥ ३३
एकं सर्व्वगतं सूक्ष्मं कूटस्थमचलं ध्रुवम्।
योगिनस्तत् प्रपश्यन्ति महादेव्याः परं पदम् ॥ ३४
आनन्दमक्षरं ब्रह्म केवलं निष्कलं परम्।
योगिनस्तत् प्रपश्यन्ति महादेव्याः परं पदम् ॥ ३५
परात्परतरं तत्त्वं शाश्वतं शिवमच्युतम्।
अनन्तप्रकृतौ लीनं देव्यास्तत् परमं पदम् ॥ ३६
शुभं निरञ्जनं शुद्धं निर्गुणं द्वैतवर्ज्जितम्।
आत्मोपलब्धिविषयं देव्यास्तत् परमं पदम् ॥ ३७
सैषा धात्री विधात्री च परमानन्दमिच्छताम्।
संसारतापानखिलान् निहन्तीश्वरसंश्रयात् ॥ ३८
तस्मादिमुक्तिमन्विच्छन् पार्व्वतीं परमेश्वरीम्।
आश्रयेत् सर्व्वभूतानामात्मभूतां शिवात्मिकाम् ॥३९
लब्ध्वा च पुत्रीं सर्व्वाणीं तपस्तप्त्वा सुदुश्चरम्।
सभार्य्यः शरणं यातः पार्व्वतीं परमेश्वरीम् ॥ ४०
तां दृष्ट्वा जायमानाञ्च स्वेच्छयैव वराननाम्।
मेना हिमवतः पत्नी प्राहेदं पर्व्वतेश्वरम् ॥ ४१

मेनोवाच।

पश्य बालामिमां राजन् राजीवसदृशाननाम्।
हिताय सर्व्वभूतानां जाता च तपसावयोः ॥ ४२
सोऽपि दृष्ट्वा ततो देवीं तरुणादित्यसन्निभाम्।
कपर्द्दिनीं चतुर्व्वक्त्रां त्रिनेत्रामतिलालसाम् ॥ ४३
अष्टहस्तां विशालाक्षीं चन्द्रावयवभूषणाम्।
निर्गुणां सगुणां साक्षात् सदसद्व्यक्तिवर्ज्जिताम् ॥ ४४
प्रणम्य शिरसा भूमौ तेजसा चातिविह्वलः।
भीतः कृताञ्जलिस्तस्याः प्रोवाच परमेश्वरीम् ॥४५

हिमवानुवाच।

का त्वं देवि विशालाक्षि शशाङ्कावयवाङ्किते।
न जाने त्वामहं वत्से यथावद्ब्रूहि पृच्छते॥ ४६
गिरीन्द्रवचनं श्रुत्वा ततः सा परमेश्वरी।
व्याजहार महाशैलं योगिनामभयप्रदा॥ ४७

श्रीदेव्युवाच।

मां विद्धि परमां शक्तिं महेश्वरसमाश्रयाम्।
अनन्यामव्ययामेकां यां पश्यन्ति मुमुक्षवः॥ ४८
अहं हि सर्व्वभावाणामात्मा सर्व्वात्मना शिवा।
शाश्वतैश्वर्य्यविज्ञानमूर्त्तिः सर्व्वप्रवर्त्तिका॥ ४९
अनन्तानन्तमहिमा संसारार्णवतारिणी।
दिव्यं ददामि ते चक्षुः पश्य मे रूपमैश्वरम्॥ ५०
एतावदुक्त्वा विज्ञानं दत्त्वा हिमवते स्वयम्।
स्वं रूपं दर्शयामास दिव्यं तत् पारमेश्वरम्॥ ५१
कोटिसूर्य्यप्रतीकाशं तेजोविम्बं निराकुलम्।
ज्वालामालासहस्राढ्यं कालानलशतोपमम्॥ ५२
दंष्ट्राकरालं दुर्द्धर्षं जटामण्डलमण्डितम्।
त्रिशूलवरहस्तञ्च घोररूपं भयानकम्॥ ५३
प्रशान्तं सौम्यवदनमनन्ताश्चर्य्यसंयुतम्।
चन्द्रावयवलक्ष्माणं चन्द्रकोटिसमप्रभम्॥ ५४
किरीटिनं गदाहस्तं नूपुरैरुपशोभितम्।
दिव्यमाल्याम्बरधरं दिव्यगन्धानुलेपनम्॥ ५५
शङ्खचक्रधरं काम्यं त्रिनेत्रं कृत्तिवाससम्।
अण्डस्थञ्चाण्डवाह्यस्थं वाह्यमाभ्यन्तरं परम्॥ ५६
सर्व्वशक्तिमयं शुभ्रं सर्व्वाकारं सनातनम्।
ब्रह्मेन्द्रोपेन्द्रयोगीन्द्रैर्वन्द्यमानपदाम्बुजम्॥ ५७
सर्व्वतःपाणिपादान्तं सर्व्वतोऽक्षिशिरोमुखम्।
सर्व्वमावृत्य तिष्ठन्तीं ददर्श परमेश्वरीम्॥ ५८
दृष्ट्वा तदीदृशं रूपं देव्या माहेश्वरं परम्।
भयेन च समाविष्टः स राजा हृष्टमानसः॥ ५९
आत्मन्याधाय चात्मानमोङ्कारं समनुस्मरन्।
नाम्नामष्टसहस्रेण तुष्टाव परमेश्वरीम्॥ ६०

हिमवानुवाच।

शिवोमा परमा शक्तिरनन्ता निष्कलामला।
शान्ता माहेश्वरी नित्या शाश्वती परमाक्षरा॥ ६१
अचिन्त्या केवलानन्ता शिवात्मा परमात्मिका।
अनादिरव्यया शुद्धा देवात्मा सर्व्वगाचला॥ ६२
एकानेकविभागस्था मायातीता सुनिर्म्मला।
महामाहेश्वरी सत्या महादेवी निरञ्जना॥ ६३
काष्ठा सर्व्वान्तरस्था च चिच्छक्तिरतिलालसा।
नन्दा सर्व्वात्मिका विद्या ज्योतीरूपामृताक्षरा॥ ६४
शान्तिः प्रतिष्ठा सर्व्वेषां निवृत्तिरमृतप्रदा।
व्योममूर्त्तिर्व्योमलया व्योमाधाराच्युतामरा॥ ६५
अनादिनिधनामोघा कारणात्मा कलाकुला।
स्वतः प्रथमजा नाभिरमृतस्यात्मसंश्रया॥ ६६
प्राणेश्वरप्रिया माता महामहिषघातिनी।
प्राणेश्वरी प्राणरूपा प्रधानपुरुषेश्वरी॥ ६७
सर्व्वशक्तिः कलाकारा ज्योत्स्नेन्दोर्महिमास्पदा।
सर्व्वकार्य्यनियन्त्री च सर्व्वभूतेश्वरेश्वरी॥ ६८
संसारयोनिः सकला सर्व्वशक्तिसमुद्भवा।
संसारपोता दुर्व्वारा दुर्निरीक्ष्या दुरासदा॥ ६९
प्राणशक्तिः प्राणविद्या योगिनी परमा कला।
महाविभूतिर्दुर्द्धर्षा मूलप्रकृतिसम्भवा॥ ७०
अनाद्यनन्तविभवा परमाद्यापकर्षिणी।
सर्गस्थित्यन्तकरणी सुदुर्व्वाच्या दुरत्यया॥ ७१
शब्दयोनिः शब्दमयी नादाख्या नादविग्रहा।
अनादिरव्यक्तगुणा महानन्दा सनातनी॥ ७२
आकाशयोनिर्योगस्था महायोगीश्वरेश्वरी।
महामाया सुदुष्पारा मूलप्रकृतिरीश्वरी॥ ७३
प्रधानपुरुषातीता प्रधानपुरुषात्मिका।
पुराणा चिन्मयी पुंसामादिपूरुषरूपिणी॥ ७४
भूतान्तरस्था कूटस्था महापुरुषसंज्ञिता।
जन्म-मृत्यु-जरातीता सर्व्वशक्तिसमन्विता॥ ७५
व्यापिनी चानवच्छिन्ना प्रधानानुप्रवेशिनी।
क्षेत्रज्ञशक्तिरव्यक्तलक्षणा मलवर्ज्जिता॥ ७६
अनादिमायासम्भिन्ना त्रितत्त्वा प्रकृतिग्रहा।
महामायासमुत्पन्ना तामसी पौरुषी ध्रुवा॥ ७७
व्यक्ताव्यक्तात्मिका कृष्णा रक्ता शुक्ला प्रसूतिका।
अकार्य्या कार्य्यजननी नित्यं प्रसवधर्म्मिणी॥ ७८
सर्गप्रलयनिर्म्मुक्ता सृष्टिस्थित्यन्तधर्म्मिणी।
ब्रह्मगर्भा चतुर्व्विंशा पद्मनाभाच्युतात्मिका॥ ७९
वैद्युती शाश्वती योनिर्जगन्मातेश्वरप्रिया।

सर्व्वाधारा महारूपा सर्व्वैश्वर्य्यसमन्विता ॥ ८०
विश्वरूपा महागर्भा विश्वेशेच्छानुवर्त्तिनी।
महीयसी ब्रह्मयोनिर्महालक्ष्मीसमुद्भवा ॥ ८१
महाविमानमध्यस्था महानिद्रात्महेतुका।
सर्व्वसाधारणी सूक्ष्मा ह्यविद्या पारमार्थिकी ॥ ८२
अनन्तरूपानन्तस्था देवी पुरुषमोहिनी।
अनेकाकारसंस्थाना कालत्रयविवर्ज्जिता ॥ ८३
ब्रह्मजन्मा हरेर्मूर्त्तिर्ब्रह्म-विष्णु-शिवात्मिका।
ब्रह्मेशविष्णुजननी ब्रह्माख्या ब्रह्मसंश्रया ॥ ८४
व्यक्ता प्रथमजा ब्राह्मी महती ब्रह्मरूपिणी।
वैराग्यैश्वर्य्यधर्म्मात्मा ब्रह्ममूर्त्तिर्हृदि स्थिता ॥ ८५
अपां योनिः स्वयम्भूतिर्मानसी तत्त्वसम्भवा।
ईश्वराणी च सर्व्वाणी शङ्करार्द्धशरीरिणी ॥ ८६
भवानी चैव रुद्राणी महालक्ष्मीरथाम्बिका।
महेश्वरसमुत्पन्ना भुक्ति-मुक्तिफलप्रदा ॥ ८७
सर्व्वेश्वरी सर्व्ववन्द्या नित्यं मुदितमानसा।
ब्रह्मेन्द्रोपेन्द्रनमिता शङ्करेच्छानुवर्त्तिनी ॥ ८८
ईश्वरार्द्धासनगता महेश्वरपतिव्रता।
सकृद्विभाता सर्व्वार्त्ति-समुद्रपरिशोषिणी ॥ ८९
पार्व्वती हिमवत्पुत्री परमानन्ददायिनी।
गुणाढ्या योगजा योग्या ज्ञानमूर्त्तिर्विकाशिनी॥९०
सावित्री कमला लक्ष्मीः श्रीरनन्तोरसि स्थिता।
सरोजनिलया गङ्गा योगनिद्राऽसुरार्द्दिनी ॥ ९१
सरस्वती सर्व्वविद्या जगज्ज्येष्ठा सुमङ्गला।
वाग्देवी वरदाऽवाच्या कीर्त्तिः सर्व्वार्थसाधिका ॥९२
योगीश्वरी ब्रह्मविद्या महाविद्या सुशोभना।
गुह्यविद्यात्मविद्या च धर्म्मविद्यात्मभाविता ॥ ९३
स्वाहा विश्वम्भरा सिद्धिः स्वधा मेधा धृतिः श्रुतिः।
नीतिः सुनीतिः सुकृतिर्माधवी नरवाहिणी ॥ ९४
पूज्या विभावती सौम्या भोगिनी भोगशायिनी।
शोभा वंशकरी लीला मानिनी परमेष्ठिनी ॥ ९५
त्रैलोक्यसुन्दरी रम्या सुन्दरी कामचारिणी।
महानुभावा सत्त्वस्था महामहिषमर्द्दिनी ॥ ९६
पद्ममाला पापहरा विचित्रमुकुटाङ्गदा।
कान्ता चित्राम्बरधरा दिव्याभरणभूषिता ॥ ९७
हंसाख्या व्योमनिलया जगत्सृष्टिविवर्द्धिनी।
नियन्त्री यन्त्रमध्यस्था नन्दिनी भद्रकालिका ॥ ९८
आदित्यवर्णा कौमारी मयूरवरवाहना।
वृषासनगता गौरी महाकाली सुरार्च्चिता ॥ ९९
अदितिर्नियता रौद्री पद्मगर्भा विवाहना।
विरूपाक्षी लेलिहाना महासुरविनाशिनी ॥ १००
महाफलानवद्याङ्गी कामरूपा विभावरी।
विचित्ररत्नमुकुटा प्रणतार्त्तिप्रभञ्जनी ॥ १०१
कौशिकी कर्षणी रात्रिस्त्रिदशार्त्तिविनाशिनी।
बहुरूपा स्वरूपा च विरूपा रूपवर्ज्जिता ॥ १०२
भक्तार्त्तिशमनी भव्या भवतापविनाशिनी।
निर्गुणा नित्यविभवा निःसारा निरपत्रपा ॥ १०३
तपस्विनी सामगीतिर्भवाङ्कनिलयालया।
दीक्षा विद्याधरी दीप्ता महेन्द्रारिनिपातिनी ॥१०४
सर्व्वातिशायिनी विद्या सर्व्वसिद्धिप्रदायिनी।
सर्व्वेश्वरप्रिया तार्क्षी समुद्रान्तरवासिनी।
अकलङ्का निराधारा नित्यसिद्धा निरामया ॥ १०५
कामधेनुर्वृहद्गर्भा धीमती मोहनाशिनी।
निःसङ्कल्पा निरातङ्का विनया विनयप्रिया ॥ १०६
ज्वालामालासहस्राढ्या देवदेवी मनोमयी।
महाभगवती भर्गा वासुदेवसमुद्भवा ॥ १०७
महेन्द्रोपेन्द्रभगिनी भक्तिगम्या परावरा।
ज्ञानज्ञेया जरातीता वेदान्तविषया गतिः ॥ १०८
दक्षिणा दहना दान्ता सर्व्वभूतनमस्कृता।
योगमाया विभागज्ञा महामोहा गरीयसी ॥१०९
सन्ध्या सर्व्वसमुद्भूतिर्ब्रह्मविद्याश्रयादिभिः।
वीजाङ्कुरसमुद्भूतिर्महाशक्तिर्महामतिः ॥ ११०
क्षान्तिः प्रज्ञा चितिः संविन्महाभोगीन्द्रशायिनी।
विकृतिः शाङ्करी शान्तिर्गण-गन्धर्व्वसेविता ॥ १११
वैश्वानरी महाशाला देवसेना गुहप्रिया।
महारात्रिः शिवानन्दा शची दुःस्वप्ननाशिनी ॥११२
इज्या पूज्या जगद्धात्री दुर्व्विनेया सुरूपिणी।
गुहाम्बिका गुणोत्पत्तिर्महापीठा मरुत्सुता ॥ ११३
हव्यवाहान्तरागादिर्हव्यवाहसमुद्भवा।
जगद्योनिर्जगन्माता जन्म-मृत्यु-जरातिगा ॥ ११४
बुद्धिर्महाबुद्धिमती पुरुषान्तरवासिनी।
तरस्विनी समाधिस्था त्रिनेत्रा दिवि संस्थिता ॥११५

सर्व्वेन्द्रियमनोमाता सर्व्वभूतहृदिस्थिता।
संसारतारणी विद्या ब्रह्मवादिमनोलया ॥ ११६
ब्रह्माणी वृहती ब्राह्मी ब्रह्मभूता भवारणी।
हिरण्मयी महारात्रिः संसारपरिवर्त्तिका ॥ ११७
सुमालिनी सुरूपा च भाविनी हारिणी प्रभा।
उन्मीलनी सर्व्वसहा सर्व्वप्रत्ययसाक्षिणी ॥ ११८
सुसौम्या चन्द्रवदना ताण्डवासक्तमानसा।
सत्त्वशुद्धिकरी शुद्धिर्मलत्रयविनाशिनी ॥ ११९
जगत्प्रिया जगन्मूर्त्तिस्त्रिमूर्त्तिरमृताश्रया।
निराश्रया निराहारा निरङ्कुशपदोद्भवा ॥ १२०
चक्रहस्ता विचित्राङ्गी स्रग्विणी पद्मधारिणी।
परावरविधानज्ञा महापुरुषपूर्व्वजा ॥ १२१
विश्वेश्वरप्रिया विद्युद्विद्युज्जिह्वा जितश्रमा।
विद्यामयी सहस्राक्षी सहस्रवदनात्मजा ॥ १२२
सहस्ररश्मिः सत्त्वस्था महेश्वरपदाश्रया।
ह्लादिनी मृण्मयी व्याप्ता तैजसी पद्मबोधिका ॥१२३
महामायाश्रया मान्या महादेवमनोरमा।
व्योमलक्ष्मीः सिंहरथा चेकितानामितप्रभा ॥ १२४
वीरेश्वरी विमानस्था विशोका शोकनाशिनी।
अनाहता कुण्डलिनी नलिनी पद्मभासिनी ॥ १२५
सदानन्दा सदाकीर्त्तिः सर्व्वभूताश्रयस्थिता।
वाग्देवता ब्रह्मकला कलातीता कलारणी ॥ १२६
ब्रह्मश्रीर्ब्रह्महृदया ब्रह्म विष्णु-शिवाग्रजा।
व्योमशक्तिः क्रियाशक्तिर्ज्ञानशक्तिः परा गतिः।
क्षोभिका बन्धिका भेद्या भेदाभेदविवर्ज्जिता ॥ १२७
अभिन्ना भिन्नसंस्थाना वशिनी वंशकारिणी।
गुह्यशक्तिर्गुणातीता सर्व्वदा सर्व्वतोमुखी ॥ १२८
भगिनी भगवत्पत्नी सकला कालकारिणी।
सर्व्ववित् सर्व्वतोभद्रा गुह्यातीता गुहारणी।
प्रक्रिया योगमाता च गङ्गा विश्वेश्वरेश्वरी ॥ १२९
कपिला कापिला कान्ता कमलाभा कलान्तरा।
पुण्या पुष्करिणी भोक्त्री पुरन्दरपुरःसरा ॥ १३०
पोषणी परमैश्वर्य्यभूतिदा भूतिभूषणा।
पञ्चब्रह्मसमुत्पत्तिः परमार्थार्थविग्रहा ॥ १३१
धर्म्मोदया भानुमती योगिज्ञेया मनोजवा।
मनोरमा मनोरस्का तापसी वेदरूपिणी ॥ १३२
वेदशक्तिर्व्वेदमाता वेदविद्याप्रकाशिनी।
योगीश्वरेश्वरी माता महाशक्तिर्मनोमयी ॥ ॥१३३
विश्वावस्था वियन्मूर्त्तिर्विद्युन्माला विहायसी।
किन्नरी सुरभी विद्या नन्दिनी नन्दिवल्लभा ॥ १३४
भारती परमानन्दा परापरविभेदिका।
सर्व्वप्रहरणोपेता काम्या कामेश्वरेश्वरी ॥ १३५
अचिन्त्यानन्तविभवा भूलेखा कनकप्रभा।
कुष्माण्डी धनरत्नाढ्या सुगन्धा गन्धदायिनी ॥ १३६
त्रिविक्रमपदोद्भूता धनुष्पाणिः शिवोदया।
सुदुर्लभा धनाध्यक्षा धन्या पिङ्गललोचना ॥ १३७
शान्तिः प्रभावती दीप्तिः पङ्कजायतलोचना।
आद्या हृत्कमलोद्भूता गवां माता रणप्रिया ॥ १३८
सत्क्रिया गिरिशा शुद्धिर्नित्यपुष्टा निरन्तरा।
दुर्गा कात्यायनी चण्डी चर्च्चिताङ्गा सुविग्रहा ॥१३९
हिरण्यवर्णा जगती जगद्यन्त्रप्रवर्त्तिका।
मन्दराद्रिनिवासा च शारदा स्वर्णमालिनी ॥ १४०
रत्नमाला रत्नगर्भा पुष्टिर्विश्वप्रमाथिनी।
पद्मानना पद्मनिभा नित्यतुष्टामृतोद्भवा ॥ १४१
धुन्वती दुष्प्रकम्प्या च सूर्य्यमाता दृषद्वती।
महेन्द्रभगिनी सौम्या वरेण्या वरदायिका ॥ १४२
कल्याणी कमलावासा पञ्चचूड़ा वरप्रदा।
वाच्यामरेश्वरी वन्द्या दुर्ज्जया दुरतिक्रमा ॥ १४३
कालरात्रिर्महावेगा वीरभद्रप्रिया हिता।
भद्रकाली जगन्माता भक्तानां भद्रदायिनी ॥ १४४
कराला पिङ्गलाकारा कामभेदा महास्वना।
यशस्विनी यशोदा च षड़ध्वपरिवर्त्तिका ॥ १४५
शङ्खिनी पद्मिनी सांख्या सांख्ययोगप्रवर्त्तिका।
चैत्रा संवत्सरारूढ़ा जगत्सम्पूरणीन्द्रजा ॥ १४६
शुम्भारिः खेचरी स्वस्था कम्बुग्रीवा कलिप्रिया।
खगध्वजा खगारूढ़ा वाराही पूगमालिनी ॥१४७
ऐश्वर्य्यपद्मनिलया विरक्ता गरुड़ासना।
जयन्ती हृद्गुहागम्या शङ्करेष्ट-गणाग्रणीः ॥ १४८
सङ्कल्पसिद्धा साम्यस्था सर्व्वविज्ञानदायिनी।
कलिः कल्कविहन्त्री च गुह्योपनिषदुत्तमा ॥ १४९
निष्ठा दृष्टिः स्मृतिर्व्याप्तिः पुष्टिस्तुष्टिः क्रियावती।
विश्वामरेश्वरेशाना भुक्तिर्मुक्तिः शिवामृता ॥ १५०

लोहिता सर्पमाला च भीषणी नरमालिनी।
अनन्तशयनानन्ता नरनारायणोद्भवा ॥ १५१
नृसिंही दैत्यमथनी शङ्ख-चक्र गदाधरा।
सङ्कर्षणसमुत्पत्तिरम्बिका पादसंश्रया ॥ १५२
महाज्वाला महाभूतिः सुमूर्त्तिः सर्व्वकामधुक्।
सुप्रभा सुस्तना सौरी धर्म्मकामार्थमोक्षदा ॥ १५३
भ्रूमध्यनिलया पूर्व्वा पुराणपुरुषारणिः।
महाविभूतिदा मध्या सरोजनयना समा ॥ १५४
अष्टादशभुजानाद्या नीलोत्पलदलप्रभा।
सर्व्वशक्त्यासनारूढ़ा धर्म्माधर्म्मविवर्ज्जिता ॥ १५५
वैराग्यज्ञाननिरता निरालोका निरिन्द्रिया।
विचित्रगहनाधारा शाश्वतस्थानवासिनी ॥ १५६
स्थानेश्वरी निरानन्दा त्रिशूलवरधारिणी।
अशेषदेवतामूर्त्तिर्देवता वरदेवता ॥ १५७
गणाम्बिका गिरेः पुत्त्री निशुम्भविनिपातिनी।
अवर्णा वर्णरहिता त्रिवर्णा जीवसम्भवा ॥ १५८
अनन्तवर्णानन्यस्था शाङ्करी शान्तमानसा।
अगोत्रा गोमती गोप्त्री गुह्यरूपा गुणोत्तरा ॥ १५९
गौर्गीर्गव्यप्रिया गौणी गणेश्वरनमस्कृता।
सत्यभामा सत्यसन्धा त्रिसन्ध्या सन्धिवर्ज्जिता ॥ १६०
सर्व्ववादाश्रया संख्या सांख्ययोगसमुद्भवा।
असंख्येयाप्रमेयाख्या शून्या शुद्धकुलोद्भवा ॥ १६१
बिन्दुनादसमुत्पत्तिः शम्भुवामा शशिप्रभा।
पिशङ्गा भेदरहिता मनोज्ञा मधुसूदनी ॥ १६२
महाश्रीः श्रीसमुत्पत्तिस्तमःपारे प्रतिष्ठिता।
त्रितत्त्वमाता त्रिविधा सुसूक्ष्मपदसंश्रया ॥ १६३
शान्त्यतीता मलातीता निर्व्विकारा निराश्रया।
शिवाख्या चित्तनिलया शिवज्ञानस्वरूपिणी ॥ १६४
दैत्यदानवनिर्म्माथी काश्यपी कालकर्णिका।
शास्त्रयोनिः क्रियामूर्त्तिश्चतुर्व्वर्गप्रदर्शिका ॥ १६५
नारायणी नरोद्भूतिः कौमुदी लिङ्गधारिणी।
कामुकी ललिता भावा परावरविभूतिदा ॥ १६६
परार्द्धजातमहिमा बड़वा वामलोचना।
सुभद्रा देवकी सीता वेदवेदाङ्गपारगा ॥ १६७
मनस्विनी मन्युमाता महामन्युसमुद्भवा।
अमन्युरमृतास्वादा पुरुहूता पुरुष्टुता ॥ १६८

अशोच्या भिन्नविषया हिरण्यरजतप्रिया।
हिरण्यरजनी हैमी हेमाभरणभूषिता ॥ १६९
विभ्राजमाना दुर्ज्ञेया ज्योतिष्टोमफलप्रदा।
महानिद्रासमुद्भूतिरनिद्रा सत्यदेवता ॥ १७०
दीर्घा ककुद्मिनी हृद्या शान्तिदा शान्तिवर्द्धनी।
लक्ष्म्यादिशक्तिजननी शक्तिचक्रप्रवर्त्तिका ॥ १७१
त्रिशक्तिजननी जन्या षडूर्म्मिपरिवर्ज्जिता।
सुधामा कर्म्मकरणी युगान्तदहनात्मिका ॥ १७२
सङ्कर्षणी जगद्धात्री कामयोनिः किरीटिनी।
ऐन्द्री त्रैलोक्यनमिता वैष्णवी परमेश्वरी ॥ १७३
प्रद्युम्नदयिता दान्ती युग्मदृष्टिस्त्रिलोचना।
मदोत्कटा हंसगतिः प्रचण्डा चण्डविक्रमा ॥ १७४
वृषावेशा वियन्मात्रा विन्ध्यपर्व्वतवासिनी।
हिमवन्मेरुनिलया कैलासगिरिवासिनी ॥ १७५
चाणूरहन्तृतनया नीतिज्ञा कामरूपिणी।
वेदविद्या व्रतस्नाता ब्रह्मशैलनिवासिनी ॥ १७६
वीरभद्रप्रजा वीरा महाकामसमुद्भवा।
विद्याधरप्रिया सिद्धा विद्याधरनिराकृतिः ॥१७७
आप्यायनी हरन्ती च पावनी पोषणी कला।
मातृका मन्मथोद्भूता वारिजा वाहनप्रिया ॥ १७८
करीषिणी सुधावाणी वीणावादनतत्परा।
सेविता सेविका सेव्या सिनीवाली गरुत्मती ॥ १७९
अरुन्धती हिरण्याक्षी मृगाक्षी मानदायिनी।
वसुप्रदा वसुमती वसोर्द्धारा वसुन्धरा ॥ १८०
धाराधरा वरारोहा वराचरसहस्रदा।
श्रीफला श्रीमती श्रीशा श्रीनिवासा शिवप्रिया॥१८१
श्रीधरा श्रीकरी कल्या श्रीधरार्द्धशरीरिणी।
अनन्तदृष्टिरक्षुद्रा धात्रीशा धनदप्रिया ॥ १८२
निहन्त्री दैत्यसङ्घानां सिंहिका सिंहवाहना।
सुवर्च्चला च सुश्रोणी सुकीर्त्तिश्छिन्नसंशया ॥ १८३
रसज्ञा रसदा रामा लेलिहानामृतस्रवा।
नित्योदिता स्वयंज्योतिरुत्सुका मृतजीवनी ॥ १८४
वज्रतुण्डा वज्रजिह्वा वैदेही वज्रविग्रहा।
मङ्गल्या मङ्गला माला निर्म्मला मलहारिणी ॥१८५
गान्धर्व्वी गारुड़ी चान्द्री कम्बलाश्वतरप्रिया।
सौदामिनी जनानन्दा भ्रुकुटीकुटिलानना ॥ १८६

कर्णिकारकरा कच्चा कंसप्राणापहारिणी।
युगन्धरा युगावर्त्ता त्रिसन्ध्या हर्षवर्द्धनी॥ १८७
प्रत्यक्षदेवता दिव्या दिव्यगन्धाधिवासना।
शक्रासनगता शाक्री साध्या चारुशरासना॥ १८८
इष्टा विशिष्टा शिष्टेष्टा शिष्टाशिष्टप्रपूजिता।
शतरूपा शतावर्त्ता विनता सुरभिः सुरा॥ १८९
सुरेन्द्रमाता सुद्युम्ना सुषुम्ना सूर्य्यसंस्थिता।
समीक्षा सत्प्रतिष्ठा च निवृत्तिर्ज्ञानपारगा॥ १९०
धर्म्मशास्त्रार्थकुशला धर्म्मज्ञा धर्म्मवाहना।
धर्म्माधर्म्मविनिर्म्मात्री धार्म्मिकाणां शिवप्रदा॥ १९१
धर्म्मशक्तिर्धर्म्ममयी विधर्म्मा विश्वधर्म्मिणी।
धर्म्मान्तरा धर्म्ममयी धर्म्मपूर्व्वा धनावहा॥ १९२
धर्म्मोपदेष्ट्री धर्म्मात्मा धर्म्मगम्या धराधरा।
कपालीशा कलामूर्त्तिः कालाकलितविग्रहा॥ १९३
सर्व्वशक्तिविनिर्म्मुक्ता सर्व्वशक्त्याश्रयाश्रया।
सर्व्वा सर्व्वेश्वरी सूक्ष्मा सूक्ष्मज्ञानस्वरूपिणी॥ १९४
प्रधानपुरुषेशेशा महादेवैकसाक्षिणी।
सदाशिवा वियन्मूर्त्तिर्वेदमूर्त्तिरमूर्त्तिका॥ १९५
एवं नाम्नां सहस्रेण स्तुत्वासौ हिमवान् गिरिः।
भूयः प्रणम्य भीतात्मा प्रोवाचेदं कृताञ्जलिः॥ १९६
यदेतदैश्वरं रूपं घोरं ते परमेश्वरि।
भीतोऽस्मि साम्प्रतं दृष्ट्वा रूपमन्यत् प्रदर्शय॥ १९७
एवमुक्ताथ सा देवी तेन शैलेन पार्व्वती।
संहृत्य दर्शयामास स्वं रूपमपरं पुनः॥ १९८
नीलोत्पलदलप्रख्यं नीलोत्पलसुगन्धि च।
द्विनेत्रं द्विभुजं सौम्यं नीलालकविभूषितम्॥ १९९
रक्तपादाम्बुजतलं सुरक्तकरपल्लवम्।
श्रीमद्विशालसद्वृत्तं ललाटतिलकोज्ज्वलम्॥ २००
भूषितं चारुसर्व्वाङ्गं भूषणैरतिकोमलम्।
दधानमुरसा मालां विशालां हेमनिर्म्मिताम्॥ २०१
ईषत्स्मितं सुबिम्बोष्ठं नूपुरारावसंयुतम्।
प्रसन्नवदनं दिव्यमनन्तमहिमास्पदम्॥ २०२
तदीदृशं समालोक्य स्वरूपं शैलसत्तमः।
भीतिं सन्त्यज्य हृष्टात्मा बभाषे परमेश्वरीम्॥ २०३

हिमवानुवाच।

अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे सफलं तपः।
यन्मे साक्षात् त्वमव्यक्ता प्रपन्ना दृष्टिगोचरम्॥ २०४
त्वया सृष्टं जगत् सर्व्वं प्रधानाद्यं त्वयि स्थितम्।
त्वय्येव लीयते देवि त्वमेव परमा गतिः॥ २०५
वदन्ति केचित् त्वामेव प्रकृतिं प्रकृतेः पराम्।
अपरे परमार्थज्ञाः शिवेति शिवसंश्रयात्॥ २०६
त्वयि प्रधानं पुरुषो महान् ब्रह्मा तथेश्वरः।
अविद्या नियतिर्माया कलाद्याः शतशोऽभवन्॥ २०७
त्वं हि सा परमा शक्तिरनन्ता परमेष्ठिनी।
सर्व्वभेदविनिर्म्मुक्ता सर्व्वभेदाश्रयाश्रया॥ २०८
त्वामधिष्ठाय योगेशि महादेवो महेश्वरः।
प्रधानाद्यं जगत् सर्व्वं करोति विकरोति च॥ २०९
त्वयैव सङ्गतो देवः स्वात्मानन्दं समश्नुते।
त्वमेव परमानन्दस्त्वमेवानन्ददायिनी॥ २१०
त्वमक्षरं परं व्योम महज्ज्योतिर्निरञ्जनम्।
शिवं सर्व्वगतं सूक्ष्मं परं ब्रह्म सनातनम्॥ २११
त्वं शक्रः सर्व्वदेवानां ब्रह्मा ब्रह्मविदामसि।
वायुर्बलवतां देवि योगिनां त्वं कुमारकः॥ २१२
ऋषीणाञ्च वशिष्ठस्त्वं व्यासो वेदविदामसि।
सांख्यानां कपिलो देवो रुद्राणामसि शङ्करः॥ २१३
आदित्यानामुपेन्द्रस्त्वं वसूनाञ्चैव पावकः।
वेदानां सामवेदस्त्वं गायत्री छन्दसामसि॥ २१४
अध्यात्मविद्या विद्यानां गतीनां परमा गतिः।
माया त्वं सर्व्वशक्तीनां कालः कलयतामसि॥ २१५
ओङ्कारः सर्व्वगुह्यानां वर्णानाञ्च द्विजोत्तमः।
आश्रमाणां गृहस्थस्त्वमीश्वराणां महेश्वरः॥ २१६
पुंसां त्वमेकः पुरुषः सर्व्वभूतहृदि स्थितः।
सर्व्वोपनिषदां देवि गुह्योपनिषदुच्यसे॥ ११७
ईशानश्चासि कल्पानां युगानां कृतमेव च।
आदित्यः सर्व्वमार्गाणां वाचां देवी सरस्वती॥ २१८
त्वं लक्ष्मीश्चारुरूपाणां विष्णुर्मायाविनामसि।
अरुन्धती सतीनां त्वं सुपर्णः पततामसि॥ २१९
सूक्तानां पौरुषं सूक्तं सामज्येष्ठञ्च सामसु।
सावित्री चासि जाप्यानां यजुषां शतरुद्रियम्॥ २२०
पर्व्वतानां महामेरुरनन्तो भोगिनामपि।
सर्व्वेषां त्वं परं ब्रह्म त्वन्मयं सर्व्वमेव हि॥ २२१

रूपं तवाशेषविकारहीन-
मगोचरं निर्म्मलमेकरूपम् ।
अनादिमध्यान्तमनन्तमाद्यं
नमामि सत्यं तमसः परस्तात् ॥ २२२
यद्वेव पश्यन्ति जगत्प्रसूतिं
वेदान्तविज्ञानविनिश्चितार्थाः ।
आनन्दमात्रं प्रणवाभिधानं
तदेव रूपं शरणं प्रपद्ये ॥ २२३
अशेषभूतान्तरसन्निविष्टं
प्रधान-पुंयोगवियोगहेतुम् ।
तेजोमयं जन्म-विनाशहीनं
प्राणाभिधानं प्रणतोऽस्मि रूपम् ॥ २२४
आद्यन्तहीनं जगदात्मरूपं
विभिन्नसंस्थं प्रकृतेः परस्तात् ।
कूटस्थमव्यक्तवपुस्तवैव
नमामि रूपं पुरुषाभिधानम् ॥ २२५
सर्व्वाश्रयं सर्व्वजगद्विधानं
सर्व्वत्रगं जन्म-विनाशहेतुम् ।
सूक्ष्मं विचित्रं त्रिगुणं प्रधानं
नतोऽस्मि ते रूपमरूपभेदम् ॥ २२६
आद्यं महान्तं पुरुषाभिधानं
प्रकृत्यवस्थं त्रिगुणात्मबीजम् ।
ऐश्वर्य्यविज्ञानविरागधर्म्मैः
समन्वितं देवि नतोऽस्मि रूपम् ॥ २२७
द्विसप्तलोकात्मकमम्बुसंस्थं
विचित्रभेदं पुरुषैकनाथम् ।
अनेकभेदैरधिवासितं ते
नतोऽस्मि रूपं जगदण्डसंज्ञम् ॥ २२८
अशेषवेदात्मकमेकमाद्यं
स्वतेजसा पूरितलोकभेदम् ।
त्रिकालहेतुं परमेष्ठिसंज्ञं
नमामि रूपं रविमण्डलस्थम् ॥ २२९
सहस्रमूर्द्धानमनन्तशक्तिं
सहस्रबाहुं पुरुषं पुराणम् ।
शयानमन्तःसलिले तवैव
नारायणाख्यं प्रणतोऽस्मि रूपम् ॥ २३०
दंष्ट्राकरालं त्रिदशाभिवन्द्यं
युगान्तकालानलकर्त्तृरूपम् ।
अशेषभूताण्डविनाशहेतुं
नमामि रूपं तव कालसंज्ञम् ॥ २३१
फणासहस्रेण विराजमानं
भोगीन्द्रमुख्यैरपि पूज्यमानम् ।
जनार्द्दनारूढ़तनं प्रसुप्तं
नतोऽस्मि रूपं तव शेषसंज्ञम् ॥ २३२
अव्याहतैश्वर्य्यमयुग्मनेत्रं
ब्रह्मामृतानन्दरसज्ञमेकम् ।
युगान्तशेषं दिवि नृत्यमानं
नतोऽस्मि रूपं तव रुद्रसंज्ञम् ॥ २३३
प्रहीणशोकं प्रविहीनरूपं
सुरासुरैरर्च्चितपादपद्मम् ।
सुकोमलं देवि विभासि शुभ्रं
नमामि ते रूपमिदं भवानि ॥ २३४
नमस्तेऽस्तु महादेवि नमस्ते परमेश्वरि ।
नमो भगवतीशानि शिवायै ते नमो नमः ॥ २३५
त्वन्मयोऽहं त्वदाधारस्त्वमेव च गतिर्मम ।
त्वामेव शरणं यास्ये प्रसीद परमेश्वरि ॥ २३६
मया नास्ति समो लोके देवो वा दानवोऽपि वा ।
जगन्मातैव मत्पुत्री सम्भूता तपसा यतः ॥ २३७
एषा तवाम्बिके देवि किलाभूत् पितृकन्यका ।
मेनाशेषजगन्मातुरहो मे पुण्यगौरवम् ॥ २३८
पाहि माममरेशानि मेनया सह सर्व्वदा ।
नमामि तव पादाब्जं व्रजामि शरणं शिवाम् ॥ २३९
अहो मे सुमहद्भाग्यं महादेवीसमागमात् ।
आज्ञापय महादेवि किं करिष्यामि शङ्करि ॥ २४०
एतावदुक्त्वा वचनं तदा हिमगिरीश्वरः ।
सम्प्रेक्षमाणो गिरिजां प्राञ्जलिः पार्श्वगोऽभवत्॥२४१
अथ सा तस्य वचनं निशम्य जगतोऽरणिः ।
सस्मितं प्राह पितरं स्मृत्वा पशुपतिं पतिम् ॥ २४२
श्रीदेव्युवाच ।
शृणुष्व चैतत् प्रथमं गुह्यमीश्वरगोचरम् ।
उपदेशं गिरिश्रेष्ठ सेवितं ब्रह्मवादिभिः ॥ २४३
यन्मे साक्षात् परं रूपमैश्वरं दृष्टमद्भुतम् ।

सर्व्वशक्तिसमायुक्तमनन्तं प्रेरकं परम् ॥ २४४
शान्तः समाहितमना मानाहङ्कारवर्ज्जितः।
तन्निष्ठस्तत्परो भूत्वा तदेव शरणं व्रज ॥ २४५
भक्त्या त्वनन्यया तात मद्भावं परमाश्रितः।
सर्व्वयज्ञतपोदानैस्तदेवार्च्चय सर्व्वदा ॥ २४६
तदेव मनसा पश्य तद्ध्यायस्व यजस्व तत्।
ममोपदेशात् संसारं नाशयामि तवानघ ॥ २४७
अहं त्वां परया भक्त्या ऐश्वरं योगमास्थितम्।
संसारसागरादस्मादुद्धराम्यचिरेण तु ॥ २४८
ध्यानेन कर्म्मयोगेण भक्त्या ज्ञानेन चैव हि।
प्राप्याहं ते गिरिश्रेष्ठ नान्यथा कर्म्मकोटिभिः ॥ २४९
श्रुति-स्मृत्युदितं सम्यक् कर्म्म वर्णाश्रमात्मकम्।
अध्यात्मज्ञानसहितं मुक्तये सततं कुरु ॥ २५०
धर्म्मात् सञ्जायते भक्तिर्भक्त्या सम्प्राप्यते परम्।
श्रुति-स्मृतिभ्यामुदितो धर्म्मो यज्ञादिको मतः ॥२५१
नान्यतो जायते धर्म्मो वेदाद्धर्म्मो हि निर्ब्बभौ।
तस्मान्मुमुक्षुर्धर्म्मार्थी मद्रूपं वेदमाश्रयेत् ॥ २५२
ममैवैषा परा शक्तिर्व्वेदसंज्ञा पुरातनी।
ऋग्यजुःसामरूपेण सर्गादौ सम्प्रवर्त्तते ॥ २५३
तेषामेव च गुप्त्यर्थं वेदानां भगवानजः।
ब्राह्मणादीन् ससर्ज्जाथ स्वे स्वे कर्म्मण्ययोजयत् २५४
ये न कुर्व्वन्ति तद्धर्म्मं तदर्थं ब्रह्मनिर्म्मितम्।
तेषामधस्तान्नरकांस्तामिस्रादीनकल्पयत् ॥ २५५
न च वेदादृते किञ्चिच्छास्त्रं धर्म्माभिधायकम्।
योऽन्यत्र रमते सोऽसौ न सम्भाष्यो द्विजातिभिः॥२५६
यानि शास्त्राणि दृश्यन्ते लोकेऽस्मिन् विविधानि तु।
श्रुति-स्मृतिविरुद्धानि निष्ठा तेषां हि तामसी॥२५७
कापालं भैरवञ्चैव यामलं वाममार्हतम्।
कापिलं पञ्चरात्रञ्च डामरं मोहनात्मकम्।
एवंविधानि चान्यानि मोहनार्थानि तानि तु ॥ २५८
ये कुशास्त्राभियोगेन मोहयन्तीह मानवान्।
मया सृष्टानि शास्त्राणि मोहायैषां भवान्तरे॥२५९
वेदार्थवित्तमैः कार्य्यं यत् स्मृतं कर्म्म वैदिकम्।
तत् प्रयत्नेन कुर्व्वन्ति मत्प्रियास्ते हि ये नराः ॥२६०
वर्णानामनुकम्पार्थं मन्नियोगाद्विराट् स्वयम्।
स्वायम्भुवो मनुर्धर्म्मान् मुनीनां पूर्व्वमुक्तवान् ॥ २६१
श्रुत्वा चान्येऽपि मुनयस्तन्मुखाद्धर्म्ममुत्तमम्।
चक्रुर्धर्म्मप्रतिष्ठार्थं धर्म्मशास्त्राणि चैव हि ॥ २६२
तेषु चान्तर्हितेष्वेवं युगान्तेषु महर्षयः।
ब्रह्मणो वचनात् तानि करिष्यन्ति युगे युगे ॥ २६३
अष्टादश पुराणानि व्यासेन कथितानि तु।
नियोगाद्ब्रह्मणो राजंस्तेषु धर्म्मः प्रतिष्ठितः ॥ २६४
अन्यान्युपपुराणानि तच्छिष्यैः कथितानि तु।
युगे युगेऽत्र सर्व्वेषां कर्त्ता वै धर्म्मशास्त्रवित् ॥२६५
शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं छन्द एव च।
ज्योतिःशास्त्रं न्यायविद्या सर्व्वेषामुपबृंहणम् ॥ २६६
एवं चतुर्द्दशैतानि तथा हि द्विजसत्तमाः।
चतुर्व्वेदैः सहोक्तानि धर्म्मो नान्यत्र विद्यते ॥ २६७
एवं पैतामहं धर्म्मं मनुव्यासादयः परम्।
स्थापयन्ति ममादेशाद्यावदाभूतसंप्लवम् ॥ २६८
ब्रह्मणा सह ते सर्व्वे सम्प्राप्ते प्रतिसञ्चरे।
परस्यान्ते कृतात्मानः प्रविशन्ति परं पदम् ॥ २६९
तस्मात् सर्व्वप्रयत्नेन धर्म्मार्थं वेदमाश्रयेत्।
धर्म्मेण सहितं ज्ञानं परं ब्रह्म प्रकाशयेत् ॥ २७०
ये तु सङ्गान् परित्यज्य मामेव शरणं गताः।
उपासते सदा भक्त्या योगमैश्वरमास्थिताः ॥ २७१
सर्व्वभूतदयावन्तः शान्ता दान्ता विमत्सराः।
अमानिनो बुद्धिमन्तस्तापसाः शंसितव्रताः ॥ २७२
मच्चित्ता मद्गतप्राणा मज्ज्ञानकथने रताः।
सन्न्यासिनो गृहस्थाश्च वनस्था ब्रह्मचारिणः ॥ २७३
तेषां नित्याभियुक्तानां मायातत्त्वं समुत्थितम्।
नाशयामि तमः कृत्स्नं ज्ञानदीपेन मा चिरात् ॥२७४
ते सुनिर्द्धूततमसो ज्ञानेनैकेन मन्मयाः।
सदानन्दास्तु संसारे न जायन्ते पुनःपुनः ॥ २७५
तस्मात् सर्व्वप्रकारेण मद्भक्तो मत्परायणः।
मामेवार्च्चय सर्व्वत्र मनसा शरणं गतः ॥ २७६
अशक्तो यदि मे ध्यातुमैश्वरं रूपमव्ययम्।
ततो मे परमं रूपं कालाख्यं शरणं व्रज ॥ २७७
तद्वत् स्वरूपं मे तात मनसो गोचरं तव।
तन्निष्ठस्तत्परो भूत्वा तदर्च्चनपरो भव ॥ २७८
यत् तु मे निष्कलं रूपं चिन्मात्रं केवलं शिवम्।
सर्व्वोपाधिविनिर्म्मुक्तमनन्तममृतं परम् ॥ २७९

ज्ञानेनैकेन तल्लभ्यं क्लेशेन परमं पदम्।
ज्ञानमेव प्रपश्यन्तो मामेव प्रविशन्ति ते ॥ २८०
तद्बुद्धयस्तदात्मानस्तन्निष्ठास्तत्परायणाः।
गच्छन्त्यपुनरावृत्तिं ज्ञाननिर्द्धूतकल्मषाः ॥ २८१
मामनाश्रित्य परमं निर्व्वाणममलं पदम्।
प्राप्यते न हि राजेन्द्र ततो मां शरणं व्रज ॥ २८२
एकत्वेन पृथक्त्वेन तथा चोभययापि वा।
मामुपास्य महीपाल ततो यास्यसि तत् पदम् ॥२८३
मामनाश्रित्य तत् तत्त्वं स्वभावविमलं शिवम्।
ज्ञायते न हि राजेन्द्र ततो मां शरणं व्रज ॥ २८४
तस्मात् त्वमक्षरं रूपं नित्यं वा रूपमैश्वरम्।
आराधय प्रयत्नेन ततो बन्धं प्रहास्यसि ॥ २८५
कर्म्मणा मनसा वाचा शिवं सर्व्वत्र सर्व्वदा।
समाराधय भावेन ततो यास्यसि तत्पदम् ॥ २८६
न वै पश्यन्ति तत् तत्त्वं मोहिता मम मायया।
अनाद्यनन्तं परमं महेश्वरमजं शिवम् ॥ २८७
सर्व्वभूतात्मभूतस्थं सर्व्वाधारं निरञ्जनम्।
नित्यानन्दं निराभासं निर्गुणं तमसः परम् ॥ २८८
अद्वैतमचलं ब्रह्म निष्कलं निष्प्रपञ्चकम्।
स्वसंवेद्यमवेद्यं तत् परे व्योम्नि व्यवस्थितम् ॥ २८९
सूक्ष्मेण तमसा नित्यं वेष्टिता मम मायया।
संसारसागरे घोरे जायन्ते च पुनःपुनः ॥ २९०
भक्त्या त्वनन्यया राजन् सम्यग्ज्ञानेन चैव हि।
अन्वेष्टव्यं हि तद्ब्रह्म जन्म-बन्धनिवृत्तये ॥ २९१
अहङ्कारञ्च मात्सर्य्यं कामं क्रोधपरिग्रहम्।
अधर्म्माभिनिवेशञ्च त्यक्त्वा वैराग्यमास्थितः ॥ २९२
सर्व्वभूतेषु चात्मानं सर्व्वभूतानि चात्मनि।
अवेक्ष्य चात्मनात्मानं ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ २९३
ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा सर्व्वभूताभयप्रदः।
ऐश्वरीं परमां भक्तिं विन्देतानन्यभाविनीम् ॥ २९४
वीक्षते तत् परं तत्त्वमैश्वरं ब्रह्म निष्कलम्।
सर्व्वसंसारनिर्म्मुक्तो ब्रह्मण्येवावतिष्ठते ॥ २९५
ब्रह्मणो हि प्रतिष्ठेयं परस्य परमः शिवः।
अनन्यश्चाव्ययश्चैकश्चात्माधारो महेश्वरः ॥ २९६
ज्ञानेन कर्म्मयोगेण भक्त्या योगेन वा नृप।
सर्व्वसंसारमुक्त्यर्थमीश्वरं शरणं व्रज ॥ २९७
एष गुह्योपदेशस्ते मया दत्तो गिरीश्वर।
अन्वीक्ष्य चैतदखिलं यथेष्टं कर्त्तुमर्हसि ॥ २९८
अहं वै याचिता देवैः सञ्जाता परमेश्वरात्।
विनिन्द्य दक्षं पितरं महेश्वरविनिन्दकम् ॥ २९९
धर्म्मसंस्थापनार्थाय तवाराधनकारणात्।
मेनादेहसमुत्पन्ना त्वामेव पितरं श्रिता ॥ ३००
स त्वं नियोगाद्देवस्य ब्रह्मणः परमात्मनः।
प्रदास्यसे मां रुद्राय स्वयंवरसमागमे ॥ ३०१
तत्सम्बन्धात्तरे राजन् सर्व्वे देवाः सवासवाः।
त्वां नमस्यन्ति वै तात प्रसीदति च शङ्करः ॥ ३०२
तस्मात् सर्व्वप्रयत्नेन मां विद्धीश्वरगोचराम्।
सम्पूज्य देवमीशानं शरण्यं शरणं व्रज ॥ ३०३
स एवमुक्तो हिमवान् देवदेव्या गिरीश्वरः।
प्रणम्य शिरसा देवीं प्राञ्जलिः पुनरब्रवीत् ॥ ३०४
विस्तरेण महेशानि योगं माहेश्वरं परम्।
ज्ञानं वै चात्मनो योगं साधनानि प्रचक्ष्व मे ॥ ३०५
तस्यैतत् परमं ज्ञानमात्मनो योगमुत्तमम्।
यथावद्व्याजहारेशा साधनानि च विस्तरात् ॥३०६
निशम्य वदनाम्भोजाद्गिरीन्द्रो लोकपूजितः।
लोकमातुः परं ज्ञानं योगासक्तोऽभवत् पुनः ॥३०७
प्रददौ च महेशाय पार्व्वतीं भाग्यगौरवात्।
नियोगाद्ब्रह्मणः साध्वीं देवानाञ्चैव सन्निधौ ॥३०८
य इमं पठतेऽध्यायं देव्या माहात्म्यकीर्त्तनम्।
शिवस्य सन्निधौ भक्त्या शुचिस्तद्भावभावितः ॥३०९
सर्व्वपापविनिर्म्मुक्तो दिव्ययोगसमन्वितः।
उल्लङ्घ्य ब्रह्मणो लोकं देव्याः स्थानमवाप्नुयात्॥३१०
यश्चैतत् पठति स्तोत्रं ब्राह्मणानां समीपतः।
समाहितमनाः सोऽपि सर्व्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ३११
नाम्नामष्टसहस्रन्तु देव्या यत् समुदीरितम्।
ज्ञात्वार्कमण्डलगतामावाह्य परमेश्वरीम् ॥ ३१२
अभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यैर्भक्तियोगसमन्वितः।
संस्मरन् परमं भावं देव्या माहेश्वरं परम् ॥ ३१३
अनन्यमानसो नित्यं जपेदा मरणाद्द्विजः।
सोऽन्तकाले स्मृतिं लब्ध्वा परं ब्रह्माधिगच्छति॥३१४
अथवा जायते विप्रो ब्राह्मणस्य शुचौ कुले।
पूर्व्वसंस्कारमाहात्म्याद्ब्रह्मविद्यामवाप्नुयात् ॥ ३१५

सम्प्राप्य योगं परमं दिव्यं तत् पारमेश्वरम्।
शान्तः सुसंयतो भूत्वा शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ३१६
प्रत्येकञ्चाथ नामानि जुहुयात् सवनत्रयम्।
महामारिकृतैर्दोषैर्ग्रहदोषैश्च मुच्यते ॥ ३१७
जपेद्वाहरहर्नित्यं संवत्सरमतन्द्रितः।
श्रीकामः पार्व्वतीं देवीं पूजयित्वा विधानतः ॥३१८
सम्पूज्य पार्श्वतः शम्भुं त्रिनेत्रं भक्तिसंयुतः।
लभते महतीं लक्ष्मीं महादेवप्रसादतः ॥ ३१९
तस्मात् सर्व्वप्रयत्नेन जप्तव्यं हि द्विजातिभिः।
सर्व्वपापापनोदार्थं देव्या नामसहस्रकम् ॥ ३२०

सूत उवाच।

प्रसङ्गात् कथितं विप्रा देव्या माहात्म्यमुत्तमम्।
अतः परं प्रजासर्गं भृग्वादीनां निबोधत ॥ ३२१

इति श्रीकौर्म्मे महापुराणे पूर्व्वभागे देवीमाहात्म्ये देव्या नामसहस्रकथनं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः।

सूत उवाच।

भृगोः ख्यात्यां समुत्पन्ना लक्ष्मीर्नारायणप्रिया।
देवौ धाताविधातारौ मेरोर्जामातरौ शुभौ ॥ १
आयतिर्नियतिश्चैव मेरोः कन्ये महात्मनः।
धाताविधात्रोस्ते भार्य्ये तयोर्जातौ सुतावुभौ ॥ २
प्राणश्चैव मृकण्डुश्च मार्कण्डेयो मृकण्डुतः।
तथा वेदशिरा नाम प्राणस्य द्युतिमान् सुतः ॥ ३
मरीचेरपि सम्भूतिः पूर्णमासमसूयत।
कन्याचतुष्टयञ्चैव सर्व्वलक्षणसंयुतम् ॥ ४
तुष्टिर्ज्येष्ठा तथा वृष्टिः कृष्टिश्चापचितिस्तथा।
विरजाः पर्व्वतश्चैव पूर्णमासस्य तौ सुतौ ॥ ५
क्षमा तु सुषुवे पुत्रान् पुलहस्य प्रजापतेः।
कर्द्दमञ्च वरीयांसं सहिष्णुं मुनिसत्तमम् ॥ ६
तथैव च कनीयांसं तपोनिर्द्धूतकल्मषम्।
अनसूया तथैवात्रेर्जज्ञे पुत्रानकल्मषान् ॥ ७
सोमं दुर्व्वाससञ्चैव दत्तात्रेयञ्च योगिनम्।
स्मृतिश्चाङ्गिरसः पुत्री जज्ञे लक्षणसंयुता ॥ ८
सिनीवालीं कुहूञ्चैव राकामनुमतीमपि।
प्रीत्यां पुलस्त्यो भगवान् दत्तोलिमसृजत् प्रभुः ॥ ९
पूर्व्वजन्मनि योऽगस्त्यः स्मृतः स्वायम्भुवेऽन्तरे।
देवबाहुस्तथा कन्या द्वितीया नाम नामतः ॥ १०
पुत्राणां षष्टिसाहस्रं सन्ततिः सुषुवे क्रतोः।
ते चोर्द्ध्वरेतसः सर्व्वे बालखिल्या इति स्मृताः ॥ ११
वसिष्ठश्च तथोर्ज्जायां सप्त पुत्रानजीजनत्।
कन्याञ्च पुण्डरीकाक्षां सर्व्वशोभासमन्विताम् ॥ १२
रजोमात्रोर्द्ध्वबाहुश्च सवनश्चानघस्तथा।
सुतपाः शुक्र इत्येते सप्त पुत्रा महौजसः ॥ १३
योऽसौ रुद्रात्मको वह्निर्ब्रह्मणस्तनयो द्विजाः।
स्वाहा तस्मात् सुताँल्लेभे त्रीनुदारान् महौजसः॥१४
पावकः पवमानश्च शुचिरग्निश्च रूपतः।
निर्म्मथ्यः पवमानः स्याद्वैद्युतः पावकः स्मृतः ॥ १५
यश्चासौ तपते सूर्य्ये शुचिरग्निस्त्वसौ स्मृतः।
तेषान्तु सन्ततावन्ये चत्वारिंशच्च पञ्च च ॥ १६
पवमानः पावकश्च शुचिस्तेषां पिता च यः।
एते चैकोनपञ्चाशद्वह्नयः परिकीर्त्तिताः ॥ १७
सर्व्वे तपस्विनः प्रोक्ताः सर्व्वे यज्ञेषु भागिनः।
रुद्रात्मकाः स्मृताः सर्व्वे त्रिपुण्ड्राङ्कितमस्तकाः ॥ १८
अयज्वानश्च यज्वानः पितरो ब्रह्मणः सुताः।
अग्निष्वात्ता बर्हिषदो द्विधा तेषां व्यवस्थितिः ॥ १९
तेभ्यः स्वधा सुतां जज्ञे मेनां वै धारिणीं तथा।
ते उभे ब्रह्मवादिन्यौ योगिन्यौ मुनिसत्तमाः ॥ २०
असूत मेना मैनाकं क्रौञ्चं तस्यानुजं तथा।
गङ्गा हिमवतो जज्ञे सर्व्वलोकैकपावनी ॥ २१
स्वयोगाग्निबलाद्देवीं पुत्रीं लेभे महेश्वरीम्।
यथावत् कथितं पूर्व्वं देव्या माहात्म्यमुत्तमम्॥२२(क)
एषा दक्षस्य कन्यानां मयापत्यानुसन्ततिः।
व्याख्याता भवतां सद्यो मनोः सृष्टिं निबोधत ॥ २३

इति श्रीकौर्म्मे महापुराणे पूर्व्वभागे भृग्वादिसर्गकथनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

(क) इतः परं—
धारिणी मेरुराजस्य पत्नी पद्मसमानना।
देवौ धाताविधातारौ मेरोर्जामातरावुभौ ॥
श्लोकोऽयमधिकः क्वचित्।

चतुर्द्दशोऽध्यायः

सूत उवाच।

प्रियव्रतोत्तानपादौ मनोः स्वायम्भुवस्य तु।
धर्म्मज्ञौ तौ महावीर्य्यौ शतरूपा व्यजीजनत् ॥ १
ततस्तूत्तानपादस्य ध्रुवो नाम सुतोऽभवत्।
भक्त्या नारायणे देवे प्राप्तवान् स्थानमुत्तमम् ॥ २
ध्रुवाच्छिष्टिश्च भव्यश्च भव्याच्छम्भुर्व्यजायत।
शिष्टेराधत्त सुच्छाया पञ्च पुत्रानकल्मषान् ॥ ३
वशिष्ठवचनाद्देवी तपस्तप्त्वा सुदुश्चरम्।
आराध्य पुरुषं विष्णुं शालग्रामे जनार्द्दनम् ॥ ४
रिपुं रिपुञ्जयं विप्रं वृकलं वृकतेजसम्।
नारायणपरान् शुद्धान् स्वधर्म्मपरिपालकान् ॥ ५
रिपोराधत्त महिषी चक्षुषं सर्व्वतेजसम्।
सोऽजीजनत् पुष्करिण्यां सरूपं चाक्षुषं मनुम् ॥ ६
प्रजापतेरात्मजायां वीरणस्य महात्मनः।
मनोरजायन्त दश नड्वलायां महौजसः ॥ ७
कन्यायां सुमहावीर्य्या वैराजस्य प्रजापतेः।
ऊरुः पूरुः शतद्युम्नस्तपस्वी सत्यवाक् शुचिः ॥ ८
अग्निष्टदतिरात्रश्च सुद्युम्नश्चाभिमन्युकः।
ऊरोरजनयत् पुत्रान् षडाग्नेयी महाबलान् ॥ ९
अङ्गं सुमनसं ख्यातिं क्रतुमाङ्गिरसं शिवम्।
अङ्गाद्वेणोऽभवत् पश्चाद्वैण्यो वेणादजायत ॥ १०
योऽसौ पृथुरिति ख्यातः प्रजापालो महाबलः।
येन दुग्धा मही पूर्व्वं प्रजानां हितकाम्यया।
नियोगाद्ब्रह्मणः सार्द्धं देवेन्द्रेण महौजसा ॥ ११
वेणपुत्रस्य वितते पुरा पैतामहे मखे।
सूतः पौराणिको जज्ञे मायारूपः स्वयं हरिः ॥ १२
प्रवक्ता सर्व्वशास्त्राणां धर्म्मज्ञो गुरुवत्सलः।
तं मां वित्त मुनिश्रेष्ठाः पूर्व्वोद्भूतं सनातनम् ॥ १३
अस्मिन् मन्वन्तरे व्यासः कृष्णद्वैपायनः स्वयम्।
श्रावयामास मां प्रीत्या पुराणपुरुषो हरिः ॥ १४
मदन्वये तु ये सूताः सम्भूता वेदवर्ज्जिताः।
तेषां पुराणवक्तृत्वं वृत्तिरासीदजाज्ञया ॥ १५
स च वैण्यः पृथुर्धीमान् सत्यसन्धो जितेन्द्रियः।
सार्व्वभौमो महातेजाः स्वधर्म्मपरिपालकः ॥ १६
तस्य बाल्यात् प्रभृत्येव भक्तिर्नारायणेऽभवत्।
गोवर्द्धनगिरिं प्राप्य तपस्तेपे जितेन्द्रियः ॥ १७
तपसा भगवान् प्रीतः शङ्ख-चक्र-गदाधरः।
आगत्य देवो राजानं प्राह दामोदरः स्वयम् ॥ १८
धार्म्मिकौ रूपसम्पन्नौ सर्व्वशस्त्रभृतां वरौ।
मत्प्रसादादसन्दिग्धं पुत्रौ तव भविष्यतः।
एवमुक्त्वा हृषीकेशः स्वकीयां प्रकृतिं गतः ॥ १९
सोऽपि कृष्णे महातेजा निश्चलां भक्तिमुद्वहन्।
सोऽपालयत् स्वकं राज्यं चिन्तयन् मधुसूदनम् ॥ २०
अचिरादेव तन्वङ्गी भार्य्या तस्य शुचिस्मिता।
शिखण्डिनं हविर्द्धानमन्तर्द्धानं व्यजायत ॥ २१
शिखण्डिनोऽभवत् पुत्रः सुशील इति विश्रुतः।
धार्म्मिको रूपसम्पन्नो वेदवेदाङ्गपारगः ॥ २२
सोऽधीत्य विधिवद्वेदान् धर्म्मेण तपसि स्थितः।
मतिं चक्रे भाग्ययोगात् सन्न्यासं प्रति धर्म्मवित् ॥ २३
स कृत्वा तीर्थसंसेवां स्वाध्यायी तपसि स्थितः।
जगाम हिमवत्पृष्ठं कदाचित् सिद्धसेवितम् ॥ २४
तत्र धर्म्मपदं नाम धर्म्मसिद्धिप्रदं वनम्।
अपश्यद्योगिनां गम्यमगम्यं ब्रह्मविद्विषाम् ॥ २५
तत्र मन्दाकिनी नाम सुपुण्या विमला नदी।
पद्मोत्पलवनोपेता सिद्धाश्रमविभूषिता ॥ २६
स तस्या दक्षिणे तीरे मुनीन्द्रैर्योगिभिर्युतम्।
सुपुण्यमाश्रमं रम्यमपश्यत् प्रीतिसंयुतः ॥ २७
मन्दाकिनीजले स्नात्वा सन्तर्प्य पितृ-देवताः।
अर्च्चयित्वा महादेवं पुष्पैः पद्मोत्पलादिभिः ॥ २८
ध्यात्वार्कसंस्थमीशानं शिरस्याधाय चाञ्जलिम्।
सम्प्रेक्षमाणो भास्वन्तं तुष्टाव परमेश्वरम् ॥ २९
रुद्राध्यायेन गिरिशं रुद्रस्य चरितेन च।
अन्यैश्च विविधैः स्तोत्रैः शाम्भवैर्वेदसम्भवैः ॥ ३०
अथास्मिन्नन्तरेऽपश्यत् समायान्तं महामुनिम्।
श्वेताश्वतरनामानं महापाशुपतोत्तमम् ॥ ३१
भस्मसन्दिग्धसर्व्वाङ्गं कौपीनाच्छादनान्वितम्।
तपसा कर्षितात्मानं शुक्लयज्ञोपवीतिनम् ॥ ३२
समाप्य संस्तवं शम्भोरानन्दास्राविलेक्षणः।
ववन्दे शिरसा पादौ प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ ३३
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यन्मे साक्षान्मुनीश्वरः।

योगीश्वरोऽद्य भगवान् दृष्टो योगविदांवरः ॥ ३४
अहो मे सुमहद्भाग्यं तपांसि सफलानि मे ।
किं करिष्यामि शिष्योऽहं तव मां पालयानघ ॥ ३५
सोऽनुगृह्याथ राजानं सुशीलं शीलसंयुतम् ।
शिष्यत्वे प्रतिजग्राह तपसा क्षीणकल्मषम् ॥ ३६
सान्न्यासिकं विधिं कृत्स्नं कारयित्वा विचक्षणः ।
ददौ तदैश्वरं ज्ञानं स्वशाखाविहितव्रतम् ॥ ३७
अशेषं वेदसारं तत् पशुपाशविमोचनम् ।
अन्त्याश्रममिति ख्यातं ब्रह्मादिभिरनुष्ठितम् ॥ ३८
उवाच शिष्यान् सम्प्रेक्ष्य ये तदाश्रमवासिनः ।
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या ब्रह्मचर्य्यपरायणाः ॥ ३९
मया प्रवर्त्तितां शाखामधीत्यैवेह योगिनः ।
समासते महादेवं ध्यायन्तो निष्कलं शिवम् ॥ ४०
इह देवो महादेवो रममाणः सहोमया ।
अध्यास्ते भगवानीशो भक्तानामनुकम्पया ॥ ४१
इहाशेषजगद्धाता पुरा नारायणः स्वयम् ।
आराधयन् महादेवं लोकानां हितकाम्यया ॥ ४२
इहैव देवमीशानं देवानामपि दैवतम् ।
आराध्य महतीं सिद्धिं लेभिरे देव-दानवाः ॥ ४३
इहैव मुनयः सर्व्वे मरीच्याद्या महेश्वरम् ।
दृष्ट्वा तपोबलाज्ज्ञानं लेभिरे सार्व्वकालिकम् ॥ ४४
तस्मात् त्वमपि राजेन्द्र तपोयोगसमन्वितः ।
तिष्ठ नित्यं मया सार्द्धं ततः सिद्धिमवाप्स्यसि ॥ ४५
एवमाभाष्य विप्रेन्द्रो देवं ध्यात्वा पिनाकिनम् ।
आचचक्षे महामन्त्रं यथावत् सर्व्वसिद्धये ॥ ४६
सर्व्वपापोपशमनं वेदसारं विमुक्तिदम् ।
अग्निरित्यादिकं पुण्यमृषिभिः सम्प्रवर्त्तितम् ॥ ४७
सोऽपि तद्वचनाद्राजा सुशीलः श्रद्धयान्वितः ।
साक्षात् पाशुपतो भूत्वा वेदाभ्यासरतोऽभवत् ॥ ४८
भस्मोद्धूलितसर्व्वाङ्गः कन्द-मूल-फलाशनः ।
शान्तो दान्तो जितक्रोधः सन्न्यासविधिमाश्रितः ॥ ४९
हविर्द्धानस्तथाग्नेय्यां जनयामास वै सुतम् ।
प्राचीनवर्हिषं नाम्ना धनुर्व्वेदस्य पारगम् ॥ ५०
प्राचीनवर्हिर्भगवान् सर्व्वशस्त्रभृतांवरः ।
समुद्रतनयायां वै दश पुत्त्रानजीजनत् ॥ ५१
प्रचेतसस्ते विख्याता राजानः प्रथितौजसः ।
अधीतवन्तः स्वं वेदं नारायणपरायणाः ॥ ५२
दशभ्यस्तु प्रचेतोभ्यो मारिषायां प्रजापतिः ।
दक्षो जज्ञे महाभागो यः पूर्व्वं ब्रह्मणः सुतः ॥ ५३
स तु दक्षो महेशेन रुद्रेण सह धीमता ।
कृत्वा विवादं रुद्रेण शप्तः प्राचेतसोऽभवत् ॥ ५४
समायातं महादेवो दक्षं देव्या गृहं हरः ।
दृष्ट्वा यथोचितां पूजां दक्षाय प्रददौ स्वयम् ॥ ५५
तदा वै तमसाविष्टः सोऽधिकां ब्रह्मणः सुतः ।
पूजामनर्हामन्विच्छन् जगाम कुपितो गृहम् ॥ ५६
कदाचित् स्वगृहं प्राप्तां सतीं दक्षः सुदुर्म्मनाः ।
भर्त्रा सह विनिन्द्यैनां भर्त्सयामास वै रुषा ॥ ५७
अन्ये जामातरः श्रेष्ठा भर्त्तुस्तव पिनाकिनः ।
त्वमप्यसत्सुतास्माकं गृहाद्गच्छ यथागतम् ॥ ५८
तस्य तद्वाक्यमाकर्ण्य सा देवी शङ्करप्रिया ।
विनिन्द्य पितरं दक्षं ददाहात्मानमात्मना ॥ ५९
प्रणम्य पशुभर्त्तारं भर्त्तारं कृत्तिवाससम् ।
हिमवद्दुहिता साभूत् तपसा तस्य तोषिता ॥ ६०
ज्ञात्वा तु भगवान् रुद्रः प्रपन्नार्त्तिहरो हरः ।
शशाप दक्षं कुपितः समागत्याथ तद्गृहम् ॥ ६१
त्यक्त्वा देहमिमं ब्राह्मं क्षत्रियाणां कुले भव ।
स्वस्यां सुतायां मूढात्मा पुत्त्रमुत्पादयिष्यसि ॥ ६२
एवमुक्त्वा महादेवो ययौ कैलासपर्व्वतम् ।
स्वायम्भुवोऽपि कालेन दक्षः प्राचेतसोऽभवत् ॥ ६३
एतद्वः कथितं सर्व्वं मनोः स्वायम्भुवस्य तु ।
निसर्गं दक्षपर्य्यन्तं शृण्वतां पापनाशनम् ॥ ६४

इति श्रीकौर्म्मे महापुराणे पूर्व्वभागे स्वायम्भुव-
मनुसर्गकथनं नाम चतुर्द्दशोऽध्यायः॥१४॥

पञ्चदशोऽध्यायः ।

नैमिषीया ऊचुः ।

देवानां दानवानाञ्च गन्धर्व्वोरगरक्षसाम् ।
उत्पत्तिं विस्तराद्ब्रूहि सूत वैवस्वतेऽन्तरे ॥ १
स शप्तः शम्भुना पूर्व्वं दक्षः प्राचेतसो नृपः ।
किमकार्षीन्महाबुद्धे श्रोतुमिच्छाम साम्प्रतम् ॥ २

सूत उवाच।

वक्ष्ये नारायणेनोक्तं पूर्व्वकल्पानुषङ्गिकम्।
त्रिकालबद्धपापघ्नं प्रजासर्गस्य विस्तरम् ॥ ३
स शप्तः शम्भुना पूर्व्वं दक्षः प्राचेतसो नृपः।
विनिन्द्य पूर्व्ववैरेण गङ्गाद्वारेऽयजद्धरिम् (क)॥ ४
देवाश्च सर्व्वे भागार्थमाहूता विष्णुना सह।
सहैव मुनिभिः सर्व्वैरागता मुनिपुङ्गवाः ॥ ५
दृष्ट्वा देवकुलं कृत्स्नं शङ्करेण विनागतम्।
दधीचो नाम विप्रर्षिः प्राचेतसमथाब्रवीत् ॥ ६

दधीच उवाच।

ब्रह्मादयः पिशाचान्ता यस्याज्ञानुविधायिनः।
स देवः साम्प्रतं रुद्रो विधिना किं न पूज्यते ॥ ७

दक्ष उवाच।

सर्व्वेष्वेव हि यज्ञेषु न भागः परिकल्पितः।
न मन्त्रा भार्य्यया सार्द्धं शङ्करस्येति नेज्यते ॥ ८
विहस्य दक्षं कुपितो वचः प्राह महामुनिः।
शृण्वतां सर्व्वदेवानां सर्व्वज्ञानमयः स्वयम् ॥ ९

दधीच उवाच।

यतः प्रवृत्तिर्विश्वात्मा यश्चासौ परमेश्वरः।
सम्पूज्यते सर्व्वयज्ञैर्विदित्वा किं न शङ्करः ॥ १०

दक्ष उवाच।

न ह्ययं शङ्करो रुद्रः संहर्त्ता तामसो हरः।
नग्नः कपाली विकृतो विश्वात्मा नोपपद्यते ॥ ११
ईश्वरो हि जगत्स्रष्टा प्रभुर्नारायणो हरिः।
सत्त्वात्मकोऽसौ भगवानिज्यते सर्व्वकर्म्मसु ॥ १२

दधीच उवाच।

किं त्वया भगवानेष सहस्रांशुर्न दृश्यते।
सर्व्वलोकैकसंहर्त्ता कालात्मा परमेश्वरः ॥ १३
यं गृणन्तीह विद्वांसो धार्म्मिका ब्रह्मवादिनः।
सोऽयं साक्षी तीव्ररोचिः कालात्मा शाङ्करी तनुः॥१४
एष रुद्रो महादेवः कपाली च घृणी हरः।
आदित्यो भगवान् सूर्य्यो नीलग्रीवो विलोहितः॥१५
संस्तूयते सहस्रांशुः सामगाध्वर्य्युहोतृभिः।
पश्यैनं विश्वकर्म्माणं रुद्रमूर्त्तिं त्रयीमयीम् ॥ १६

(क) गङ्गाद्वारे नायजद्भवमिति क्वचित् पाठः।

दक्ष उवाच।

य एते द्वादशादित्या आगता यज्ञभागिनः।
सर्व्वे सूर्य्या इति ख्याता न ह्यन्यो विद्यते रविः ॥१७
एवमुक्ते तु मुनयः समायाता दिदृक्षवः।
बाढमित्यब्रुवन् दक्षं तस्य साहाय्यकारिणः ॥ १८
तमसाविष्टमनसो न पश्यन्तो वृषध्वजम्।
सहस्रशोऽथ शतशो बहुशो भूय एव हि ॥ १९
निन्दन्तो वैदिकान् मन्त्रान् सर्व्वभूतपतिं हरम्।
अपूजयन् दक्षवाक्यं मोहिता विष्णुमायया ॥ २०
देवाश्च सर्व्वे भागार्थमागता वासवादयः।
नापश्यन् देवमीशानमृते नारायणं हरिम् ॥ २१
हिरण्यगर्भो भगवान् ब्रह्मा ब्रह्मविदांवरः।
पश्यतामेव सर्व्वेषां क्षणादन्तरधीयत ॥ २२
अन्तर्हिते भगवति दक्षो नारायणं हरिम्।
रक्षकं जगतां देवं जगाम शरणं स्वयम् ॥ २३
प्रवर्त्तयामास च तं यज्ञं दक्षोऽथ निर्भयः।
रक्षको भगवान् विष्णुः शरणागतरक्षकः ॥ २४
पुनः प्राह च तं दक्षं दधीचो भगवानृषिः।
सम्प्रेक्ष्यर्षिगणान् देवान् सर्व्वान् वै रुद्रविद्विषः॥२५
अपूज्यपूजने चैव पूज्यानाञ्चाप्यपूजने।
नरः पापमवाप्नोति महद्वै नात्र संशयः ॥ २६
असतां प्रग्रहो यत्र सताञ्चैव विमानना।
दण्डो देवकृतस्तत्र सद्यः पतति दारुणः ॥ २७
एवमुक्त्वाथ विप्रर्षिः शशापेश्वरविद्विषः।
समागतान् ब्राह्मणांस्तान् दक्षसाहाय्यकारिणः॥२८
यस्माद्बहिष्कृतो वेदाद्भवद्भिः परमेश्वरः।
विनिन्दितो महादेवः शङ्करो लोकवन्दितः ॥ २९
भविष्यन्ति त्रयीबाह्याः सर्व्वेऽपीश्वरविद्विषः।
निन्दन्तोह्यैश्वरं मार्गं कुशास्त्रासक्तचेतसः ॥ ३०
मिथ्याधीतसमाचारा मिथ्याज्ञानप्रलापिनः।
प्राप्य घोरं कलियुगं कलिजैः परिपीड़िताः ॥ ३१
त्यक्त्वा तपोबलं कृत्स्नं गच्छध्वं नरकान् पुनः।
भविष्यति हृषीकेशः स्वाश्रितोऽपि पराङ्मुखः ॥ ३२
एवमुक्त्वाथ विप्रर्षिर्विरराम तपोनिधिः।
जगाम मनसा रुद्रमशेषाघविनाशनम् ॥ ३३
एतस्मिन्नन्तरे देवी महादेवी महेश्वरी।

पतिं पशुपतिं देवं ह्यालेतत् प्राह सर्व्वदृक् ॥ ३४
श्रीदेव्युवाच।
दक्षो यज्ञेन यजते पिता मे पूर्व्वजन्मनि।
विनिन्द्य भवतो भावमात्मानञ्चापि शङ्कर ॥ ३५
देवा महर्षयश्चासंस्तत्र साहाय्यकारिणः।
विनाशयाशु तं यज्ञं वरमेतं वृणोम्यहम् ॥ ३६
एवं विज्ञापितो देव्या देवदेवः परः प्रभुः।
ससर्ज्ज सहसा रुद्रं दक्षयज्ञजिघांसया ॥ ३७
सहस्रशीर्षपादञ्च सहस्राक्षं महाभुजम्।
सहस्रपाणिं दुर्द्धर्षं युगान्तानलसन्निभम् ॥ ३८
दंष्ट्राकरालं दुष्प्रेक्ष्यं शङ्खचक्रधरं प्रभुम्।
दण्डहस्तं महानादं शार्ङ्गिणं भूतिभूषणम् ॥ ३९
वीरभद्र इति ख्यातं देवदेवसमन्वितम्।
स जातमात्रो देवेशमुपतस्थे कृताञ्जलिः ॥ ४०
तमाह दक्षस्य मखं विनाशय शिवोऽस्त्विति।
विनिन्द्य मां स यजते गङ्गाद्वारे गणेश्वर ॥ ४१
ततो बन्धप्रयुक्तेन सिंहेनैकेन लीलया।
वीरभद्रेण दक्षस्य विनाशमगमत् क्रतुः ॥ ४२
मन्युना चोमया सृष्टा भद्रकाली महेश्वरी।
तया च सार्द्धं वृषभं समारुह्य ययौ गणः ॥ ४३
अन्ये सहस्रशो रुद्रा निसृष्टास्तेन धीमता।
रोमजा इति विख्यातास्तस्य साहाय्यकारिणः ॥ ४४
शूल-शक्ति-गदाहस्ता दण्डोपलकरास्तथा।
कालाग्निरुद्रसङ्काशा नादयन्तो दिशो दश ॥ ४५
सर्व्वे वृषभमारूढाः सभार्य्याश्चातिभीषणाः।
समावृत्य गणश्रेष्ठं ययुर्दक्षमखं प्रति ॥ ४६
सर्व्वे सम्प्राप्य तं देशं गङ्गाद्वारमिति श्रुतम्।
ददृशुर्यज्ञदेशं वै दक्षस्यामिततेजसः ॥ ४७
देवाङ्गनासहस्राढ्यमप्सरोगीतनादितम्।
वीणावेणुनिनादाढ्यं वेदवादाभिनादितम् ॥ ४८
दृष्ट्वा सहर्षिभिर्देवैः समासीनं प्रजापतिम्।
उवाच भद्रया रुद्रैर्वीरभद्रः स्मयन्निव ॥ ४९
वयं ह्यनुचराः सर्व्वे शर्व्वस्यामिततेजसः।
भागार्थं लिप्सया प्राप्ता भागान्यच्छतमीप्सितान् ॥ ५०
अथ चेत् कस्यचिदियमाज्ञा मुनिवरोत्तमाः।
भागो भवद्भ्यो देयस्तु नास्मभ्यमिति कथ्यताम्।
तं ब्रूताज्ञापयति यो वेत्स्यामो हि वयं ततः ॥ ५१
एवमुक्ता गणेशेन प्रजापतिपुरःसराः।
देवा ऊचुर्यज्ञभागी न च मन्त्रा इति प्रभो (क) ॥ ५२
मन्त्रा ऊचुः सुरा यूयं तमोपहतचेतसः।
ये नाध्वरस्य राजानं पूजयेयुर्महेश्वरम् ॥ ५३
ईश्वरः सर्व्वभूतानां सर्व्वदेवतनुर्हरः।
पूज्यते सर्व्वयज्ञेषु सर्व्वाभ्युदयसिद्धिदः ॥ ५४
एवमुक्ता महेशानं मायया नष्टचेतनाः।
न मेनिरे ययुर्मन्त्रा देवान् मुक्त्वा स्वमालयम् ॥ ५५
ततः स भद्रो भगवान् सभार्य्यः सगणेश्वरः।
स्पृशन् कराभ्यां विप्रर्षिं दधीचं प्राह देवताः ॥ ५६
मन्त्राः प्रमाणं न कृता युष्माभिर्बलदर्पितैः।
यस्मात् प्रसह्य तस्माद्वो नाशयाम्यद्य गर्व्वितान् ॥ ५७
इत्युक्त्वा यज्ञशालां तां ददाह गणपुङ्गवः।
गणेश्वराश्च संक्रुद्धा यूपानुत्पाट्य चिक्षिपुः ॥ ५८
प्रस्तोत्रा सह होत्रा च अश्वञ्चैव गणेश्वराः।
गृहीत्वा भीषणाः सर्व्वे गङ्गास्रोतसि चिक्षिपुः ॥ ५९
वीरभद्रोऽपि दीप्तात्मा शक्रस्यैवोद्यतं करम्।
व्यष्टम्भयददीनात्मा तथान्येषां दिवौकसाम् ॥ ६०
भगस्य नेत्रे चोत्पाट्य करजाग्रेण लीलया।
निहत्य मुष्टिना दन्तान् पूष्णश्चैवमपातयत् ॥ ६१
तथा चन्द्रमसं देवं पादाङ्गुष्ठेन लीलया।
धर्षयामास बलवान् स्मयमानो गणेश्वरः ॥ ६२
वह्नेर्हस्तद्वयं छित्त्वा जिह्वामुत्पाट्य लीलया।
जघान मूर्द्ध्नि पादेन मुनीनपि मुनीश्वराः ॥ ६३
तथा विष्णुं सगरुडं समायान्तं महाबलः।
विव्याध निशितैर्बाणैः स्तम्भयित्वा सुदर्शनम् ॥ ६४
समालोक्य महाबाहुरागत्य गरुड़ो गणम्।
जघान पक्षैः सहसा ननादाम्बुनिधिर्यथा ॥ ६५
ततः सहस्रशो भद्रः ससर्ज्ज गरुड़ान् स्वयम्।
वैनतेयादभ्यधिकान् गरुड़ं ते प्रदुद्रुवुः ॥ ६६
तान् दृष्ट्वा गरुड़ो धीमान् पलायत महाजवः।
विसृज्य माधवं वेगात् तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ६७

(क) अत्र "देवा ऊचुः।
प्रमाणं वो न जानीमो भागे मन्त्रा इति प्रभुम्।"
इति पाठान्तर क्वचित्।

अन्तर्हिते वैनतेये भगवान् पद्मसम्भवः।
आगत्य वारयामास वीरभद्रञ्च केशवम् ॥ ६८
प्रसादयामास च तं गौरवात् परमेष्ठिनः।
संस्तूय भगवानीशं शम्भुस्तत्रागमत् स्वयम् ॥ ६९
वीक्ष्य देवाधिदेवं तं साम्बं सर्व्वगुणाश्रयम्।
तुष्टाव भगवान् ब्रह्मा दक्षः सर्व्वे दिवौकसः ॥ ७०
विशेषात् पार्व्वतीं देवीमीश्वरार्द्धशरीरिणीम्।
स्तोत्रैर्नानाविधैर्दक्षः प्रणम्य च कृताञ्जलिः ॥ ७१
ततो भगवती देवी प्रहसन्ती महेश्वरम्।
प्रसन्नमनसा रुद्रं वचः प्राह घृणानिधिः ॥ ७२
त्वमेव जगतः स्रष्टा शासिता चैव रक्षिता।
अनुग्राह्यो भगवता दक्षश्चापि दिवौकसः ॥ ७३
ततः प्रहस्य भगवान् कपर्द्दी नीललोहितः।
उवाच प्रणतान् देवान् प्राचेतसमथो हरः ॥ ७४
गच्छध्वं देवताः सर्व्वाः प्रसन्नो भवतामहम्।
सम्पूज्यः सर्व्वयज्ञेषु न निन्द्योऽहं विशेषतः ॥ ७५
त्वञ्चापि शृणु मे दक्ष वचनं सर्व्वरक्षणम्।
त्यक्त्वा लोकैषणामेतां मद्भक्तो भव यत्नतः ॥ ७६
भविष्यसि गणेशानः कल्पान्तेऽनुग्रहान्मम।
तावत् तिष्ठ ममादेशात् स्वाधिकारेषु निर्वृतः ॥ ७७
एवमुक्त्वा तु भगवान् सपत्नीकः सहानुगः।
अदर्शनमनुप्राप्तो दक्षस्यामिततेजसः ॥ ७८
अन्तर्हिते महादेवे शङ्करे पद्मसम्भवः।
व्याजहार स्वयं दक्षमशेषजगतो हितम् ॥ ७९

ब्रह्मोवाच।

किं तवापगतो मोहः प्रसन्ने वृषभध्वजे।
यदाचष्ट स्वयं देवः पालयैतदतन्द्रितः ॥ ८०
सर्व्वषामेव भूतानां हृद्येष वसतीश्वरः।
पश्यन्ति यं ब्रह्मभूता विद्वांसो वेदवादिनः ॥ ८१
स चात्मा सर्व्वभूतानां स वीजं परमा गतिः।
स्तूयते वैदिकैर्मन्त्रैर्देवदेवो महेश्वरः ॥ ८२
तमर्च्चयन्ति ये रुद्रं स्वात्मना च सनातनम्।
चेतसा भावयुक्तेन ते यान्ति परमं पदम् ॥ ८३
तस्मादनादिमध्यान्तं विज्ञाय परमेश्वरम्।
कर्म्मणा मनसा वाचा समाराधय यत्नतः ॥ ८४
यत्नात् परिहरेशस्य निन्दां स्वात्मविनाशनीम्।
भवन्ति सर्व्वदोषाय निन्दकस्य क्रिया हि ताः ॥ ८५
यस्तवैष महायोगी रक्षको विष्णुरव्ययः।
स देवो भगवान् रुद्रो महादेवो न संशयः ॥ ८६
मन्यन्ते ये जगद्योनिं विभिन्नं विष्णुमीश्वरात्।
मोहादवेदनिष्ठत्वात् ते यान्ति नरकं नराः ॥ ८७
वेदानुवर्त्तिनो रुद्रं देवं नारायणं तथा।
एकीभावेन पश्यन्ति मुक्तिभाजो भवन्ति ते ॥ ८८
यो विष्णुः स स्वयं रुद्रो यो रुद्रः स जनार्द्दनः(क)।
इति मत्वा भजेद्देवं स याति परमां गतिम् ॥ ८९
सृजत्येष जगत् सर्व्वं विष्णुस्तत् पश्यतीश्वरः।
इत्थं जगत् सर्व्वमिदं रुद्र-नारायणोद्भवम् ॥ ९०
तस्मात् त्यक्त्वा हरेर्निन्दां हरे चापि समाहितः।
समाश्रय महादेवं शरण्यं ब्रह्मवादिनाम् ॥ ९१
उपश्रुत्याथ वचनं विरिञ्चस्य प्रजापतिः।
जगाम शरणं देवं गोपतिं कृत्तिवाससम् ॥ ९२
येऽन्ये शापाग्निनिर्द्दग्धा दधीचस्य महर्षयः।
द्विषन्तो मोहिता देवं सम्बभूवुः कलिष्वथ ॥ ९३
त्यक्त्वा तपोबलं कृत्स्नं विप्राणां कुलसम्भवाः।
पूर्व्वसंस्कारमाहात्म्याद्ब्रह्मणो वचनादिह ॥ ९४
मुक्तशापास्ततः सर्व्वे कल्पान्ते रौरवादिषु।
निपात्यमानाः कालेन सम्प्राप्यादित्यवर्चसम् ॥ ९५
ब्रह्माणं जगतामीशमनुज्ञाताः स्वयम्भुवा।
समाराध्य तपोयोगादीशानं त्रिदशाधिपम्।
भविष्यन्ति यथापूर्व्वं शङ्करस्य प्रसादतः ॥ ९६
एतद्वः कथितं सर्व्वं दक्षयज्ञनिसूदनम्।
शृणुध्वं दक्षपुत्त्रीणां सर्व्वासाञ्चैव सन्ततिम् ॥ ९७
इति श्रीकौर्म्मे महापुराणे पूर्व्वभागे दक्षयज्ञ-विध्वंसो नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

षोड़शोऽध्यायः।

सूत उवाच।

प्रजाः सृजेति सन्दिष्टः पूर्व्वं दक्षः स्वयम्भुवा।
ससर्ज्ज देवान् गन्धर्व्वानृषींश्चैवासुरोरगान् ॥ १
यदास्य सृजतः पूर्व्वं न व्यवर्द्धन्त ताः प्रजाः।
तदा ससर्ज्ज भूतानि मैथुनेनैव धर्म्मतः ॥ २

(क) पितामह इति पाठान्तरम्।

असिक्नां जनयामास वीरणस्य प्रजापतेः।
सुतायां धर्म्मयुक्तायां पुत्राणान्तु सहस्रकम् ॥ ३
तेषु पुत्रेषु नष्टेषु मायया नारदस्य तु।
षष्टिं दक्षोऽसृजत् कन्या वैरिण्यां वै प्रजापतिः ॥ ४
ददौ स दश धर्म्माय कश्यपाय त्रयोदश।
विंशत् सप्त च सोमाय चतस्रोऽरिष्टनेमये ॥ ५
द्व चैव बहुपुत्राय द्वे कृशाश्वाय धीमते।
द्वे चैवाङ्गिरसे तद्वत् तासां वक्ष्येऽथ विस्तरम् ॥ ६
मरुत्वती वसुर्यामी लम्बा भानुररुन्धती।
सङ्कल्पा च मुहूर्त्ता च साध्या विश्वा च भामिनी ॥ ७
धर्म्मपत्न्यो दश त्वेतास्तासां पुत्रान् निबोधत।
विश्वेदेवास्तु विश्वायां साध्या साध्यानजीजनत् ॥ ८
मरुत्वत्यां मरुत्वन्तो वसवोऽष्टौ वसोः सुताः।
भानोस्तु भानवश्चैव मुहूर्त्तास्तु मुहूर्त्तजाः ॥ ९
लम्बायाश्चाथ घोषो वै नागवीथी तु यामिजा।
पृथिवीविषयं सर्व्वमरुन्धत्यामजायत ॥ १०
सङ्कल्पायास्तु सङ्कल्पो धर्म्मपुत्रा दश स्मृताः।
ये त्वनेकवसुप्राणा देवा ज्योतिःपुरोगमाः ॥ ११
वसवोऽष्टौ समाख्यातास्तेषां वक्ष्यामि विस्तरम्।
आपो ध्रुवश्च सोमश्च धरश्चैवानिलोऽनलः ॥ १२
प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टौ प्रकीर्त्तिताः।
आपस्य पुत्रो वैतण्ड्यः श्रमः शान्तो ध्वनिस्तथा॥१३
ध्रुवस्य पुत्रो भगवान् कालो लोकप्रकालनः।
सोमस्य भगवान् वर्च्चा धरस्य द्रविणः सुतः ॥ १४
मनोजवोऽनिलस्यासीदविज्ञातगतिस्तथा।
कुमारो ह्यनलस्यासीत् सेनापतिरिति स्मृतः ॥ १५
देवलो भगवान् योगी प्रत्यूषस्याभवत् सुतः।
विश्वकर्म्मा प्रभासस्य शिल्पकर्त्ता प्रजापतिः ॥ १६
अदितिर्द्दितिर्दनुस्तद्वदरिष्टा सुरसा खसा।
सुरभिर्विनता चैव ताम्रा क्रोधवशा त्विरा।
कद्रुर्मुनिश्च धर्म्मज्ञा तत्पुत्रान् वै निबोधत ॥ १७
अंशो धाता भगस्त्वष्टा मित्रोऽथ वरुणोऽर्य्यमा।
विवस्वान् सविता पूषा ह्यंशुमान् विष्णुरेव च ॥ १८
तुषिता नाम ते पूर्व्वं चाक्षुषस्यान्तरे मनोः।
वैवस्वतेऽन्तरे प्राप्ते आदित्याश्चादितेः सुताः ॥ १९
दितिः पुत्रद्वयं लेभे कश्यपाद्बलगर्व्वितम्।
हिरण्यकशिपुं ज्येष्ठं हिरण्याक्षं तथानुजम् ॥ २०
हिरण्यकशिपुर्दैत्यो महाबलपराक्रमः।
आराध्य तपसा देवं ब्रह्माणं परमेष्ठिनम्।
दृष्ट्वा लेभे वरान् दिव्यान् स्तुत्वासौ विविधैः स्तवैः॥२१
अथ तस्य बलाद्देवाः सर्व्व एव महर्षयः।
बाधितास्ताड़िता जग्मुर्द्देवदेवं पितामहम् ॥ २२
शरण्यं शरणं देवं शम्भुं सर्व्वजगन्मयम्।
ब्रह्माणं लोककर्त्तारं त्रातारं पुरुषं परम्।
कूटस्थं जगतामेकं पुराणं पुरुषोत्तमम् ॥ २३
स याचितो देववरैर्मुनिभिश्च मुनीश्वराः।
सर्व्वदेवहितार्थाय जगाम कमलासनः ॥ २४
संस्तूयमानः प्रणतैर्मुनीन्द्रैरमरैरपि।
क्षीरोदस्योत्तरं कूलं यत्रास्ते हरिरीश्वरः ॥ २५
दृष्ट्वा देवं जगद्योनिं विष्णुं विश्वगुरुं शिवम्।
ववन्दे चरणौ मूर्द्ध्ना कृताञ्जलिरभाषत ॥ २६

ब्रह्मोवाच।

त्वं गतिः सर्व्वभूतानामनन्तोऽस्यखिलात्मकः।
व्यापी सर्व्वामरवपुर्महायोगी सनातनः ॥ २७
त्वमात्मा सर्व्वभूतानां प्रधानं प्रकृतिः परा।
वैराग्यैश्वर्य्यनिरतो वागतीतो निरञ्जनः ॥ २८
त्वं कर्त्ता चैव भर्त्ता च निहन्ता च सुरद्विषाम्।
त्रातुमर्हस्यनन्तेश त्रातासि परमेश्वरः ॥ २९
इत्थं स विष्णुर्भगवान् ब्रह्मणा सम्प्रबोधितः।
प्रोवाचोन्निद्रपद्माक्षः पीतवासाः सुरान् द्विजाः ॥३०
किमर्थं सुमहावीर्य्याः सप्रजापतिकाः सुराः।
इमं देशमनुप्राप्ताः किं वा कार्य्यं करोमि वः ॥ ३१

देवा ऊचुः।

हिरण्यकशिपुर्नाम ब्रह्मणो वरदर्पितः।
बाधते भगवन् दैत्यो देवान् सर्व्वान् सहर्षिभिः ॥३२
अवध्यः सर्व्वभूतानां त्वामृते पुरुषोत्तमम्।
हन्तुमर्हसि सर्व्वेषां त्रातासि त्वं जगन्मय ॥ ३३
श्रुत्वा तद्दैवतैरुक्तं स विष्णुर्लोकभावनः।
वधाय दैत्यमुख्यस्य सोऽसृजत् पुरुषं स्वयम् ॥ ३४
मेरुपर्व्वतवर्ष्माणं घोररूपं भयानकम्।
शङ्ख-चक्र-गदापाणिं तं प्राह गरुड़ध्वजः ॥ ३५
हत्वा तं दैत्यराजानं हिरण्यकशिपुं पुनः।

इमं देशं समागन्तुं शक्तिमान् दैत्यपौरुषात् ॥ ३६
निशम्य वैष्णवं वाक्यं प्रणम्य पुरुषोत्तमम्।
महापुरुषमव्यक्तं ययौ दैत्यमहापुरम् ॥ ३७
विमुञ्चन् भैरवं नादं शङ्ख-चक्र-गदाधरः।
आरुह्य गरुड़ं देवो महामेरुरिवापरः ॥ ३८
आकर्ण्य दैत्यप्रवरा महामेघरवोपमम्।
समन्ताच्चक्रिरे नादं तथा दैत्यपतेर्भयात् ॥ ३९

असुरा ऊचुः।

कश्चिदागच्छति महान् पुरुषो देवनोदितः।
विमुञ्चन् भैरवं नादं तं जानीमो जनार्द्दनम् ॥ ४०
ततः सहासुरवरैर्हिरण्यकशिपुः स्वयम्।
सन्नद्धैः सायुधैः पुत्त्रैः प्रह्लादाद्यैस्तदा ययौ ॥ ४१
दृष्ट्वा तं गरुड़ारूढ़ं सूर्य्यकोटिसमप्रभम्।
पुरुषं पर्व्वताकारं नारायणमिवापरम्।
दुद्रुवुः केचिदन्योन्यमूचुः सम्भ्रान्तलोचनाः ॥ ४२
अयं स देवो देवानां गोप्ता नारायणो रिपुः।
अस्माकमव्ययो नूनं तत्सुतो वा समागतः ॥ ४३
इत्युक्त्वा शस्त्रवर्षाणि ससृजुः पुरुषाय ते।
स तानि चाहतो देवो नाशयामास लीलया ॥ ४४
तदा हिरण्यकशिपोश्चत्वारः प्रथितौजसः।
पुत्त्रा नारायणोद्भूतं युयुधुर्म्मेघनिस्वनाः ॥ ४५
प्रह्लादश्चानुह्लादश्च संह्लादो ह्लाद एव च ॥ ४६
प्रह्लादः प्राहिणोद्ब्राह्ममनुह्लादोऽथ वैष्णवम्।
संह्लादश्चापि कौमारमाग्नेयं ह्लाद एव च ॥ ४७
तानि तं पुरुषं प्राप्य चत्वार्य्यस्त्राणि वैष्णवम्।
न शेकुश्चालितुं विष्णुं वासुदेवं यथातथम् ॥ ४८
अथासौ चतुरः पुत्त्रान् महाबाहुर्महाबलः।
प्रगृह्य पादेषु करैश्चिक्षेप च ननाद च ॥ ४९
विमुक्तेष्वथ पुत्त्रेषु हिरण्यकशिपुः स्वयम्।
पादेन ताड़यामास वेगेनोरसि तं बली ॥ ५०
स तेन पीड़ितोऽत्यर्थं गरुड़ेन सहानुगः।
अदृश्यः प्रययौ तूर्णं यत्र नारायणः प्रभुः ॥ ५१
गत्वा विज्ञापयामास प्रवृत्तमखिलं तदा।
सञ्चिन्त्य मनसा देवः सर्व्वज्ञानमयोऽमलः ॥ ५२
नरस्यार्द्धतनुं कृत्वा सिंहस्यार्द्धतनुं तदा।
नृसिंहवपुरव्यग्रो हिरण्यकशिपोः पुरे ॥ ५३
आविर्ब्बभूव सहसा मोहयन् दैत्य-दानवान्।
दंष्ट्राकरालो योगात्मा युगान्तदहनोपमः ॥ ५४
समारुह्यात्मनः शक्तिं सर्व्वसंहारकारिकाम्।
भाति नारायणोऽनन्तो यथा मध्यन्दिने रविः ॥ ५५
दृष्ट्वा नृसिंहं पुरुषं प्रह्लादं ज्येष्ठपुत्त्रकम्।
वधाय प्रेरयामास नरसिंहस्य सोऽसुरः ॥ ५६
इमं नृसिंहं पुरुषं पूर्व्वस्मादूनशक्तिकम्।
सहैव तेऽनुजैः सर्व्वैर्नाशयाशु मयेरितः ॥ ५७
स तन्नियोगादसुरः प्रह्लादो विष्णुमव्ययम्।
युयुधे सर्व्वयत्नेन नरसिंहेन निर्ज्जितः ॥ ५८
ततः संमोहितो दैत्यो हिरण्याक्षस्तदानुजः।
ध्यात्वा पशुपतेरस्त्रं ससर्ज्ज च ननाद च ॥ ५९
तस्य देवाधिदेवस्य विष्णोरमिततेजसः।
न हानिमकरोदस्त्रं यथा देवस्य शूलिनः ॥ ६०
दृष्ट्वा पराहतन्त्वस्त्रं प्रह्लादो भाग्यगौरवात्।
मेने सर्व्वात्मकं देवं वासुदेवं सनातनम् ॥ ६१
सन्त्यज्य सर्व्वशस्त्राणि सत्त्वयुक्तेन चेतसा।
ननाम शिरसा देवं योगिनां हृदयेशयम् ॥ ६२
स्तुत्वा नारायणं स्तोत्रैर्ऋग्यजुःसामसम्भवैः।
निवार्य्य पितरं भ्रातॄन् हिरण्याक्षं तदाब्रवीत् ॥ ६३
अयं नारायणोऽनन्तः शाश्वतो भगवानजः।
पुराणः पुरुषो देवो महायोगी जगन्मयः ॥ ६४
अयं धाता विधाता च स्वयंज्योतिर्निरञ्जनः।
प्रधानं पुरुषं तत्त्वं मूलप्रकृतिरव्यया ॥ ६५
ईश्वरः सर्व्वभूतानामन्तर्यामी गुणातिगः।
गच्छध्वमेनं शरणं विष्णुमव्यक्तमच्युतम् ॥ ६६
एवमुक्ते सुदुर्ब्बुद्धिर्हिरण्यकशिपुः स्वयम्।
प्रोवाच पुत्त्रमत्यर्थं मोहितो विष्णुमायया ॥ ६७
अयं सर्व्वात्मना वध्यो नृसिंहोऽल्पपराक्रमः।
समागतोऽस्मद्भवनमिदानीं कालचोदितः ॥ ६८
विहस्य पितरं पुत्त्रो वचः प्राह महामतिः।
मा निन्दस्वैनमीशानं भूतानामेकमव्ययम् ॥ ६९
कथं देवो महादेवः शाश्वतः कालवर्ज्जितः।
कालेन हन्यते विष्णुः कालात्मा कालरूपधृक् ॥ ७०
ततः सुवर्णकशिपुर्दुरात्मा कालचोदितः।
निवारितोऽपि पुत्त्रेण युयुधे हरिमव्ययम् ॥ ७१

संरक्तनयनोऽनन्तो हिरण्यनयनाग्रजम्।
नखैर्विदारयामास प्रह्लादस्यैव पश्यतः॥ ७२
हते हिरण्यकशिपौ हिरण्याक्षो महाबलः।
विसृज्य पुत्रं प्रह्लादं दुद्रुवे भयविह्वलः॥ ७३
अनुह्लादादयः पुत्रा अन्ये च शतशोऽसुराः।
नृसिंहदेहसम्भूतैः सिंहैर्नीता यमक्षयम्॥ ७४
ततः संहृत्य तद्रूपं हरिर्नारायणः प्रभुः।
स्वमेव परमं रूपं ययौ नारायणाह्वयम्॥ ७५
गते नारायणे दैत्यः प्रह्लादोऽसुरसत्तमः।
अभिषेकेण युक्तेन हिरण्याक्षमयोजयत्॥ ७६
स बाधयामास सुरान् रणे जित्वा मुनीनपि।
लब्धान्धकं महापुत्रं तपसाराध्य शङ्करम्॥ ७७
देवान् जित्वा सदेवेन्द्रान् बद्ध्वा च धरणीमिमाम्।
नीत्वा रसातलं चक्रे वेदान् वै निष्प्रभांस्तथा॥ ७८
ततः सब्रह्मका देवाः परिम्लानमुखश्रियः।
गत्वा विज्ञापयामासुर्विष्णवे हरिमन्दिरम्॥ ७९
स चिन्तयित्वा विश्वात्मा तद्वधोपायमव्ययः।
सर्व्वदेवमयं शुभ्रं वाराहं वपुरादधे॥ ८०
गत्वा हिरण्यनयनं हत्वा तं पुरुषोत्तमः।
दंष्ट्रयोद्धारयामास कल्पादौ धरणीमिमाम्॥ ८१
त्यक्त्वा वाराहसंस्थानं संस्थाप्यैवं सुरद्विषः।
स्वामेव प्रकृतिं दिव्यां ययौ विष्णुः परं पदम्॥ ८२
तस्मिन् हतेऽमररिपौ प्रह्लादो विष्णुतत्परः।
अपालयत् स्वकं राज्यं भावं त्यक्त्वा तदासुरम्॥ ८३
इयाज विधिवद्देवान् विष्णोराराधने रतः।
निःसपत्नं सदा राज्यं तस्यासीद्विष्णुवैभवात्॥ ८४
ततः कदाचिदसुरो ब्राह्मणं गृहमागतम्।
तापसं नार्चयामास देवानाञ्चैव मायया॥ ८५
स तेन तापसोऽत्यर्थं मोहितेनावमानितः।
शशापासुरराजं तं क्रोधसंरक्तलोचनः॥ ८६
यत्तद्बलं समाश्रित्य ब्राह्मणानवमन्यसे।
सा शक्तिर्वैष्णवी दिव्या विनाशं ते गमिष्यति॥ ८७
इत्युक्त्वा प्रययौ तूर्णं प्रह्लादस्य गृहाद्द्विजः।
मुमोह राज्यसंसक्तः सोऽपि शापबलात् ततः॥ ८८
बाधयामास विप्रेन्द्रान् न विवेद जनार्द्दनम्।
पितुर्वधमनुस्मृत्य क्रोधं चक्रे हरिं प्रति॥ ८९
तयोः समभवद्युद्धं सुघोरं रोमहर्षणम्।
नारायणस्य देवस्य प्रह्लादस्यामरद्विषः॥ ९०
कृत्वा स सुमहद्युद्धं विष्णुना तेन निर्ज्जितः।
पूर्व्वसंस्कारमाहात्म्यात् परस्मिन् पुरुषे हरौ।
सञ्जातं तस्य विज्ञानं शरण्यं शरणं ययौ॥ ९१
ततःप्रभृति दैत्येन्द्रो ह्यनन्यां भक्तिमुद्वहन्।
नारायणे महायोगमवाप पुरुषोत्तमे॥ ९२
हिरण्यकशिपोः पुत्रे योगसंसक्तचेतसि।
अवाप तन्महद्राज्यमन्धकोऽसुरपुङ्गवः॥ ९३
हिरण्यनेत्रतनयः शम्भोर्देहसमुद्भवः।
मन्दरस्थामुमां देवीं चकमे पर्व्वतात्मजाम्॥ ९४
पुरा दारुवने पुण्ये मुनयो गृहमेधिनः।
ईश्वराराधनार्थाय तपश्चेरुः सहस्रशः॥ ९५
ततः कदाचिन्महती कालयोगेन दुस्तरा।
अनावृष्टिरतीवोग्रा ह्यासीद्भूतविनाशिनी॥ ९६
समेत्य सर्व्वे मुनयो गौतमं तपसां निधिम्।
अयाचन्त क्षुधाविष्टा आहारं प्राणधारणम्॥ ९७
स तेभ्यः प्रददावन्नं मृष्टं बहुतरं बुधः।
सर्व्वे बुभुजिरे विप्रा निर्व्विशङ्केन चेतसा॥ ९८
गते च द्वादशे वर्षे कल्पान्त इव शङ्करी।
बभूव वृष्टिर्महती यथापूर्व्वमभूज्जगत्॥ ९९
ततः सर्व्वे मुनिवराः समामन्त्र्य परस्परम्।
महर्षिं गौतमं प्रोचुर्गच्छाम इति वेगतः॥ १००
निवारयामास च तान् कञ्चित् कालं यथासुखम्।
उषित्वा मद्गृहेऽवश्यं गच्छध्वमिति पण्डिताः॥ १०१
ततो मायामयीं सृष्ट्वा कृशां गां सर्व्व एव ते।
समीपं प्रापयामासुर्गौतमस्य महात्मनः॥ १०२
सोऽनुवीक्ष्य कृपाविष्टस्तस्याः संरक्षणोत्सुकः।
गोष्ठे तां बन्धयामास स्पृष्टमात्रा ममार सा॥ १०३
स शोकेनाभिसन्तप्तः कार्य्याकार्य्यं महामुनिः।
न पश्यति स्म सहसा तमृषिं मुनयोऽब्रुवन्॥ १०४
गोवध्येयं द्विजश्रेष्ठ यावत् तव शरीरगा।
तावत् तेऽन्नं न भोक्तव्यं गच्छामो वयमेव हि॥ १०५
तेन तेऽनुमताः सन्तो देवदारुवनं शुभम्।
जग्मुः पापवशं नीतास्तपश्चर्तुं यथा पुरा॥ १०६
स तेषां मायया जातां गोवध्यां गौतमो मुनिः।

केनापि हेतुना जाता अशापातीव कोपतः ॥ १०७
भविष्यध्वं त्रयीबाह्या महापातकिभिः समाः ।
बहुशस्ते तथा शापाज्जायमानाः पुनःपुनः ॥ १०८
सर्व्वे सम्प्राप्य देवेशं शङ्करं विष्णुमव्ययम् ।
अस्तुवंल्लौकिकैः स्तोत्रैरुच्छिष्टा इव सर्व्वगौ ॥ १०९
देवदेवौ महादेवौ भक्तानामार्त्तिनाशनौ ।
कामवृत्त्या महायोगौ पापान्नस्त्रातुमर्हतः ॥ ११०
तदा पार्श्वस्थितं विष्णुं सम्प्रेक्ष्य वृषभध्वजः ।
किमेतेषां भवेत् कार्य्यं प्राह पुण्यैषिणामिति ॥ १११
ततः स भगवान् विष्णुः शरण्यो भक्तवत्सलः ।
गोपतिं प्राह विप्रेन्द्रानालोक्य प्रणतान् हरिः ॥ ११२
न वेदबाह्ये पुरुषे पुण्यलेशोऽपि शङ्कर ।
सङ्गच्छते महादेव धर्म्मो वेदाद्विनिर्व्वभौ ॥ ११३
तथापि भक्तवात्सल्याद्रक्षितव्या महेश्वर ।
अस्माभिः सर्व्व एवैते गन्तारो नरकानपि ॥ ११४
तस्माद्धि वेदबाह्यानां रक्षणार्थाय पापिनाम् ।
विमोहनाय शास्त्राणि करिष्यामो वृषध्वज ॥ ११५
एवं सम्बोधितो रुद्रो माधवेन मुरारिणा ।
चकार मोहशास्त्राणि केशवोऽपि शिवेरितः ॥ ११६
कापालं नाकुलं वामं भैरवं पूर्व्वपश्चिमम् ।
पञ्चरात्रं पाशुपतं तथान्यानि सहस्रशः ॥ ११७
सृष्ट्वा तानाह निर्व्वेदाः कुर्व्वाणाः शास्त्रचोदितम् ।
पतन्तो नरके घोरे बहून् कल्पान् पुनःपुनः ॥ ११८
जायन्तो मानुषे लोके क्षीणपापचयास्ततः ।
ईश्वराराधनबलाद्गच्छध्वं सुकृतां गतिम् ॥ ११९
वर्त्तध्वं मत्प्रसादेन नान्यथा निष्कृतिर्हि वः ।
एवमीश्वर-विष्णुभ्यां चोदितास्ते महर्षयः ।
आदेशं प्रत्यपद्यन्त शिवस्यासुरविद्विषः ॥ १२०
चक्रुस्तेऽन्यानि शास्त्राणि तत्र तत्र रताः पुनः ।
शिष्यानध्यापयामासुर्दर्शयित्वा फलानि च ॥ १२१
मोहयन्त इमं लोकमवतीर्य्य महीतले ।
चकार शङ्करो भिक्षां हितायैषां द्विजैः सह ॥ १२२
कपालमालाभरणः प्रेतभस्मावगुण्ठितः ।
विमोहयंल्लोकमिमं जटामण्डलमण्डितः ॥ १२३
निक्षिप्य पार्व्वतीं देवीं विष्णावमिततेजसि ।
नियोज्य भगवान् रुद्रो भैरवं दुष्टनिग्रहे ॥ १२४
दत्त्वा नारायणे देव्या नन्दनं कुलनन्दनम् ।
संस्थाप्य तत्र च गणान् देवानिन्द्रपुरोगमान् ॥ १२५
प्रस्थिते च महादेवे विष्णुर्विश्वतनुः स्वयम् ।
स्त्रीरूपधारी नियतं सेवते स्म महेश्वरीम् ॥ १२६
ब्रह्मा हुताशनः शक्रो यमोऽन्ये सुरपुङ्गवाः ।
सिषेविरे महादेवीं स्त्रीरूपं शोभनं गताः ॥ १२७
नन्दीश्वरश्च भगवान् शम्भोरत्यन्तवल्लभः ।
द्वारदेशे गणाध्यक्षो यथापूर्व्वमतिष्ठत ॥ १२८
एतस्मिन्नन्तरे दैत्यो ह्यन्धको नाम दुर्म्मतिः ।
आहर्त्तुकामो गिरिजामाजगामाथ मन्दरम् ॥ १२९
सम्प्राप्तमन्धकं दृष्ट्वा शङ्करः कालभैरवः ।
न्यषेधयदमेयात्मा कालरूपधरो हरः ॥ १३०
तयोः समभवद्युद्धं सुघोरं रोमहर्षणम् ।
शूलेनोरसि तं दैत्यमाजघान वृषध्वजः ॥ १३१
ततः सहस्रशो दैत्याः सहस्रान्धकसंज्ञितान् ।
नन्दीश्वरादयो दैत्यैरन्धकैरभिनिर्ज्जिताः ॥ १३२
घण्टाकर्णो मेघनादश्चण्डेशश्चण्डतापनः ।
विनायको मेघवाहः सोमनन्दी च वैद्युतः ॥ १३३
सर्व्वेऽन्धकं दैत्यवरं सम्प्राप्यातिबलान्विताः ।
युयुधुः शूल-शक्त्यृष्टि-गिरिकूटपरश्वधैः ॥ १३४
भ्रामयित्वा तु हस्ताभ्यां गृहीत्वा चरणद्वये ।
दैत्येन्द्रेणातिबलिना क्षिप्तास्ते शतयोजनम् ॥ १३५
ततोऽन्धकनिसृष्टा ये शतशोऽथ सहस्रशः ।
कालसूर्य्यप्रतीकाशा भैरवं ह्यभिदुद्रुवुः ॥ १३६
हा हेति शब्दः सुमहान् बभूवातिभयङ्करः ।
युयुधे भैरवो देवः शूलमादाय भीषणम् ॥ १३७
दृष्ट्वान्धकानां सुबलं दुर्ज्जयं निर्ज्जितो हरः ।
जगाम शरणं देवं वासुदेवमजं विभुम् ॥ १३८
सोऽसृजद्भगवान् विष्णुर्देवीनां शतमुत्तमम् ।
देवीपार्श्वस्थितो देवो विनाशाय सुरद्विषाम् ॥ १३९
तदान्धकसहस्रन्तु देवीभिर्यमसादनम् ।
नीतं केशवमाहात्म्याल्लीलयैव रणाजिरे ॥ १४०
दृष्ट्वा पराहतं सैन्यमन्धकोऽपि महासुरः ।
पराङ्मुखो रणात् तस्मात् पलायत महाजवः ॥ १४१
ततः क्रीड़ां महादेवः कृत्वा द्वादशवार्षिकीम् ।
हिताय भक्तलोकानामाजगामाथ मन्दरम् ॥ १४२

सम्प्राप्तमीश्वरं ज्ञात्वा सर्व्व एव गणेश्वराः।
समागम्योपतिष्ठन्त भानुमन्तमिव द्विजाः ॥ १४३
प्रविश्य भवनं पुण्यमयुक्तानां दुरासदम्।
ददर्श नन्दिनं देवं भैरवं केशवं शिवः ॥ १४४
प्रणामप्रवणं देवं सोऽनुगृह्याथ नन्दिनम्।
प्रोत्येनं पूर्व्वमीशानः केशवं परिषस्वजे ॥ १४५
दृष्ट्वा देवी महादेवं प्रीतिविस्फारितेक्षणा।
ननाम शिरसा तस्य पादयोरीश्वरस्य च ॥ १४६
न्यवेदयज्जयं तस्मै शङ्करायाथ शङ्करः।
भैरवो विष्णुमाहात्म्यं प्रतीतः पार्श्वगोऽभवत् ॥१४७
श्रुत्वा तं विजयं शम्भुर्विक्रमं केशवस्य च।
समास्ते भगवानीशो देव्या सह वरासने ॥ १४८
ततो देवगणाः सर्व्वे मरीचिप्रमुखा द्विजाः।
आजग्मुर्मन्दरं द्रष्टुं देवदेवं त्रिलोचनम् ॥ १४९
येन तद्विजितं पूर्व्वं देवीनां शतमुत्तमम्।
समागतं दैत्यसैन्यमीशदर्शनकाङ्क्षया ॥ १५०
दृष्ट्वा वरासनासीनं देव्या चन्द्रविभूषणम्।
प्रणेमुरादराद्देव्यो गायन्ति स्मातिलालसाः ॥ १५१
प्रणेमुर्गिरिजां देवीं वामपार्श्वे पिनाकिनः।
देवासनगतं देवं नारायणमनामयम् ॥ १५२
दृष्ट्वा सिंहासनासीनं देव्या नारायणेन च।
प्रणम्य देवमीशानं पृष्टवत्यो वराङ्गनाः ॥ १५३

कन्या ऊचुः।

कस्त्वं विभ्राजसे कान्त्या केयं बाला रविप्रभा।
को न्वयं भाति वपुषा पङ्कजायतलोचनः ॥ १५४
निशम्य तासां वचनं वृषेन्द्रवरवाहनः।
व्याजहार महायोगी भूताधिपतिरव्ययः ॥ १५५
अयं नारायणो गौरी जगन्माता सनातनः।
विभज्य संस्थितो देवः स्वात्मानं बहुधेश्वरः ॥ १५६
न मे विदुः परं तत्त्वं देवाद्या न महर्षयः।
एकोऽयं वेद विश्वात्मा भवानी विष्णुरेव च ॥ १५७
अहं हि निःस्पृहः शान्तः केवलो निष्परिग्रहः।
मामेव केशवं प्राहुर्लक्ष्मीं देवीमथाम्बिकाम् ॥ १५८
एष धाता विधाता च कारणं कार्य्यमेव च।
कर्त्ता कारयिता विष्णुर्भुक्ति-मुक्तिफलप्रदः ॥१५९
भोक्ता पुमानप्रमेयः संहर्त्ता कालरूपधृक्।
स्रष्टा पाता वासुदेवो विश्वात्मा विश्वतोमुखः ॥१६०
कूटस्थो ह्यक्षरो व्यापी योगी नारायणोऽव्ययः।
तारकः पुरुषो ह्यात्मा केवलं परमं पदम् ॥ १६१
सैषा माहेश्वरी गौरी मम शक्तिर्निरञ्जना।
शान्ता सत्या सदानन्दा परंपदमिति श्रुतिः ॥ १६२
अस्याः सर्व्वमिदं जातमत्रैव लयमेष्यति।
एषैव सर्व्वभूतानां गतीनामुत्तमा गतिः ॥ १६३
तयाहं सङ्गतो देव्या केवलो निष्कलः परः।
पश्याम्यशेषमेवाहं परमात्मानमव्ययम् ॥ १६४
तस्मादनादिमद्वैतं विष्णुमात्मानमीश्वरम्।
एकमेव विजानीथ ततो यास्यथ निर्वृतिम् ॥ १६५
मन्यन्ते विष्णुमव्यक्तमात्मानं श्रद्धयान्विताः।
ये भिन्नदृष्ट्या चेशानं पूजयन्तो न मे प्रियाः ॥ १६६
द्विषन्ति ये जगत्सूतिं मोहिता रौरवादिषु।
पच्यमाना न मुच्यन्ते कल्पकोटिशतैरपि ॥ १६७
तस्मादशेषभूतानां रक्षको विष्णुरव्ययः।
यथावदिह विज्ञाय ध्येयः सर्व्वापदि प्रभुः ॥ १६८
श्रुत्वा भगवतो वाक्यं देवाः सर्व्वे गणेश्वराः।
नेमुर्नारायणं देवं देवीञ्च हिमशैलजाम् ॥ १६९
प्रार्थयामासुरीशाने भक्तिं भक्तजनप्रिये।
भवानीपादयुगले नारायणपदाम्बुजे ॥ १७०
ततो नारायणं देवं गणेशा मातरोऽपि च।
न पश्यन्ति जगत्सूतिं तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १७१
तदन्तरे महादेव्यो ह्यन्धको मन्मथान्धकः।
मोहितो गिरिजां देवीमाहर्त्तुं गिरिमाययौ ॥१७२
अथानन्तवपुः श्रीमान् योगी नारायणोऽमलः।
तत्रैवाविरभूद्दैत्यैर्युद्धाय पुरुषोत्तमः ॥ १७३
कृत्वाथ पार्श्वे भगवन्तमीशो
युद्धाय विष्णुं गणदेवमुख्यैः।
शिलादपुत्त्रेण च मातृकाभिः
सकालरुद्रोऽपि जगाम देवः ॥ १७४
त्रिशूलमादाय कृशानुकल्पं
स देवदेवः प्रययौ पुरस्तात्।
तमन्वयुस्ते गणराजवर्य्या
जगाम देवोऽपि सहस्रबाहुः ॥ १७५

रराज मध्ये भगवान् सुराणां
विवाहनो वारिजपर्णवर्णः ।
तदा सुमेरोः शिखराधिरूढ़-
स्त्रिलोकदृष्टिर्भगवानिवार्कः ॥ १७६
जयन्ननादिर्भगवानमेयो
हरः सहस्राकृतिराविरासीत् ।
त्रिशूलपाणिर्गगने सुघोषः
पपात देवोपरि पुष्पवृष्टिः ॥ १७७
समागतं वीक्ष्य गणेशराजं
समावृतं दैत्यरिपुं गणेशैः ।
युयोध शक्रेण स मातृकाभि-
र्गणैरशेषैरमरप्रधानैः ॥ १७८
विजित्य सर्व्वानपि बाहुवीर्य्यात्
स संयुगे शम्भुरनन्तधामा ।
समाययौ यत्र स कालरुद्रो
विमानमारुह्य विहीनसत्त्वः ॥ १७९
दृष्ट्वान्धकं समायान्तं भगवान् गरुड़ध्वजः ।
व्याजहार महादेवं भैरवं भूतिभूषणम् ॥ १८०
हन्तुमर्हसि दैत्येशमन्धकं लोककण्टकम् ।
त्वामृते भगवान् शक्तो हन्ता नान्योऽस्य विद्यते॥१८१
त्वं हर्त्ता सर्व्वलोकानां कालात्मा ह्यैश्वरी तनुः ।
स्तूयते विविधैर्मन्त्रैर्वेदविद्भिर्विचक्षणैः ॥ १८२
स वासुदेवस्य वचो निशम्य भगवान् हरः ।
निरीक्ष्य विष्णुं हनने दैत्येन्द्रस्य मतिं दधौ ॥ १८३
जगाम देवतानीकं गणानां हर्षवर्द्धनम् ।
स्तुवन्ति भैरवं देवमन्तरीक्षचरा जनाः ॥ १८४
जयानन्त महादेव कालमूर्त्ते सनातन ।
त्वमग्निः सर्व्वभूतानामन्तस्तिष्ठसि सर्व्वगः ॥ १८५
त्वमन्तको लोककर्त्ता त्वं धाता हरिरव्ययः ।
त्वं ब्रह्मा त्वं महादेवस्त्वं धाम परमं पदम् ॥ १८६
ओङ्कारमूर्त्तिर्योगात्मा त्रयीनेत्रस्त्रिलोचनः ।
महाविभूतिर्विश्वेशो जयानन्त जगत्पते ॥ १८७
ततः कालाग्निरुद्रोऽसौ गृहीत्वान्धकमीश्वरः ।
त्रिशूलाग्रेषु विन्यस्य प्रननर्त्त सतां गतिः ॥ १८८
दृष्ट्वान्धकं देवगणाः शूलप्रोतं पितामहः ।
प्रणेमुरीश्वरं देवं भैरवं भवमोचनम् ॥ १८९
अस्तुवन् मुनयः सिद्धा जगुर्गन्धर्व्व-किन्नराः ।
अन्तरीक्षेऽप्सरःसङ्घा नृत्यन्ति स्म मनोहराः ॥१९०
संस्थापितोऽथ शूलाग्रे सोऽन्धको दग्धकिल्बिषः ।
उत्पन्नाखिलविज्ञानस्तुष्टाव परमेश्वरम् ॥ १९१

अन्धक उवाच ।

नमामि मूर्द्ध्ना भगवन्तमेकं
समाहिता यं विदुरीशतत्त्वम् ।
पुरातनं पुण्यमनन्तरूपं
कालं कविं योग-वियोगहेतुम् ॥ १९२
दंष्ट्राकरालं दिवि नृत्यमानं
हुताशवक्त्रं ज्वलनार्करूपम् ।
सहस्रपादाक्षिशिरोऽभियुक्तं
भवन्तमेकं प्रणमामि रुद्रम् ॥ १९३
जयादिदेवामरपूजिताङ्घ्रे
विभागहीनामलतत्त्वरूप ।
त्वमग्निरेको बहुधाभिपूज्यो
वाय्वादिभेदैरखिलात्मरूपः ॥ १९४
त्वामेकमाहुः पुरुषं पुराण-
मादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ।
त्वं पश्यसीदं परिपास्यजस्रं
त्वमन्तको योगिगणानुजुष्टः ॥ १९५
एकोऽन्तरात्मा बहुधा निविष्टो
देहेषु देहादिविशेषहीनः ।
त्वमात्मतत्त्वं परमात्मशब्दं
भवन्तमाहुः शिवमेव केचित् ॥ १९६
त्वमक्षरं ब्रह्म परं पवित्र-
मानन्दरूपं प्रणवाभिधानम् ।
त्वमीश्वरो वेदविदां प्रसिद्धः
स्वायम्भुवोऽशेषविशेषहीनः ॥ १९७
त्वमिन्द्ररूपो वरुणोऽग्निरूपो
हंसः प्राणो मृत्युरन्तोऽसि यज्ञः ।
प्रजापतिर्भगवानेकरूपो
नीलग्रीवः स्तूयसे वेदविद्भिः ॥ १९८
नारायणस्त्वं जगतामनादिः
पितामहस्त्वं प्रपितामहश्च ।

वेदान्तगुह्योपनिषत्सु गीतः
सदाशिवस्त्वं परमेश्वरोऽसि ॥ १९९
नमः परस्मै तमसः परस्तात्
परात्मने पञ्चनवान्तराय ।
त्रिशक्त्यतीताय निरञ्जनाय
सहस्रशक्त्यासनसंस्थिताय ॥ २००
त्रिमूर्त्तयेऽनन्तपरात्ममूर्त्ते
जगन्निवासाय जगन्मयाय ।
नमो जनानां हृदि संस्थिताय
फणीन्द्रहाराय नमोऽस्तु तुभ्यम् ॥ २०१
मुनीन्द्रसिद्धार्च्चितपादपद्म
ऐश्वर्य्यधर्म्मासनसंस्थिताय ।
नमः परान्ताय भवोद्भवाय
सहस्रचन्द्रार्कसहस्रमूर्त्ते ॥ २०२
नमोऽस्तु सोमाय सुमध्यमाय
नमोऽस्तु देवाय हिरण्यबाहो ।
नमोऽग्निचन्द्रार्कविलोचनाय
नमोऽम्बिकायाः पतये मृड़ाय ॥ २०३
नमोऽस्तु गुह्याय गुहान्तराय
वेदान्तविज्ञानविनिश्चिताय ।
त्रिकालहीनामलधामधाम्ने
नमो महेशाय,नमः शिवाय ॥ २०४
एवं स्तुतः स भगवान् शूलाग्रादवतार्य्य तम् ।
तुष्टः प्रोवाच हस्ताभ्यां स्पृष्ट्वा च परमेश्वरः ॥ २०५
प्रीतोऽहं सर्व्वथा दैत्य स्तवेनानेन साम्प्रतम् ।
सम्प्राप्य गाणपत्यं मे सन्निधाने सदा वस ॥ २०६
अरोगश्छिन्नसन्देहो देवैरपि सुपूजितः ।
नन्दीश्वरस्यानुचरः सर्व्वदुःखविवर्ज्जितः ॥ २०७
एवं व्याहृतमात्रे तु देवदेवेन देवताः ।
गणेश्वरं महादैत्यमन्धकं देवसन्निधौ ॥ २०८
सहस्रसूर्य्यसङ्काशं त्रिनेत्रं चन्द्रचिह्नितम् ।
नीलकण्ठं जटामौलिं शूलासक्तं महाकरम् ॥ २०९
दृष्ट्वा तं तुष्टुवुर्दैत्यमाश्चर्य्यं परमं गताः ।
उवाच भगवान् विष्णुर्देवदेवं स्मयन्निव ॥ २१०
स्थाने तव महादेव प्रभावः पुरुषो महान् ।
नेक्षते जातिजान् दोषान् गृह्णाति च गुणानपि२११
इतीरितोऽथ भैरवो गणेशदेवपुङ्गवः ।
सकेशवः सहान्धको जगाम शङ्करान्तिकम् ॥ २१२
निरीक्ष्य देवमागतं स शङ्करः सहान्धकम् ।
समाधवं समातृकं जगाम निर्वृतिं हरः ॥ २१३
प्रगृह्य पाणिनेश्वरो हिरण्यलोचनात्मजम् ।
जगाम यत्र शैलजा विमानमीशवल्लभा ॥ २१४
विलोक्य सा समागतं पतिं भवार्त्तिहारिणम् ।
उवाच सान्धकं सुखं प्रसादमन्धकं प्रति ॥ २१५
अथान्धको महेश्वरीं ददर्श देवपार्श्वगाम् ।
पपात दण्डवत् क्षितौ ननाम पादपद्मयोः ॥ २१६
नमामि देववल्लभामनादिमद्रिजामिमाम् ।
यतः प्रधानपूरुषौ निहन्ति याखिलं जगत् ॥ २१७
विभाति या शिवासने शिवेन साकमव्यया ।
हिरण्मयेऽतिनिर्म्मले नमामि तां हिमाद्रिजाम्॥२१८
यदन्तराखिलं जगज्जगन्ति यान्ति सङ्क्षयम् ।
नमामि यत्र तामुमामशेषभेदवर्ज्जिताम् ॥ २१९
न जायते न हीयते न वर्द्धते च तामुमाम् ।
नमामि तां गुणातिगां गिरीशपुत्त्रिकामिमाम् ॥२२०
क्षमस्व देवि शैलजे कृतं मया विमोहितम् ।
सुरासुरैर्नमस्कृतं नमामि ते पदाम्बुजम् ॥ २२१
इत्थं भगवती देवी भक्तिनम्रेण पार्व्वती ।
संस्तुता दैत्यपतिना पुत्त्रत्वे जगृहेऽन्धकम् ॥ २२२
ततः स मातृभिः सार्द्धं भैरवो रुद्रसम्भवः ।
जगामानुज्ञया शम्भोः पातालं परमेश्वरः ॥ २२३
यत्र सा तामसी विष्णोर्मूर्त्तिः संहारकारिका ।
समास्ते हरिरव्यक्तो नृसिंहाकृतिरीश्वरः ॥ २२४
ततोऽनन्ताकृतिः शम्भुः शेषेणापि सुपूजितः ।
कालाग्निरुद्रो भगवान् युयोजात्मानमात्मनि ॥२२५
युञ्जतस्तस्य देवस्य सर्व्वा एवाथ मातरः ।
बुभुक्षिता महादेवं प्रणम्याहुस्त्रिलोचनम् ॥ २२६

मातर ऊचुः ।

बुभुक्षिता महादेव त्वमनुज्ञातुमर्हसि ।
त्रैलोक्यं भक्षयिष्यामो नान्यथा तृप्तिरस्ति नः॥२२७
एतावदुक्त्वा वचनं मातरो विष्णुसम्भवाः ।
भक्षयाञ्चक्रिरे सर्व्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ २२८
ततः स भैरवो देवो नृसिंहवपुषं हरिम् ।

दृष्ट्वा नारायणं देवं प्रणम्य च कृताञ्जलिः ॥ २२९
उमेशचिन्तितं ज्ञात्वा क्षणात् प्रादुरभूद्धरिः।
विज्ञापयामास च तं भक्षयन्तीह मातरः।
निवारयाशु त्रैलोक्यं त्वदीया भगवन्निति ॥ २३०
संस्मृता विष्णुना देव्यो नृसिंहवपुषा पुनः।
उपतस्थुर्महादेवं नरसिंहाकृतिं ततः ॥ २३१
सम्प्राप्य सन्निधिं विष्णोः सर्व्वाः संहारकारिकाः।
प्रददुः शम्भवे शक्तिं भैरवायातितेजसे ॥ २३२
अपश्यंस्ता जगन्मूर्तिं नृसिंहमतिभैरवम्।
क्षणादेकलमापन्नं शेषाश्चिह्नापि मातरः ॥ २३३
व्याजहार हृषीकेशो ये भक्ताः शूलपाणये।
ये च मां संस्मरन्तीह पालनीयाः प्रयत्नतः ॥ २३४
ममैव मूर्त्तिरतुला सर्व्वसंहारकारिका।
महेश्वराङ्गसम्भूता भुक्ति मुक्तिप्रदायिनी ॥ २३५
अनन्तो भगवान् कालो द्विधावस्था ममैव तु।
तामसी राजसी मूर्त्तिर्देवदेवश्चतुर्म्मुखः ॥ २३६
सोऽहं देवो दुराधर्षः कालो लोकप्रकालनः।
भक्षयिष्यामि कल्पान्ते रौद्रेण निखिलं जगत् ॥२३७
या सा विमोहिनी मूर्त्तिर्मम नारायणाह्वया।
सत्त्वोद्रिक्ता जगत् सर्व्वं संस्थापयति नित्यदा ॥२३८
स विष्णुः परमं ब्रह्म परमात्मा परा गतिः।
मूलप्रकृतिरव्यक्ता सदानन्देति कथ्यते ॥ २३९
इत्येवं बोधिता देव्यो विष्णुना विष्णुमातरः।
प्रपेदिरे महादेवं तमेव शरणं परम् ॥ २४०
एतद्वः कथितं सर्व्वं मयान्धकनिसूदनम्।
माहात्म्यं देवदेवस्य भैरवस्यामितौजसः ॥ २४१

इति श्रीकौर्म्मे महापुराणे पूर्व्वभागे दक्ष-
सुतावंशकीर्त्तने षोड़शोऽध्यायः ॥१६॥

सप्तदशोऽध्यायः।

सूत उवाच।

अन्धके निगृहीते वै प्रह्लादस्य महात्मनः।
विरोचनो नाम बली बभूव नृपतिः सुतः ॥ १
देवान् जित्वा सदेवेन्द्रान् बहून् वर्षान् महासुरः।
पालयामास धर्म्मेण त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ २
तस्यैवं वर्त्तमानस्य कदाचिद्विष्णुचोदितः।
सनत्कुमारो भगवान् पुरं प्राप महामुनिः ॥ ३
दृष्ट्वा सिंहासनगतो ब्रह्मपुत्रं महासुरः।
ननामोत्थाय शिरसा प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ ४
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि सम्प्राप्तो मे पुरोत्तमम्।
योगीश्वरोऽद्य भगवान् यतोऽसौ ब्रह्मवित् स्वयम् ॥५
किमर्थमागतो ब्रह्मन् स्वयं देवः पितामहः।
ब्रूहि मे ब्रह्मणः पुत्र किं कार्य्यं करवाण्यहम् ॥ ६
सोऽब्रवीद्भगवान् देवो धर्म्मयुक्तं महासुरम्।
द्रष्टुमभ्यागतोऽहं वै भवन्तं भाग्यवानसि ॥ ७
सुदुर्लभा नीतिरेषा दैत्यानां दैत्यसत्तम।
त्रिलोके धार्म्मिको नूनं त्वादृशोऽन्यो न विद्यते ॥८
इत्युक्तोऽसुरराजोऽसौ पुनः प्राह महामुनिम्।
धर्म्माणां परमं धर्म्मं ब्रूहि मे ब्रह्मवित्तम ॥ ९
सोऽब्रवीद्भगवान् योगी दैत्येन्द्राय महात्मने।
सर्व्वगुह्यतमं धर्म्ममात्मज्ञानमनुत्तमम् ॥ १०
स लब्ध्वा परमं ज्ञानं दत्त्वा च गुरुदक्षिणाम्।
निधाय पुत्रे तद्राज्यं योगाभ्यासरतोऽभवत् ॥ ११
स तस्य पुत्रो मतिमान् बलिर्नाम महासुरः।
ब्रह्मण्यो धार्म्मिकोऽत्यर्थं विजिग्येऽथ पुरन्दरम् ॥१२
कृत्वा तेन महद्युद्धं शक्रः सर्व्वामरैर्वृतः।
जगाम निर्ज्जितो विष्णुं देवं शरणमच्युतम् ॥ १३
तदन्तरेऽदितिर्देवी देवमाता सुदुःखिता।
दैत्येन्द्राणां वधार्थाय पुत्रो मे स्यादिति स्वयम् ॥१४
तताप सुमहाघोरं तपोराशिं ततः परम्।
प्रपन्ना विष्णुमव्यक्तं शरण्यं शरणं हरिम् ॥ १५
कृत्वा हृत्पद्मकिञ्जल्के निष्कलं परमं पदम्।
वासुदेवमनाद्यन्तमानन्दं व्योम केवलम् ॥ १६
प्रसन्नो भगवान् विष्णुः शङ्ख-चक्र-गदाधरः।
आविर्ब्बभूव योगात्मा देवमातुः पुरो हरिः ॥ १७
दृष्ट्वा समागतं विष्णुमदितिर्भक्तिसंयुता।
मेने कृतार्थमात्मानं तोषयामास केशवम् ॥ १८

अदितिरुवाच।

जयाशेषदुःखौघनाशैकहेतो
जयानन्तमाहात्म्य योगाभियुक्त।

जयानादिमध्यान्त विज्ञानमूर्त्ते
जयाकाशकल्पामलानन्दरूप ॥ १९
नमो विष्णवे कालरूपाय तुभ्यं
नमो नारसिंहाय शेषाय तुभ्यम्।
नमः कालरुद्राय संहारकर्त्त्रे
नमो वासुदेवाय तुभ्यं नमस्ते ॥ २०
नमो विश्वमायाविधानाय तुभ्यं
नमो योगगम्याय सत्याय तुभ्यम्।
नमो धर्म्मविज्ञाननिष्ठाय तुभ्यं
नमस्ते वराहाय भूयो नमस्ते ॥ २१
नमस्ते सहस्रार्कचन्द्राभमूर्त्ते
नमो वेदविज्ञानधर्म्माभिगम्य।
नमो भूधरायाप्रमेयाय तुभ्यं
प्रभो विश्वयोनेऽथ भूयो नमस्ते ॥ २२
नमः शम्भवे सत्यनिष्ठाय तुभ्यं
नमो हेतवे विश्वरूपाय तुभ्यम्।
नमो योगपीठान्तरस्थाय तुभ्यं
शिवायैकरूपाय भूयो नमस्ते ॥ २३

एवं स भगवान् विष्णुर्देवमात्रा जगन्मयः।
तोषितश्छन्दयामास वरेण प्रहसन्निव ॥ २४
प्रणम्य शिरसा भूमौ सा वव्रे वरमुत्तमम्।
त्वामेव पुत्रं देवानां हिताय वरये वरम् ॥ २५
तथास्त्वित्याह भगवान् प्रपन्नजनवत्सलः।
दत्त्वा वरानप्रमेयस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ २६
ततो बहुतिथे काले भगवन्तं जनार्द्दनम्।
दधार गर्भं देवानां माता नारायणं स्वयम् ॥ २७
समाविष्टे हृषीकेशे देवमातुरथोदरम्।
उत्पाता जज्ञिरे घोरा बलेर्वैरोचनेः पुरे ॥ २८
निरीक्ष्य सर्व्वानुत्पातान् दैत्येन्द्रो भयविह्वलः।
प्रह्लादमसुरं वृद्धं प्रणम्याह पितामहम् ॥ २९

बलिरुवाच।

पितामह महाप्राज्ञ जायन्तेऽस्मत्पुरेऽधुना।
किमुत्पाता भवेत् कार्य्यमस्माकं किंनिमित्तकाः ॥ ३०
निशम्य तस्य वचनं चिरं ध्यात्वा महासुरः।
नमस्कृत्य हृषीकेशमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ३१

प्रह्लाद उवाच।

यो यज्ञैरिज्यते विष्णुर्यस्य सर्व्वमिदं जगत्।
दधारासुरनाशार्थं माता तं त्रिदिवौकसाम् ॥ ३२
यस्मादभिन्नं सकलं भिद्यते योऽखिलादपि।
स वासुदेवो देवानां मातुर्देहं समाविशत् ॥ ३३
न यस्य देवा जानन्ति स्वरूपं परमार्थतः।
स विष्णुरदितेर्देहं स्वेच्छयाद्य समाविशत् ॥ ३४
यस्माद्भवन्ति भूतानि यत्र संयान्ति संक्षयम्।
सोऽवतीर्णो महायोगी पुराणपुरुषो हरिः ॥ ३५
न यत्र विद्यते नाम-जात्यादिपरिकल्पना।
सत्तामात्रात्मरूपोऽसौ विष्णुरंशेन जायते ॥ ३६
यस्य सा जगतां माता शक्तिस्तद्धर्म्मधारिणी।
माया भगवती लक्ष्मीः सोऽवतीर्णो जनार्द्दनः ॥ ३७
यस्य सा तामसी मूर्त्तिः शङ्करो राजसी तनुः।
ब्रह्मा सञ्जायते विष्णुरंशेनैकेन सत्त्वधृक् ॥ ३८
इति सञ्चिन्त्य गोविन्दं भक्तिनम्रेण चेतसा।
तमेव गच्छ शरणं ततो यास्यसि निर्वृतिम् ॥ ३९
ततः प्रह्लादवचनाद्बलिर्वैरोचनिर्हरिम्।
जगाम शरणं विश्वं पालयामास धर्म्मतिः ॥ ४०
काले प्राप्ते महाविष्णुं देवानां हर्षवर्द्धनम्।
असूत कश्यपाच्चैनं देवमाताऽदितिः स्वयम् ॥ ४१
चतुर्भुजं विशालाक्षं श्रीवत्साङ्कितवक्षसम्।
नीलमेघप्रतीकाशं भ्राजमानं श्रिया वृतम् ॥ ४२
उपतस्थुः सुराः सर्व्वे सिद्धाः साध्याश्च चारणाः।
उपेन्द्रमिन्द्रप्रमुखा ब्रह्मा चर्षिगणैर्वृतः ॥ ४३
कृतोपनयनो वेदानध्यैष्ट भगवान् हरिः।
सदाचारं भरद्वाजात् त्रिलोकाय प्रदर्शयन् ॥ ४४
एवञ्च लौकिकं मार्गं प्रदर्शयति स प्रभुः।
स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्त्तते ॥ ४५
ततः कालेन मतिमान् बलिर्वैरोचनिः स्वयम्।
यज्ञैर्यज्ञेश्वरं विष्णुमर्च्चयामास सर्व्वगम् ॥ ४६
ब्राह्मणान् पूजयामास दत्त्वा बहुतरं धनम्।
ब्रह्मर्षयः समाजग्मुर्यज्ञवाटं महात्मनः ॥ ४७
विज्ञाय विष्णुर्भगवान् भरद्वाजप्रचोदितः।
आस्थाय वामनं रूपं यज्ञदेशमथागमत् ॥ ४८
कृष्णाजिनोपवीताङ्ग आषाढ़ेन विराजितः।

ब्राह्मणो जटिलो वेदानुद्गिरन् सुमहाद्युतिः॥ ४९
सम्प्राप्यासुरराजस्य समीपं भिक्षुको हरिः।
स्वपादैर्विमितं (क) देशमयाचत बलिं त्रिभिः॥ ५०
प्रक्षाल्य चरणौ विष्णोर्बलिर्भावसमन्वितः।
आचामयित्वा भृङ्गारमादाय स्वर्णनिर्म्मितम्॥ ५१
दास्ये तवेदं भवते पदत्रयं
प्रीणातु देवो हरिरव्ययाकृतिः।
विचिन्त्य देवस्य कराग्रपल्लवे
निपातयामास सुशीतलं जलम्॥ ५२
विचक्रमे पृथिवीमेष चैता-
मथान्तरीक्षं दिवमादिदेवः।
व्यपेतरागं दितिजेश्वरं तं
प्रकर्त्तुकामः शरणं प्रपन्नम्॥ ५३
आक्रम्य लोकत्रयमीशपादः
प्राजापत्याद्ब्रह्मलोकं जगाम।
प्रणेमुरादित्यमुखाः सुरेन्द्रा
ये तत्र लोके निवसन्ति सिद्धाः॥ ५४
अथोपतस्थे भगवाननादिः
पितामहस्तोषयामास विष्णुम्।
भित्त्वा तदण्डस्य कपालमूर्द्ध्वं
जगाम वारावरणानि (ख) भूयः॥ ५५
अथाण्डभेदान्निपपात शीतलं
महाजलं तत् पुण्यकृद्भिश्च जुष्टम्।
प्रवर्त्तिता चापि सरिद्वरा सा
गङ्गेत्युक्ता ब्रह्मणा व्योमसंस्था॥ ५६
गत्वा महान्तं प्रकृतिं ब्रह्मयोनिं
ब्रह्माणमेकं पुरुषं विश्वयोनिम्।
अतिष्ठदीशस्य पदं तदव्ययं
दृष्ट्वा देवास्तत्र तत्र स्तुवन्ति॥ ५७
आलोक्य तं पुरुषं विश्वकायं
महान् बलिर्भक्तियोगेन विष्णुम्।
ननाम नारायणमेकमव्ययं
स्वचेतसा यं प्रणमन्ति वेदाः॥ ५८

तमब्रवीद्भगवानादिकर्त्ता
भूत्वा पुनर्वामनो वासुदेवः।
ममैव दैत्याधिपतेऽधुनेदं
लोकत्रयं भवता भावदत्तम्॥ ५९
प्रणम्य मूर्द्ध्ना पुनरेव दैत्यो
निपातयामास जलं कराग्रे।
दास्ये तवात्मानमनन्तधाम्ने
त्रिविक्रमायामितविक्रमाय॥ ६०
प्रगृह्य सूनोरपि सम्प्रदत्तं
प्रह्लादसूनोरथ शङ्खपाणिः।
जगाद वश्यं जगदन्तरात्मा
पातालमूलं प्रविशेति भूयः॥ ६१
समास्यतां भवता तत्र नित्यं
भुक्त्वा भोगान् देवतानामलभ्यान्।
ध्यायस्व मां सततं भक्तियोगात्
प्रवेक्ष्यसे कल्पदाहे पुनर्माम्॥ ६२
उक्त्वैवं दैत्यसिंहं तं विष्णुः सत्यपराक्रमः।
पुरन्दराय त्रैलोक्यं ददौ जिष्णुरुरुक्रमः॥ ६३
संस्तुवन्ति महायोगं सिद्धा देवर्षि-किन्नराः।
ब्रह्मा शक्रोऽथ भगवान् रुद्रादित्य-मरुद्गणाः॥ ६४
कृत्वैतदद्भुतं कर्म्म विष्णुर्वामनरूपधृक्।
पश्यतामेव सर्व्वेषां तत्रैवान्तरधीयत॥ ६५
सोऽपि दैत्यवरः श्रीमान् पातालं प्राप नोदितः।
प्रह्लादेनासुरवरैर्विष्णुभक्तस्तु तत्परः॥ ६६
अपृच्छद्विष्णुमाहात्म्यं भक्तियोगमनुत्तमम्।
पूजाविधानं प्रह्लादं तदाहासौ चकार सः॥ ६७
अथ रथचरणाब्जशङ्खपाणिं
सरसिजलोचनमीशमप्रमेयम्।
शरणमुपययौ स भावयोगात्
प्रणयगतिं प्रणिधाय कर्म्मयोगम्॥ ६८
एष वः कथितो विप्रा वामनस्य पराक्रमः।
स देवकार्य्याणि सदा करोति पुरुषोत्तमः॥ ६९
इति श्रीकौर्म्मे महापुराणे पूर्व्वभागे दक्षसुता-
वंशानुकीर्त्तने त्रिविक्रमचरितं नाम
सप्तदशोऽध्यायः॥ १७॥

(क) क्रमितमिति वा पाठः।
(ख) दिव्याभरणोऽथेति क्वचित् पाठः।

अष्टादशोऽध्यायः।

सूत उवाच।

बलेः पुत्रशतन्त्वासीन्महाबलपराक्रमम्।
तेषां प्रधानो द्युतिमान् वाणो नाम महाबलः॥ १
सोऽतीव शङ्करे भक्तो राजा राज्यमपालयत्।
त्रैलोक्यं वशमानीय बाधयामास वासवम्॥ २
ततः शक्रादयो देवा गत्वोचुः कृत्तिवाससम्।
त्वदीयो बाधते ह्यस्मान् वाणो नाम महासुरः॥ ३
व्याहृतो दैवतैः सर्व्वैर्देवदेवो महेश्वरः।
ददाह वाणस्य पुरं शरेणैकेन लीलया॥ ४
दह्यमाने पुरे तस्मिन् वाणो रुद्रं त्रिशूलिनम्।
ययौ शरणमीशानं गोपतिं नीललोहितम्॥ ५
मूर्द्धन्याधाय तल्लिङ्गं शाम्भवं रागवर्ज्जितः।
निर्गत्य तु पुरात् तस्मात् तुष्टाव परमेश्वरम्॥ ६
संस्तुतो भगवानीशः शङ्करो नीललोहितः।
गाणपत्येन वाणं तं योजयामास भावतः॥ ७
अथैवञ्च दनोः पुत्रास्ताराद्याश्चातिभीषणाः।
तारस्तथा शम्बरश्च कपिलः शङ्करस्तथा।
स्वर्भानुर्वृषपर्व्वा च प्राधान्येन प्रकीर्त्तिताः॥ ८
सुरसायाः सहस्रन्तु सर्पाणामभवद्द्विजाः।
अनेकशिरसां तद्वत् खेचराणां महात्मनाम्॥ ९
अरिष्टा जनयामास गन्धर्व्वाणां सहस्रकम्।
अनन्ताद्या महानागाः काद्रवेयाः प्रकीर्त्तिताः॥१०
ताम्रा च जनयामास षट् कन्या द्विजपुङ्गवाः।
शुकीं श्येनीञ्च भासीञ्च सुग्रीवीं गृध्रिकां शुचिम्॥११
गास्तथा जनयामास सुरभिर्महिषीस्तथा।
इरा वृक्षलतावल्ली-तृणजातीश्च सर्व्वशः॥ १२
खसा वै यक्ष-रक्षांसि मुनिरप्सरसस्तथा।
रक्षोगणं क्रोधवशा जनयामास सत्तमाः॥ १३
विनतायाश्च पुत्रौ द्वौ प्रख्यातौ गरुड़ारुणौ।
तयोश्च गरुड़ो धीमान् तपस्तप्त्वा सुदुश्चरम्।
प्रसादाच्छूलिनः प्राप्तो वाहनत्वं हरेः स्वयम्॥ १४
आराध्य तपसा देवं महादेवं तथारुणः।
सारथ्ये कल्पितः पूर्व्वं प्रीतेनार्कस्य शम्भुना॥ १५
एते कश्यपदायादाः कीर्त्तिताः स्थाणुजङ्गमाः।
वैवस्वतेऽन्तरे ह्यस्मिन् शृण्वतां पापनाशनाः॥ १६
सप्तविंशसुताः प्रोक्ताः सोमपत्न्यश्च सुव्रताः।
अरिष्टनेमिपत्नीनामपत्यानां ह्यनेकशः॥ १७
बहुपुत्रस्य विदुषश्चतस्रो विद्युताः स्मृताः।
तद्वदङ्गिरसः पुत्रा ऋषयो ब्रह्मसत्कृताः॥ १८
कृशाश्वस्य तु देवर्षेर्देवः प्रहरणः सुतः।
एते युगसहस्रान्ते जायन्ते पुनरेव हि।
मन्वन्तरेषु नियतं तुल्यकार्य्यैः स्वनामभिः॥ १९

इति श्रीकौर्म्मे महापुराणे पूर्व्वभागे दक्षसुता-
वंशानुकीर्त्तनं नामाष्टादशोऽध्यायः॥१८॥

एकोनविंशोऽध्यायः।

सूत उवाच।

एतानुत्पाद्य पुत्रांस्तु प्रजासन्तानकारणात्।
कश्यपः पुत्रकामस्तु चचार सुमहत् तपः॥ १
तस्यैवं तपतोऽत्यर्थं प्रादुर्भूतौ सुताविमौ।
वत्सरश्चासितश्चैव तावुभौ ब्रह्मवादिनौ॥ २
वत्सरान्नैध्रुवो जज्ञे रैभ्यश्च सुमहायशाः।
रैभ्यस्य जज्ञिरे शूद्राः पुत्रा द्युतिमतां वराः॥ ३
च्यवनस्य सुता भार्य्या नैध्रुवस्य महात्मनः।
सुमेधा जनयामास पुत्रान् वै कुण्डपायिनः॥ ४
असितस्यैकपर्णायां ब्रह्मिष्ठो समपद्यत।
नाम्ना वै देवलः पुत्रो योगाचार्य्यो महातपाः॥५
शाण्डिल्योऽप्यपरः श्रीमान् सर्व्वतत्त्वार्थविच्छुचिः।
प्रसादात् पार्व्वतीशस्य योगमुत्तममाप्तवान्॥ ६
शाण्डिल्यो नैध्रुवो रैभ्यस्त्रयः पद्मास्तु काश्यपाः।
नव प्रकृतयो विप्राः पुलस्त्यस्य वदामि वः॥ ७
तृणबिन्दोः सुता विप्रा नाम्ना त्विलविला स्मृता।
पुलस्त्याय तु राजर्षिस्तां कन्यां प्रत्यपादयत्॥ ८
ऋषिस्त्वैलविलस्तस्यां विश्रवाः समपद्यत।
तस्य पत्न्यश्चतस्रस्तु पौलस्त्यकुलवर्द्धिकाः॥ ९
पुष्पोत्कटा च वाका च कैकसी देववर्णिनी।
रूपलावण्यसम्पन्नास्तासाञ्च शृणुत प्रजाः॥ १०
ज्येष्ठं वैश्रवणं तस्य सुषुवे देववर्णिनी।
कैकस्यजनयत् पुत्रं रावणं राक्षसाधिपम्॥ ११

कुम्भकर्णं शूर्पणखां तथैव च विभीषणम्।
पुष्पोत्कटाप्यजनयत् पुत्रान् विश्रवसः शुभान्॥ १२
महोदरं प्रहस्तञ्च महापार्श्वं खरं तथा।
कुम्भीनसीं तथा कन्यां राकायाः सृजते प्रजाः॥ १३
त्रिशिरा दूषणश्चैव विद्युज्जिह्वो महाबलः।
इत्येते क्रूरकर्म्माणः पौलस्त्या राक्षसा दश॥ १४
सर्व्वे तपोबलोत्कृष्टा रुद्रभक्ताः सभीषणाः।
पुलहस्य मृगाः पुत्राः सर्व्वे व्यालाश्च दंष्ट्रिणः॥ १५
भूताः पिशाचा ऋक्षाश्च शूकरा हस्तिनस्तथा।
अनपत्यः क्रतुस्तस्मिन् स्मृतो वैवस्वतेऽन्तरे।
मरीचेः कश्यपः पुत्रः स्वयमेव प्रजापतिः॥ १६
भृगोरथाभवच्छुक्रो दैत्याचार्य्यो महातपाः।
स्वाध्याययोगनिरतो हरभक्तो महाद्युतिः॥ १७
अत्रेः पुत्त्रोऽभवद्वह्निः सोदर्य्यस्तस्य नैध्रवः।
कृशाश्वस्य तु विप्रर्षेर्घृताच्यामिति नः श्रुतम्॥ १८
स तस्यां जनयामास स्वस्त्यात्रेयान् महौजसः।
वेदवेदाङ्गनिरतांस्तपसा हतकिल्बिषान्॥ १९
नारदस्तु वसिष्ठाय ददौ देवीमरुन्धतीम्।
ऊर्द्ध्वरेतास्तु तत्रैव शापाद्दक्षस्य नारदः॥ २०
हर्य्यश्वेषु तु नष्टेषु मायया नारदस्य तु।
शशाप नारदं दक्षः क्रोधसंरक्तलोचनः॥ २१
यस्मान्मम सुताः सर्व्वे भवता मायया द्विज।
क्षयं नीतास्त्वशेषेण निरपत्यो भविष्यसि॥ २२
अरुन्धत्यां वसिष्ठस्तु शक्तिमुत्पादयत् सुतम्।
शक्तेः पराशरः श्रीमान् सर्व्वज्ञस्तपतां वरः॥ २३
आराध्य देवदेवेशमीशानं त्रिपुरान्तकम्।
लेभे त्वप्रतिमं पुत्त्रं कृष्णद्वैपायनं प्रभुम्॥ २४
द्वैपायनाच्छुको जज्ञे भगवानेव शङ्करः।
अंशांशेनावतीर्य्योर्व्व्यां स्वं प्राप परमं पदम्॥ २५
शुकस्यास्याभवन् पुत्त्राः पञ्चात्यन्ततपस्विनः।
भूरिश्रवाः प्रभुः शम्भुः कृष्णो गौरश्च पञ्चमः॥ २६
कन्या कीर्त्तिमती चैव योगमाता धृतव्रता।
एतेऽत्रिवंशाः कथिता ब्रह्मणा ब्रह्मवादिनाम्।
अत ऊर्द्ध्वं निबोधध्वं कश्यपाद्राजसन्ततिम्॥ २७

इति श्रीकौर्म्मे महापुराणे पूर्व्वभागे ऋषिवंशकीर्त्तनं नामैकोनविंशोऽध्यायः॥ १९॥

विंशोऽध्यायः।

सूत उवाच।

अदितिः सुषुवे पुत्त्रमादित्यं कश्यपात् प्रभुम्।
तस्यादित्यस्य चैवासीद्भार्य्याणान्तु चतुष्टयम्॥ १
संज्ञा राज्ञी प्रभा छाया पुत्त्रांस्तासां निबोधत।
संज्ञा त्वाष्ट्री तु सुषुवे सूर्य्यान्मनुमनुत्तमम्॥ २
यमञ्च यमुनाञ्चैव राज्ञी रेवन्तमेव च।
प्रभा प्रभातमादित्याच्छाया सावर्णिमात्मजम्॥ ३
शनिञ्च तपतीञ्चैव विष्टिञ्चैव यथाक्रमम्।
मनोस्तु प्रथमस्यासन् नव पुत्त्रास्तु तत्समाः॥ ४
इक्ष्वाकुश्चैव नाभागो धृष्टः शर्य्यातिरेव च।
नरिष्यन्तश्च नाभागो ह्यरिष्टः करुषस्तथा॥ ५
पृषध्रश्च महातेजा नवैते शक्रसन्निभाः।
इला ज्येष्ठा वरिष्ठा च सोमवंशं व्यवर्द्धयत्॥ ६
बुधस्य गत्वा भवनं सोमपुत्त्रेण सङ्गता।
असूत सोमजाद्देवी पुरूरवसमुत्तमम्॥ ७
पितॄणां तृप्तिकर्त्तारं बुधादिति हि नः श्रुतम्।
प्राप्य पुत्त्रं सुविमलं सुद्युम्न इति विश्रुतः॥ ८
इला पुत्त्रत्रयं लेभे पुनः स्त्रीत्वमविन्दत।
उत्कलञ्च गयञ्चैव विनतञ्च तथैव च॥ ९
सर्व्वे तेऽप्रतिमप्रख्याः प्रपन्नाः कमलोद्भवम्।
इक्ष्वाकोश्चाभवद्वीरो विकुक्षिर्नाम पार्थिवः॥ १०
ज्येष्ठपुत्त्रः स तस्यासीद्दश पञ्च च तत्सुताः।
तेषां ज्येष्ठः ककुत्स्थोऽभूत् काकुत्स्थस्तु सुयोधनः॥ ११
सुयोधनात् पृथुः श्रीमान् विश्वकश्च पृथोः सुतः।
विश्वकादार्द्रको धीमान् युवनाश्वश्च तत्सुतः॥ १२
स गोकर्णमनुप्राप्य युवनाश्वः प्रतापवान्।
दृष्ट्वासौ गौतमं विप्रं तपन्तमनलप्रभम्॥ १३
प्रणम्य दण्डवद्भूमौ पुत्त्रकामो महीपतिः।
अपृच्छत् कर्म्मणा केन धार्म्मिकं प्राप्नुयात् सुतम्॥ १४

गौतम उवाच।

आराध्य पुरुषं पूर्व्वं नारायणमनामयम्।
अनादिनिधनं देवं धार्म्मिकं प्राप्नुयात् सुतम्॥ १५
यस्य पुत्त्रः स्वयं ब्रह्मा पौत्त्रः स्यान्नीललोहितः।

तमादिकृष्णमीशानमाराध्याप्नोति सत्सुतम्॥ १६
न यस्य भगवान् ब्रह्मा प्रभावं वेत्ति तत्त्वतः।
तमाराध्य हृषीकेशं प्राप्नुयाद्धार्म्मिकं सुतम्॥ १७
स गौतमवचः श्रुत्वा युवनाश्वो महीपतिः।
आराधयन् हृषीकेशं वासुदेवं सनातनम्॥ १८
तस्य पुत्त्रोऽभवद्वीरः श्रावस्तिरिति विश्रुतः।
निर्म्मिता येन श्रावस्तिर्गौड़देशे महापुरी॥ १९
तस्माच्च बृहदश्वोऽभूत् तस्मात् कुवलयाश्वकः।
धुन्धुमारः समभवद्धुन्धुं हत्वा महासुरम्॥ २०
धुन्धुमारस्य तनयास्त्रयः प्रोक्ता द्विजोत्तमाः।
दृढाश्वश्चैव दण्डाश्वः कपिलाश्वस्तथैव च॥ २१
दृढाश्वस्य प्रमोदस्तु हर्य्यश्वस्तस्य चात्मजः।
हर्य्यश्वस्य निकुम्भस्तु निकुम्भात् संहताश्वकः॥ २२
कृशाश्वोऽथारुणाश्वश्च संहताश्वस्य वै सुतौ।
युवनाश्वोऽरुणाश्वस्य शक्रतुल्यबलो युधि॥ २३
कृत्वा तु वारुणीमिष्टिमृषीणां वै प्रसादतः।
लेभे त्वप्रतिमं पुत्त्रं विष्णुभक्तमनुत्तमम्॥ २४
मान्धातारं महाप्राज्ञं सर्व्वशस्त्रभृतां वरम्।
मान्धातुः पुरुकुत्सोऽभूदम्बरीषश्च वीर्य्यवान्॥ २५
मुचुकुन्दश्च पुण्यात्मा सर्व्वे शक्रसमा युधि।
अम्बरीषस्य दायादो युवनाश्वोऽपरः स्मृतः॥ २६
हरितो युवनाश्वस्य हारितस्तत्सुतोऽभवत्।
पुरुकुत्सस्य दायादस्त्रसदस्युर्महायशाः॥ २७
नर्म्मदायां समुत्पन्नः सम्भूतिस्तत्सुतः स्मृतः।
विष्णुवृद्धः सुतस्तस्य,त्वनरण्योऽभवत् ततः॥ २८
बृहदश्वोऽनरण्यस्य हर्य्यश्वस्तत्सुतोऽभवत्।
सोऽतीव धार्म्मिको राजा कर्द्दमस्य प्रजापतेः।
प्रसादाद्धार्म्मिकं पुत्त्रं लेभे सूर्य्यपरायणम्॥ २९
स तु सूर्य्यं समभ्यर्च्च राजा वसुमनाः शुभम्।
लेभे त्वप्रतिमं पुत्त्रं त्रिधन्वानमरिन्दमम्॥ ३०
अयजच्चाश्वमेधेन शत्रून् जित्वा द्विजोत्तमाः।
स्वाध्यायवान् दानशीलस्तितिक्षुर्धर्म्मतत्परः॥ ३१
ऋषयस्तु समाजग्मुर्यज्ञवाटं महात्मनः।
वसिष्ठ-कश्यपमुखा देवाश्चेन्द्रपुरोगमाः॥ ३२
तान् प्रणम्य महाराजः पप्रच्छ विनयान्वितः।
समाप्य विधिवद्यज्ञं वसिष्ठादीन् द्विजोत्तमान्॥ ३३

वसुमना उवाच।

किं स्वि च्छ्रेयस्करतरं लोकेऽस्मिन् ब्राह्मणर्षभाः।
यज्ञस्तपो वा सन्न्यासो ब्रूत मे सर्व्ववेदिनः॥ ३४

वसिष्ठ उवाच।

अधीत्य वेदान् विधिवत् सुतांश्चोत्पाद्य यत्नतः।
इष्ट्वा यज्ञेश्वरं यज्ञैर्गच्छेद्वनमथात्मवान्॥ ३५

पुलस्त्य उवाच।

आराध्य तपसा देवं योगिनं परमेश्वरम्।
प्रव्रजेद्विधिवद्यज्ञैरिष्ट्वा पूर्व्वं सुरोत्तमान्॥ ३६

पुलह उवाच।

यमाहुरेकं पुरुषं पुराणं परमेश्वरम्।
तमाराध्य सहस्रांशुं तपसा मोक्षमाप्नुयात्॥ ३७

जमदग्निरुवाच।

अजो विश्वस्य कर्त्ता यो जगद्बीजं सनातनः।
अन्तर्यामी च भूतानां स देवस्तपसेज्यते॥ ३८

विश्वामित्र उवाच।

योऽग्निः सर्व्वात्मकोऽनन्तः स्वयम्भूर्विश्वतोमुखः।
स रुद्रस्तपसोग्रेण पूज्यते नेतरर्मखैः॥ ३९

भरद्वाज उवाच।

यो यज्ञैरिज्यते देवो वासुदेवः सनातनः।
स सर्व्वदैवततनुः पूज्यते परमेश्वरः॥ ४०

अत्रिरुवाच।

यतः सर्व्वमिदं जातं यस्यापत्यं प्रजापतिः।
तपः सुमहदास्थाय पूज्यते स महेश्वरः॥ ४१

गौतम उवाच।

यतः प्रधान-पुरुषौ यस्य शक्तिरिदं जगत्।
स देवदेवस्तपसा पूजनीयः सनातनः॥ ४२

कश्यप उवाच।

सहस्रनयनो देवः साक्षी शम्भुः प्रजापतिः।
प्रसीदति महायोगी पूजितस्तपसा परः॥ ४३

क्रतुरुवाच।

प्राप्ताध्ययनयज्ञस्य लब्धपुत्त्रस्य चैव हि।
नान्तरेण तपः कश्चिद्धर्म्मः शास्त्रेषु दृश्यते॥ ४४
इत्याकर्ण्य स राजर्षिस्तान् प्रणम्यातिहृष्टधीः।
विसर्ज्जयित्वा सम्पूज्य त्रिधन्वानमथाब्रवीत्॥ ४५
आराधयिष्ये तपसा देवमेकाक्षराह्वयम्।

प्राणं बृहन्तं पुरुषमादित्यान्तरसंस्थितम् ॥ ४६
त्वन्तु धर्म्मरतो नित्यं पालयैतदतन्द्रितः ।
चातुर्व्वर्ण्यक्रमायुक्तमशेषं क्षितिमण्डलम् ॥ ४७
एवमुक्ता स तद्राज्यं निधायात्मभवे नृपः ।
जगामारण्यमतपस्तपस्तमुत्तमम् ॥ ४८
हिमवच्छिखरे रम्ये देवदारुवनाश्रये ।
कन्द-मूल-फलाहारैस्तत्पत्नैरयजत् सुरान् ॥ ४९
संवत्सरशतं साग्रं तपोनिर्द्धूतकिल्बिषः ।
जजाप मनसा देवीं सावित्रीं वेदमातरम् ॥ ५०
तस्यैवं जपतो देवः स्वयम्भूः परमेश्वरः ।
हिरण्यगर्भो विश्वात्मा तं देशमगमत् स्वयम् ॥ ५१
दृष्ट्वा देवं समायान्तं ब्रह्माणं विश्वतोमुखम् ।
ननाम शिरसा तस्य पादयोर्नाम कीर्त्तयन् ॥ ५२
नमो देवाधिदेवाय ब्रह्मणे परमात्मने ।
हिरण्यमूर्त्तये तुभ्यं सहस्राक्षाय वेधसे ॥ ५३
नमो धात्रे विधात्रे च नमो देवात्ममूर्त्तये ।
सांख्ययोगाधिगम्याय नमस्ते ज्ञानमूर्त्तये ॥ ५४
नमस्त्रिमूर्त्तये तुभ्यं स्रष्ट्रे सर्व्वार्थवेदिने ।
पुरुषाय पुराणाय योगिनां गुरवे नमः ॥ ५५
ततः प्रसन्नो भगवान् विरिञ्चो विश्वभावनः ।
वरं वरय भद्रं ते वरदोऽस्मीत्यभाषत ॥ ५६

राजोवाच ।

जपेयं देवदेवेश गायत्रीं वेदमातरम् ।
भूयो वर्षशतं साग्रं तावदायुर्भवेन्मम ॥ ५७
वाढ़मित्याह विश्वात्मा समालोक्य नराधिपम् ।
स्पृष्ट्वा कराभ्यां सुप्रीतस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ ५८
सोऽपि लब्धवरः श्रीमान् जजापातिप्रसन्नधीः ।
शान्तस्त्रिषवणस्नायी कन्द-मूल-फलाशनः ॥ ५९
तत्सम्पूर्णे वर्षशते भगवानुग्रदीधितिः ।
प्रादुरासीन्महायोगी भानोर्मण्डलमध्यगः ॥ ६०
तं दृष्ट्वा वेदवपुषं मण्डलस्थं सनातनम् ।
स्वयम्भुवमनाद्यन्तं ब्रह्माणं विस्मयं गतः ॥ ६१
तुष्टाव वैदिकैर्मन्त्रैः सावित्र्या च विशेषतः ।
क्षणादपश्यत् पुरुषं तमेव परमेश्वरम् ॥ ६२
चतुर्म्मुखं जटामौलिमष्टहस्तं त्रिलोचनम् ।
चन्द्रावयवलक्ष्माणं नरनारीतनुं हरम् ॥ ६३
भासयन्तं जगत् कृत्स्नं नीलकण्ठं स्वरश्मिभिः ।
रक्ताम्बरधरं रक्तं रक्तमाल्यानुलेपनम् ॥ ६४
तद्भावभावितो दृष्ट्वा सद्भावेन परेण हि ।
ननाम शिरसा रुद्रं सावित्र्यानेन चैव हि ॥ ६५
नमस्ते नीलकण्ठाय भास्वते परमेष्ठिने ।
त्रयीमयाय रुद्राय कालरूपाय हेतवे ॥ ६६
तदा प्राह महादेवो राजानं प्रीतमानसः ।
इमानि मे रहस्यानि नामानि शृणु चानघ ॥ ६७
सर्व्ववेदेषु गीतानि संसारशमनानि तु ।
नमस्कुरुष्व नृपते एभिर्मां सततं शुचिः ॥ ६८
अध्यायं शतरुद्रीयं यजुषां सारमुद्धृतम् ।
जपस्वानन्यचेतस्को मय्यासक्तमना नृप ॥ ६९
ब्रह्मचारी मिताहारी भस्मनिष्ठः समाहितः ।
जपेदा मरणाद्रुद्रं स याति परमं पदम् ॥ ७०
इत्युक्ता भगवान् रुद्रो भक्तानुग्रहकाम्यया ।
पुनः संवत्सरशतं राज्ञे ह्यायुरकल्पयत् ॥ ७१
दत्त्वास्मै तत् परं ज्ञानं वैराग्यं परमेश्वरः ।
क्षणादन्तर्द्दधे रुद्रस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ७२
राजापि तपसा रुद्रं जजापानन्यमानसः ।
भस्मच्छन्नस्त्रिषवणं स्नात्वा शान्तः समाहितः ॥ ७३
जपतस्तस्य नृपतेः पूर्णे वर्षशते पुनः ।
योगप्रवृत्तिरभवत् कालात् कालपरं पदम् ॥ ७४
विवेशैतद्वेदसारं स्थानं वै परमेष्ठिनः ।
भानोः स मण्डलं शुभ्रं ततो यातो महेश्वरम् ॥ ७५
यः पठेच्छृणुयाद्वापि राज्ञश्चरितमुत्तमम् ।
सर्व्वपापविनिर्म्मुक्तो ब्रह्मलोके महीयते ॥ ७६

इति श्रीकौर्म्मे महापुराणे पूर्व्वभागे राजवंशकीर्त्तने विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

एकविंशोऽध्यायः ।

सूत उवाच ।

त्रिधन्वा राजपुत्रस्तु धर्म्मेणापालयन्महीम् ।
तस्य पुत्रोऽभवद्विद्वांस्त्रय्यारुण इति श्रुतः ॥ १
तस्य सत्यव्रतो नाम कुमारोऽभून्महाबलः ।
भार्य्या सत्यधना नाम हरिश्चन्द्रमजीजनत् ॥ २

हरिश्चन्द्रस्य पुत्त्रोऽभूद्रोहितो नाम वीर्य्यवान्।
हरितो रोहितस्याथ धुन्धुस्तस्य सुतोऽभवत् ॥ ३
विजयश्च सुदेवश्च धुन्धुपुत्त्रौ बभूवतुः।
विजयस्याभवत् पुत्त्रः कारुको नाम वीर्य्यवान् ॥ ४
कारुकस्य वृकः पुत्त्रस्तस्माद्बाहुरजायत।
सगरस्तस्य पुत्त्रोऽभूद्राजा परमधार्म्मिकः ॥ ५
द्वे भार्य्ये सगरस्यापि प्रभा भानुमती तथा।
ताभ्यामाराधितो वह्निः प्रददौ वरमुत्तमम् ॥ ६
एकं भानुमती पुत्त्रमगृह्णादसमञ्जसम्।
प्रभा षष्टिसहस्रन्तु पुत्त्राणां जगृहे शुभा ॥ ७
असमञ्जसपुत्त्रोऽभूदंशुमान् नाम पार्थिवः।
तस्य पुत्त्रो दिलीपस्तु दिलीपात् तु भगीरथः ॥ ८
येन भागीरथी गङ्गा तपः कृत्वावतारिता।
प्रसादाद्देवदेवस्य महादेवस्य धीमतः ॥ ९
भगीरथस्य तपसा देवः प्रीतमना हरः।
बभार शिरसा गङ्गां सोमान्ते सोमभूषणः ॥ १०
भगीरथसुतश्चापि श्रुतो नाम बभूव ह।
नाभागस्तस्य दायादः सिन्धुद्वीपस्ततोऽभवत् ॥ ११
अयुतायुः सुतस्तस्य ऋतुपर्णो महाबलः।
ऋतुपर्णस्य पुत्त्रोऽभूत् सुदासो नाम धार्म्मिकः ॥१२
सौदासस्तस्य तनयः ख्यातः कल्माषपादकः।
वशिष्ठस्तु महातेजाः क्षेत्रे कल्माषपादके ॥ १३
अश्मकं जनयामास तमिक्ष्वाकुकुलध्वजम्।
अश्मकस्योत्कलायान्तु नकुलो नाम पार्थिवः ॥ १४
स हि रामभयाद्राजा वनं प्राप सुदुःखितः।
दधत् स नारीकवचं तस्माच्छतरथोऽभवत् ॥ १५
तस्मादिलिविलिः श्रीमान् वृद्धशर्म्मा च तत्सुतः।
तस्माद्विश्वसहस्तस्मात् खट्वाङ्ग इति विश्रुतः ॥ १६
दीर्घबाहुः सुतस्तस्माद्रघुस्तस्मादजायत।
रघोरजः समुत्पन्नो राजा दशरथस्ततः ॥ १७
रामो दाशरथिर्वीरो धर्म्मज्ञो लोकविश्रुतः।
भरतो लक्ष्मणश्चैव शत्रुघ्नश्च महाबलः ॥ १८
सर्व्वे शक्रसमा युद्धे विष्णुशक्तिसमन्विताः।
जज्ञे रावणनाशार्थं विष्णुरंशेन विश्वभुक् ॥ १९
रामस्य भार्य्या सुभगा जनकस्यात्मजा सुता।
सीता त्रिलोकविख्याता शीलौदार्य्यगुणान्विता ॥२०
तपसा तोषिता देवी जनकेन गिरीन्द्रजा।
प्रायच्छज्जानकीं सीतां राममेवाश्रितां पतिम् ॥२१
प्रीतश्च भगवानीशस्त्रिशूली नीललोहितः।
प्रददौ शत्रुनाशार्थं जनकायाद्भुतं धनुः ॥ २२
स राजा जनको धीमान् दातुकामः सुतामिमाम्।
अघोषयदमित्रघ्नो लोकेऽस्मिन् द्विजपुङ्गवाः ॥ २३
इदं धनुः समादातुं यः शक्नोति जगत्त्रये।
देवो वा दानवो वापि स सीतां लब्धुमर्हति ॥ २४
विज्ञाय रामो बलवान् जनकस्य गृहं प्रभुः।
भञ्जयामास चादाय गत्वासौ लीलयैव हि ॥ २५
उद्ववाहाथ तां कन्यां पार्व्वतीमिव शङ्करः।
रामः परमधर्म्मात्मा सेनामिव च षण्मुखः ॥ २६
ततो बहुतिथे काले राजा दशरथः स्वयम्।
रामं ज्येष्ठसुतं वीरं राजानं कर्त्तुमारभत् ॥ २७
तस्याथ पत्नी सुभगा कैकेयी चारुहासिनी।
निवारयामास पतिं प्राह सम्भ्रान्तमानसा ॥ २८
मत्सुतं भरतं वीरं राजानं कर्त्तुमर्हसि।
पूर्व्वमेव वरो यस्माद्दत्तो मे भवतानघ ॥ २९
स तस्या वचनं श्रुत्वा राजा दुःखितमानसः।
वाढमित्यब्रवीद्वाक्यं तथा रामोऽपि धर्म्मवित् ॥ ३०
प्रणम्याथ पितुः पादौ लक्ष्मणेन सहाच्युतः।
ययौ वनं सपत्नीकः कृत्वा समयमात्मवान् ॥ ३१
संवत्सराणां चत्वारि दश चैव महाबलः।
उवास तत्र भगवान् लक्ष्मणेन सह प्रभुः ॥ ३२
कदाचिद्वसतोऽरण्ये रावणो नाम राक्षसः।
परिव्राजकवेशेण सीतां हृत्वा ययौ पुरीम् ॥ ३३
अदृष्ट्वा लक्ष्मणो रामः सीतामाकुलितेन्द्रियौ।
दुःखशोकाभिसन्तप्तौ बभूवतुररिन्दमौ ॥ ३४
ततः कदाचित् कपिना सुग्रीवेण द्विजोत्तमाः।
वानराणामभूत् सख्यं रामस्याक्लिष्टकर्म्मणः ॥ ३५
सुग्रीवस्यानुगो वीरो हनूमान् नाम वानरः
वायुपुत्त्रो महातेजा रामस्यासीत् प्रियः सदा ॥ ३६
स कृत्वा परमं धैर्य्यं रामाय कृतनिश्चयः।
आनयिष्यामि तां सीतामित्युक्त्वा विचचार ह ॥ ३७
महीं सागरपर्य्यन्तां सीतादर्शनतत्परः।
जगाम रावणपुरीं लङ्कां सागरसंस्थिताम् ॥ ३८

तत्राथ निर्जने देशे वृक्षमूले शुचिस्मिताम् ।
अपश्यदमलां सीतां राक्षसीभिः समावृताम् ॥ ३९
अश्रुपूर्णेक्षणां हृद्यां संस्मरन्तीमनिन्दिताम् ।
राममिन्दीवरश्यामं लक्ष्मणञ्चात्मसंस्थितम् ॥ ४०
निवेदयित्वा चात्मानं सीताय रहसि प्रभुः ।
असंशयाय प्रददावस्यै रामाङ्गुलीयकम् ॥ ४१
दृष्ट्वाङ्गुलीयकं सीता पत्युः परमशोभनम् ।
मेने समागतं रामं प्रीतिविस्फुरितेक्षणा ॥ ४२
समाश्वास्य तदा सीतां दृष्ट्वा रामस्य चान्तिकम् ।
नयिष्ये त्वां महाबाहुरुक्त्वा रामं ययौ पुनः ॥ ४३
निवेदयित्वा रामाय सीतादर्शनमात्मवान् ।
तस्थौ रामेण पुरतो लक्ष्मणेन च पूजितः ॥ ४४
ततः स रामो बलवान् सार्द्धं हनुमता स्वयम् ।
लक्ष्मणेन च युद्धाय बुद्धिं चक्रे हि रक्षसा ॥ ४५
कृत्वाथ वानरशतैर्लङ्कामार्गं महोदधेः ।
सेतुं परमधर्म्मात्मा रावणं हतवान् प्रभुः ॥ ४६
सपत्नीकं हि ससुतं सभ्रातृकमरिन्दमः ।
आनयामास तां सीतां वायुपुत्रसहायवान् ॥ ४७
सेतुमध्ये महादेवमीशानं कृत्तिवाससम् ।
स्थापयामास लिङ्गस्थं पूजयामास राघवः ॥ ४८
तस्य देवो महादेवः पार्व्वत्या सह शङ्करः ।
प्रत्यक्षमेव भगवान् दत्तवान् वरमुत्तमम् ॥ ४९
ये त्वया स्थापितं लिङ्गं द्रक्ष्यन्तीदं द्विजातयः ।
महापातकसंयुक्तास्तेषां पापं विनङ्क्ष्यति ॥ ५०
अन्यानि चैव पापानि स्नातस्यात्र महोदधौ ।
दर्शनादेव लिङ्गस्य नाशं यान्ति न संशयः ॥ ५१
यावत् स्थास्यन्ति गिरयो यावदेषा च मेदिनी ।
यावत् सेतुश्च तावच्च स्थास्याम्यत्र तिरोहितः ॥ ५२
स्नानं दानं तपः श्राद्धं सर्व्वं भवतु चाक्षयम् ।
स्मरणादेव लिङ्गस्य दिनपापं प्रणश्यति ॥ ५३
इत्युक्त्वा भगवान् शम्भुः परिष्वज्य तु राघवम् ।
सनन्दी सगणो रुद्रस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ ५४
रामोऽपि पालयामास राज्यं धर्म्मपरायणः ।
अभिषिक्तो महातेजा भरतेन महाबलः ॥ ५५
विशेषाद्ब्राह्मणान् सर्व्वान् पूजयामास चेश्वरम् ।
यज्ञेन यज्ञहन्तारमश्वमेधेन शङ्करम् ॥ ५६
रामस्य तनयो जज्ञे कुश इत्यभिविश्रुतः ।
लवश्च सुमहाभागः सर्व्वतत्त्वार्थवित् सुधीः ॥ ५७
अतिथिस्तु कुशाज्जज्ञे निषधस्तत्सुतोऽभवत् ।
नलश्च निषधस्यासीन्नभास्तस्मादजायत ॥ ५८
नभसः पुण्डरीकाक्षः क्षेमधन्वा तु तत्सुतः ।
तस्य पुत्त्रोऽभवद्वीरो देवानीकः प्रतापवान् ॥ ५९
अहीनगुस्तस्य सुतो महस्वांस्तत्सुतोऽभवत् ।
तस्माच्चन्द्रावलोकस्तु तारापीड़श्च तत्सुतः ॥ ६०
तारापीड़ाच्चन्द्रगिरिर्भानुवित्तस्ततोऽभवत् ।
श्रुतायुरभवत् तस्मादेते चेक्ष्वाकुवंशजाः ।
सर्व्वे प्राधान्यतः प्रोक्ताः समासेन द्विजोत्तमाः ॥ ६१
य इमं शृणुयान्नित्यमिक्ष्वाकोर्वंशमुत्तमम् ।
सर्व्वपापविनिर्म्मुक्तो देवलोके महीयते ॥ ६२

इति श्रीकौर्म्मे महापुराणे पूर्व्वभागे सूर्य्यवंशे इक्ष्वाकुवंशकथनं नामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

द्वाविंशोऽध्यायः ।

सूत उवाच ।

ऐलः पुरूरवाश्चाथ राजा राज्यमपालयत् ।
तस्य पुत्त्रा बभूवुर्हि षडिन्द्रसमतेजसः ॥ १
आयुर्मायुरमायुश्च विश्वायुश्चैव वीर्य्यवान् ।
शतायुश्च श्रुतायुश्च दिव्याश्चैवोर्व्वशीसुताः ॥ २
आयुषस्तनया वीराः पञ्चैवासन् महौजसः ।
स्वर्भानुतनयायां वै प्रभायामिति नः श्रुतम् ॥ ३
नहुषः प्रथमस्तेषां धर्म्मज्ञो लोकविश्रुतः ।
नहुषस्य तु दायादाः पञ्चेन्द्रोपमतेजसः ।
उत्पन्नाः पितृकन्यायां विरजायां महाबलाः ॥ ४
यतिर्ययातिः संयातिरायातिः पञ्चमोऽश्वकः ।
तेषां ययातिः पञ्चानां महाबलपराक्रमः ॥ ५
देवयानीमुशनसः सुतां भार्य्यामवाप सः ।
शर्म्मिष्ठामासुरीञ्चैव तनयां वृषपर्व्वणः ॥ ६
यदुञ्च तुर्व्वसुञ्चैव देवयानी व्यजायत ।
द्रुह्युञ्चानुञ्च पूरुञ्च शर्म्मिष्ठा चाप्यजीजनत् ॥ ७
सोऽभ्यषिञ्चदतिक्रम्य ज्येष्ठं यदुमनिन्दितम् ।
पूरुमेव कनीयांसं पितुर्वचनपालकम् ॥ ८

दिशि दक्षिणपूर्व्वस्यां तुर्व्वसुं पुत्त्रमादिशत्।
दक्षिणापरयो राजा यदुं श्रेष्ठं न्ययोजयत्॥ ९
प्रतीच्यामुत्तरायाञ्च द्रुह्युञ्चानुमकल्पयत्।
तैरियं पृथिवी सर्व्वा धर्म्मतः परिपालिता॥ १०
राजापि दारसहितो वनं प्राप महायशाः।
यदोरप्यभवन् पुत्त्राः पञ्च देवसुतोपमाः॥ ११
सहस्रजित् तथा श्रेष्ठः क्रोष्टुर्नीलो जिनो रघुः।
सहस्रजित्सुतस्तद्वच्छतजिन्नाम पार्थिवः॥ १२
सुताः शतजितोऽप्यासंस्त्रयः परमधार्म्मिकाः।
हैहयश्च हयश्चैव राजा वेणुहयश्च यः॥ १३
हैहयस्याभवत् पुत्त्रो धर्म्म इत्यभिविश्रुतः।
तस्य पुत्त्रोऽभवद्विप्रा धर्म्मनेत्रः प्रतापवान्॥ १४
धर्म्मनेत्रस्य कीर्त्तिस्तु सञ्जितस्तत्सुतोऽभवत्।
महिष्मान् सञ्जितस्याभूद्भद्रश्रेण्यस्तदन्वयः॥ १५
भद्रश्रेण्यस्य दायादो दुर्म्मदो नाम पार्थिवः।
दुर्म्मदस्य सुतो धीमानन्धको नाम वीर्य्यवान्॥ १६
अन्धकस्य तु दायादाश्चत्वारो लोकसम्मताः।
कृतवीर्य्यः कृताग्निश्च कृतवर्म्मा तथैव च॥ १७
कृतौजाश्च चतुर्थोऽभूत् कार्त्तवीर्य्यस्तथार्ज्जुनः।
सहस्रबाहुर्द्युतिमान् धनुर्व्वेदविदांवरः॥ १८
तस्य रामोऽभवन्मृत्युर्जामदग्न्यो जनार्द्दनः।
तस्य पुत्त्रशतान्यासन् पञ्च तत्र महारथाः॥ १९
कृतास्त्रा बलिनः शूरा धर्म्मात्मानो मनस्विनः।
शूरश्च शूरसेनश्च कृष्णो धृष्णस्तथैव च।
जयध्वजश्च बलवान् नारायणपरो नृपः॥ २०
शूरसेनादयः पूर्व्वे चत्वारः प्रथितौजसः।
रुद्रभक्ता महात्मानः पूजयन्ति स्म शङ्करम्॥ २१
जयध्वजस्तु मतिमान् देवं नारायणं हरिम्।
जगाम शरणं विष्णुं दैवतं धर्म्मतत्परः॥ २२
तमूचुरितरे पुत्त्रा नायं धर्म्मस्तवानघ।
ईश्वराराधनरतः पितास्माकमिति श्रुतिः॥ २३
तानब्रवीन्महातेजा एष धर्म्मः परो मम।
विष्णोरंशेन सम्भूता राजानो यन्महीतले॥ २४
राज्यं पालयितावश्यं भगवान् पुरुषोत्तमः।
पूजनीयो यतो विष्णुः पालको जगतां हरिः॥ २५
सात्त्विकी राजसी चैव तामसी च स्वयम्भुवः।
तिस्रस्तु मूर्त्तयः प्रोक्ताः सृष्टिस्थित्यन्तहेतवः॥ २६
सत्त्वात्मा भगवान् विष्णुः संस्थापयति सर्व्वदा।
सृजेद्ब्रह्मा रजोमूर्त्तिः संहरेत् तामसो हरः॥ २७
तस्मान्महीपतीनान्तु राज्यं पालयतामिदम्।
आराध्यो भगवान् विष्णुः केशवः केशिमर्द्दनः॥ २८
निशम्य तस्य वचनं भ्रातरोऽन्ये मनस्विनः।
प्रोचुः संहारको रुद्रः पूजनीयो मुमुक्षुभिः॥ २९
अयं हि भगवान् रुद्रः सर्व्वं जगदिदं शिवः।
तमोगुणं समाश्रित्य कालान्ते संहरेत् प्रभुः॥ ३०
या सा घोरतमा मूर्त्तिरस्य तेजोमयी परा।
संहरेद्विद्यया पूर्व्वं संसारं शूलभृत् तथा॥ ३१
ततस्तानब्रवीद्राजा विचिन्त्यासौ जयध्वजः।
सत्त्वेन मुच्यते जन्तुः सत्त्वात्मा भगवान् हरिः॥ ३२
तमूचुर्भ्रातरो रुद्रः सेवितः सात्त्विकैर्जनैः।
मोचयेत् सत्त्वसंयुक्तः पूजयेच्च ततो हरम्॥ ३३
अथाब्रवीद्राजपुत्त्रः प्रहसन् वै जयध्वजः।
स्वधर्म्मो मुक्तये पन्था नान्यो मुनिभिरुच्यते॥ ३४
तथा च वैष्णवीं शक्तिं नृपाणां दधतां सदा।
आराधनं परो धर्म्मो मुरारेरमितौजसः॥ ३५
तमब्रवीद्राजपुत्त्रः कृष्णो मतिमतां वरः।
यदर्ज्जुनोऽस्मज्जनकः स धर्म्मं कृतवानिति॥ ३६
एवं विवादे वितते शूरसेनोऽब्रवीद्वचः।
प्रमाणमृषयो ह्यत्र ब्रूयुस्ते यत् तथैव तत्॥ ३७
ततस्ते राजशार्द्दूलाः पप्रच्छुर्ब्रह्मवादिनः।
गत्वा सर्व्वे सुसंरब्धाः सप्तर्षीणां तदाश्रमम्॥ ३८
तानब्रुवंस्ते मुनयो वसिष्ठाद्या यथार्थतः।
या यस्याभिमता पुंसः सा हि तस्यैव देवता॥ ३९
किन्तु कार्य्यविशेषेण पूजिता चेष्टदा नृणाम्।
विशेषात् सर्व्वदा नायं नियमो ह्यन्यथा नृपाः॥ ४०
नृपाणां दैवतं विष्णुस्तथैव च पुरन्दरः।
विप्राणामग्निरादित्यो ब्रह्मा चैव पिनाकधृक्॥ ४१
देवानां दैवतं विष्णुर्दानवानां त्रिशूलभृत्।
गन्धर्व्वाणां तथा सोमो यक्षाणामपि कथ्यते॥ ४२
विद्याधराणां वाग्देवी सिद्धानां भगवान् हरिः।
रक्षसां शङ्करो रुद्रः किन्नराणाञ्च पार्व्वती॥ ४३
ऋषीणां भगवान् ब्रह्मा महादेवस्त्रिशूलभृत्।

मान्या स्त्रीणामुना देवी तथा विष्वीशभास्करा॥४४
गृहस्थानाञ्च सर्व्वे स्युर्ब्रह्म वै ब्रह्मचारिणाम्।
वैखानसानामर्कः स्याद्यतीनाञ्च महेश्वरः॥ ४५
भूतानां भगवान् रुद्रः कुष्माण्डानां विनायकः।
सर्व्वेषां भगवान् ब्रह्मा देवदेवः प्रजापतिः॥ ४६
इत्येवं भगवान् ब्रह्मा स्वयं देवोऽभ्यभाषत।
तस्माज्जयध्वजो नूनं विष्ण्वाराधनमर्हति॥ ४७
किन्तु रुद्रेण तादात्म्यबुद्ध्या पूज्यो हरिर्नरैः।
अन्यथा नृपतेः शत्रून् न हरिः संहरेद्यतः॥ ४८
तान् प्रणम्याथ ते जग्मुः पुरीं परमशोभनाम्।
पालयाञ्चक्रिरे पृथ्वीं जित्वा सर्व्वान् रिपून् रणे॥४९
ततः कदाचिद्विप्रेन्द्रा विदेहो नाम दानवः।
भीषणः सर्व्वसत्त्वानां पुरीं तेषां समाययौ॥ ५०
दंष्ट्राकरालो दीप्तात्मा युगान्तदहनोपमः।
शूलमादाय सूर्य्याभं नादयन् वै दिशो दश॥ ५१
तन्नादश्रवणान्मर्त्त्यास्तत्र ये निवसन्ति ते।
तत्यजुर्जीवितन्त्वन्ये दुद्रुवुर्भयविह्वलाः॥ ५२
ततः सर्व्वे सुसंयत्ताः कार्त्तवीर्य्यात्मजास्तदा (क)।
शूरसेनादयः पञ्च राजानस्तु महाबलाः।
युद्धाय कृतसंरम्भा विदेहन्त्वभिदुद्रुवुः॥ ५३
शूरोऽस्त्रं प्राहिणोद्रौद्रं शूरसेनस्तु वारुणम्।
प्राजापत्यं तथा कृष्णो वायव्यं धृष्ट एव च॥ ५४
जयध्वजश्च कौवेरमैन्द्रमाग्नेयमेव च।
भञ्जयामास शूलेन तान्यस्त्राणि स दानवः॥ ५५
ततः कृष्णो महावीर्य्यो गदामादाय भीषणाम्।
स्पृष्टमात्रेण तरसा चिक्षेप च ननाद च॥ ५६
सम्प्राप्य सा गदास्योरो विदेहस्य शिलोपमम्।
न दानवं चालयितुं शशाकान्तकसन्निभम्॥ ५७
दुद्रुवुस्ते भयग्रस्ता दृष्ट्वा तस्यातिपौरुषम्।
जयध्वजस्तु मतिमान् सस्मार जगतः पतिम्॥ ५८

विष्णुं जयिष्णुं लोकादिमप्रमेयमनामयम्।
त्रातारं पुरुषं पूर्व्वं श्रीपतिं पीतवाससम्॥ ५९
ततः प्रादुरभूच्चक्रं सूर्य्यायुतसमप्रभम्।
आदेशाद्वासुदेवस्य भक्तानुग्रहकारणात्॥ ६०
जग्राह जगतां योनिं स्मृत्वा नारायणं नृपः।
प्राहिणोद्वै विदेहाय दानवेभ्यो यथा हरिः॥ ६१
सम्प्राप्य तस्य घोरस्य स्कन्धदेशं सुदर्शनम्।
पृथिव्यां पातयामास शिरोऽद्रिशिखराकृति॥ ६२
तद्धि चक्रं पुरा विष्णुस्तपसाराध्य शङ्करम्।
यस्मादवाप तत् तस्माद्सुराणां विनाशकम्॥ ६३
तस्मिन् हते देवरिपौ शूराद्या भ्रातरो नृपाः।
समाययुः पुरीं रम्यां भ्रातरञ्चाप्यपूजयन्॥ ६४
श्रुत्वाजगाम भगवान् जयध्वजपराक्रमम्।
कार्त्तवीर्य्यसुतं द्रष्टुं विश्वामित्रो महामुनिः॥ ६५
तमागतमथो दृष्ट्वा राजा सम्भ्रान्तलोचनः।
समाविश्यासने रम्ये पूजयामास भावतः॥ ६६
उवाच भगवन् घोरः प्रसादाद्भवतोऽसुरः।
निपातितो मया सोऽथ विदेहो दानवेश्वरः॥ ६७
त्वद्वाक्याच्छिन्नसन्देहो विष्णुं सत्यपराक्रमम्।
प्रपन्नः शरणं तेन प्रसादो मे कृतः शुभः॥ ६८
यक्ष्यामि परमेशानं विष्णुं पद्मदलेक्षणम्।
कथं केन विधानेन सम्पूज्यो हरिरीश्वरः॥ ६९
कोऽयं नारायणो देवः किम्प्रभावश्च सुव्रत।
सर्व्वमेतन्ममाचक्ष्व परं कौतूहलं हि मे॥ ७०

विश्वामित्र उवाच।

यतः प्रवृत्तिर्भूतानां यस्मिन् सर्व्वं यतो जगत्।
स विष्णुः सर्व्वभूतात्मा तमाश्रित्य विमुच्यते॥ ७१
यमक्षरात् परतरात् परं प्राहुर्गुहाश्रयम्।
आनन्दं परमं व्योम स वै नारायणः स्मृतः॥ ७२
नित्योदितो निर्व्विकल्पो नित्यानन्दो निरञ्जनः।
चतुर्व्यूहधरो विष्णुरव्यूहः प्रोच्यते स्वयम्॥ ७३।
परमात्मा परं धाम परं व्योम परं पदम्।
त्रिपादमक्षरं ब्रह्म तमाहुर्ब्रह्मवादिनः॥ ७४
स वासुदेवो विश्वात्मा योगात्मा पुरुषोत्तमः।
यस्यांशसम्भवो ब्रह्मा रुद्रोऽपि परमेश्वरः॥ ७५
स्ववर्णाश्रमधर्म्मेण पुंसायं पुरुषोत्तमः।

(क) इतः परं—
ययुधुर्दानवं शक्ति-गिरिकूटासि-मुद्गरैः।
तान् सर्व्वान् दानवो विप्राः शूलेन प्रहसन्निव।
वारयामास घोरात्मा कल्पान्ते भैरवो यथा॥
इति सार्द्धः श्लोकोऽधिको बहुषु दृश्यते।

रुद्रस्यायं परमूर्त्तिरित्याराध्यो (क) न चान्यथा॥ ७६
एतावदुक्त्वा भगवान् विश्वामित्रो महातपाः।
शूराद्यैः पूजितो विप्रो जगामाथ स्वमाश्रमम्॥ ७७
अथ शूरादयो देवमयजन्त महेश्वरम्।
यज्ञेन यज्ञगम्यं तं निष्कामा रुद्रमव्ययम्॥ ७८
तान् वशिष्ठस्तु भगवान् याजयामास धर्म्मवित्।
गौतमोऽगस्तिरत्रिश्च सर्व्वे रुद्रपरायणाः॥ ७९
विश्वामित्रस्तु भगवान् जयध्वजमरिन्दमम्।
याजयामास भूतादिमादिदेवं जनार्द्दनम्॥ ८०
जयध्वजोऽपि तं विष्णुं रुद्रस्य परमां तनुम्।
इत्येवं स तदा बुद्धा यत्नेनार्च्चयदच्युतम्॥ ८१
तस्य यज्ञे महायोगी साक्षाद्देवः स्वयं हरिः।
आविरासीत् स भगवांस्तदद्भुतमिवाभवत्॥ ८२
य इमं शृणुयान्नित्यं जयध्वजपराक्रमम्।
सर्व्वपापविनिर्म्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति॥ ८३

इति श्रीकौर्म्मे महापुराणे पूर्व्वभागे, सोमवंशानुकीर्त्तने द्वाविंशोऽध्यायः॥ २२॥

त्रयोविंशोऽध्यायः।

सूत उवाच।

जयध्वजस्य पुत्रोऽभूत् तालजङ्घ इति स्मृतः।
शतं पुत्रास्तु तस्यासन् तालजङ्घा इति स्मृताः॥ १
तेषां ज्येष्ठो महावीर्य्यो वीतिहोत्रोऽभवन्नृपः।
वृषप्रभृतयश्चान्ये यादवाः पुण्यकर्म्मिणः॥ २
वृषो वंशकरस्तेषां तस्य पुत्रोऽभवन्मधुः।
मधोः पुत्रशतन्त्वासीद्वृषणस्तस्य वंशभाक्॥ ३
वीतिहोत्रसुतश्चापि विश्रुतोऽनन्त इत्यतः।
दुर्ज्जयस्तस्य पुत्रोऽभूत् सर्व्वशास्त्रविशारदः॥ ४
तस्य भार्य्या रूपवती गुणैः सर्व्वैरलङ्कृता।
पतिव्रतासीत् पतिना स्वधर्म्मपरिपालिका॥ ५
स कदाचिन्महाराजः कालिन्दीतीरसंस्थिताम्।
अपश्यदुर्व्वशीं देवीं गायन्तीं मधुरस्वराम्॥ ६
ततः कामाहतमनास्तत्समीपमुपेत्य वै।
प्रोवाच सुचिरं कालं देवि रन्तुं मयार्हसि॥ ७
सा देवी नृपतिं दृष्ट्वा रूपलावण्यसंयुतम्।
रेमे तेन चिरं कालं कामदेवमिवापरम्॥ ८
कालात् प्रबुद्धो राजासावुर्व्वशीं प्राह शोभनाम्।
गमिष्यामि पुरीं रम्यां हसन्ती साब्रवीद्वचः॥ ९
न ह्येतेनोपभोगेन भवती राजसुन्दर।
प्रीतिः सञ्जायते मह्यं स्थातव्यं वत्सरं पुनः॥ १०
तामब्रवीत् स मतिमान् गत्वा शीघ्रतरं पुरीम्।
आगमिष्यामि भूयोऽत्र तन्मेऽनुज्ञातुमर्हसि॥ ११
तमब्रवीत् सा सुभगा तथा कुरु विशांपते।
नान्ययाप्सरसा तावद्रन्तव्यं भवता पुनः॥ १२
ओमित्युक्त्वा ययौ तूर्णं पुरीं परमशोभनाम्।
गत्वा पतिव्रतां पत्नीं दृष्ट्वा भीतोऽभवन्नृपः॥ १३
सम्प्रेक्ष्य सा गुणवती भार्य्या तस्य पतिव्रता।
भीतं प्रसन्नया प्राह वाचा पीनपयोधरा॥ १४
स्वामिन् किमत्र भवतो भीतिरद्य प्रवर्त्तते।
तद्ब्रूहि मे यथातत्त्वं न राज्ञां कीर्त्तये त्विदम्॥ १५
स तस्या वाक्यमाकर्ण्य लज्जावनतमानसः।
नोवाच किञ्चिन्नृपतिर्ज्ञानदृष्ट्या विवेद सा॥ १६
न भेतव्यं त्वया राजन् कार्य्यं पापविशोधनम्।
भीते त्वयि महाराज राष्ट्रं ते नाशमेष्यति॥ १७
ततः स राजा द्युतिमान् निर्गत्य तु पुरात् ततः।
गत्वा कण्वाश्रमं पुण्यं दृष्ट्वा तत्र महामुनिम्॥ १८
निशम्य कण्ववदनात् प्रायश्चित्तविधिं शुभम्।
जगाम हिमवत्पृष्ठं समुद्दिश्य महाबलः॥ १९
सोऽपश्यत् पथि राजेन्द्रो गन्धर्व्ववरमुत्तमम्।
भ्राजमानं श्रिया व्योम्नि भूषितं दिव्यमालया॥ २०
वीक्ष्य मालाममित्रघ्नः सस्माराप्सरसां वराम्।
उर्व्वशीं तां मनश्चक्रे तस्या एवेयमर्हति॥ २१
सोऽतीव कामुको राजा गन्धर्व्वेणाथ तेन हि।
चकार सुमहद्युद्धं मालामादातुमुद्यतः॥ २२
विजित्य समरे मालां गृहीत्वा दुर्ज्जयो द्विजाः।
जगाम तामप्सरसं कालिन्दीं द्रष्टुमादरात्॥ २३
अदृष्ट्वाप्सरसं तत्र कामबाणाभिपीड़ितः।
बभ्राम सकलां पृथ्वीं सप्तद्वीपसमन्विताम्॥ २४
आक्रम्य हिमवत्पार्श्वमुर्व्वशीदर्शनोत्सुकः।
जगाम शैलप्रवरं हेमकूटमिति श्रुतम्॥ २५

(क) यज्ञामादृत्वतभावेन समाराध्य इति क्वचित् पाठः

तत्र तत्राप्सरोवर्य्यां दृष्ट्वा तं सिंहविक्रमम्।
कामं सन्दधिरे घोरं भूषितं चित्रमालया ॥ २६
संस्मरन्नुर्व्वशीवाक्यं तस्यां संसक्तमानसः।
न पश्यति स्म ताः सर्व्वा गिरेः शृङ्गाणि जग्मिवान्॥२७
तत्राप्यप्सरसं दिव्यामदृष्ट्वा कामपीड़ितः।
देवलोकं महामेरुं ययौ देवपराक्रमः ॥ २८
स तत्र मानसं नाम सरस्त्रैलोक्यविश्रुतम्।
भेजे शृङ्गमतिक्रम्य स्वबाहुबलभावितः ॥ २९
स तस्य तीरे सुभगां चरन्तीमतिलालसाम्।
दृष्टवाननवद्याङ्गीं तस्यै मालां ददौ पुनः ॥ ३०
स मालया तदा देवीं भूषितां प्रेक्ष्य मोहितः।
रेमे कृतार्थमात्मानं जानानः सुचिरं तया ॥ ३१
अथोर्व्वशी राजवर्य्यं रतान्ते वाक्यमब्रवीत्।
किं कृतं भवता वीर पुरीं गत्वा तदा नृप ॥ ३२
स तस्यै सर्व्वमाचष्ट पत्न्या यत् समुदीरितम्।
कण्वस्य दर्शनञ्चैव मालापहरणं तथा ॥ ३३
श्रुत्वैतद्व्याहृतं तेन गच्छेत्याह हितैषिणी।
शापं दास्यति ते कण्वो ममापि भवतः प्रिया ॥ ३४
तयाऽसकृन्महाराजः प्रोक्तोऽपि मदमोहितः।
न तत्याजाथ तत्पार्श्वं तत्र संन्यस्तमानसः ॥ ३५
तदोर्व्वशी कामरूपा राज्ञे स्वं रूपमुत्कटम्।
सुरोमशं पिङ्गलाक्षं दर्शयामास सर्व्वदा ॥ ३६
तस्यां विरक्तचेतस्कः स्मृत्वा कण्वाभिभाषितम्।
धिक्मामिति विनिश्चित्य तपः कर्त्तुं समारभत् ॥ ३७
संवत्सरद्वादशकं कन्दमूलफलाशनः।
भूय एव द्वादशकं वायुभक्षोऽभवन्नृपः ॥ ३८
गत्वा कण्वाश्रमं भीत्या तस्मै सर्व्वं न्यवेदयत्।
वासमप्सरसा भूयस्तपोयोगमनुत्तमम् ॥ ३९
वीक्ष्य तं राजशार्दूलं प्रसन्नो भगवानृषिः।
कर्त्तुकामो हि निर्व्वीजं तस्याघमिदमब्रवीत् ॥ ४०

कण्व उवाच।

गच्छ वाराणसीं दिव्यामीश्वराध्युषितां पुरीम्।
आस्ते मोचयितुं लोकं तत्र देवो महेश्वरः ॥ ४१
स्नात्वा सन्तर्प्य विधिवद्गङ्गायां देवताः पितॄन्।
दृष्ट्वा विश्वेश्वरं लिङ्गं किल्विषान्मोक्ष्यसे क्षणात्॥४२
प्रणम्य शिरसा कण्वमनुज्ञाप्य च दुर्ज्जयः।
वाराणस्यां हरं दृष्ट्वा पापान्मुक्तोऽभवत् ततः ॥ ४३
जगाम स्वपुरीं शुभ्रां पालयामास मेदिनीम्।
याजयामास तं कण्वो याचितो घृणया मुनिः ॥ ४४
तस्य पुत्त्रोऽथ मतिमान् सुप्रतीक इति स्मृतः।
बभूव जातमात्रं तं राजानमुपतस्थिरे ॥ ४५
उर्व्वश्याञ्च महावीर्य्याः सप्त देवसुतोपमाः।
कन्या जगृहिरे सर्व्वा गन्धर्व्वौं दयिता द्विजाः ॥ ४६
एष वः कथितः सम्यक् सहस्रजित उत्तमः।
वंशः पापहरो नृणां क्रोष्टोरपि निबोधत ॥ ४७

इति श्रीकौर्म्मे महापुराणे पूर्व्वभागे सोमवंशा-
नुकीर्त्तने त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

चतुर्व्विंशोऽध्यायः।

सूत उवाच।

क्रोष्टोरेकोऽभवत् पुत्त्रो व्रजिनीवानिति श्रुतः।
तस्य पुत्त्रोऽभवत् स्वातिः कुशिकस्तत्सुतोऽभवत्॥१
कुशिकादभवत् पुत्त्रो नाम्ना चित्ररथो बली।
अथ चैत्ररथिर्लोके शशबिन्दुरिति स्मृतः ॥ २
तस्य पुत्त्रः पृथुयशा राजाभूद्धर्म्मतत्परः।
पृथुकर्म्मा च तत्पुत्त्रस्तस्मात् पृथुजयोऽभवत् ॥ ३
पृथुकीर्त्तिरभूत् तस्मात् पृथुदानस्ततोऽभवत्।
पृथुश्रवास्तस्य पुत्त्रस्तस्यासीत् पृथुसत्तमः ॥ ४
उशना तस्य पुत्त्रोऽभूच्छितेषुस्तत्सुतोऽभवत्।
तस्माद्रुक्मकवचः परावृत्तश्च तत्सुतः ॥ ५
परावृत्तसुतो जज्ञे ज्यामघो लोकविश्रुतः।
तस्माद्विदर्भः सञ्जज्ञे विदर्भात् क्रथ-कौशिकौ।
लोमपादस्तृतीयस्तु बभ्रुस्तस्यात्मजो नृपः ॥ ६
धृतिस्तस्याभवत् पुत्त्रः श्वेतस्तस्याप्यभूत् सुतः।
श्वेतस्य पुत्त्रो बलवान् नाम्ना विश्वसहः स्मृतः ॥ ७
तस्य पुत्त्रो महावीर्य्यः प्रजावान् कौशिकस्ततः।
अभूत् तस्य सुतो धीमान् सुमन्तुश्च ततो नलः ॥ ८
कौशिकस्य सुतश्चेदिश्चैद्यास्तस्याभवन् सुताः।
तेषां प्रधानो द्युतिमान् वपुष्मांस्तत्सुतोऽभवत् ॥ ९
वपुष्मतो बृहन्मेधाः श्रीदेवस्तत्सुतोऽभवत्।
तस्य वीतरथो विप्रा रुद्रभक्तो महाबलः ॥ १०